

Драгана Радојичић

Медитерански свјети
са мајстором
приповедачем

Антрополошко читање дела Симе Магавуља

Драгана Радојичић

**Медитерански свјети са мајстором
приповедачем**

Антрополошко читање дела Симе Матавуља

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ
САНУ

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

SPECIAL EDITIONS

Volume 82

Драгана Радојичић

**Mediterranean advice from an
expert story teller**

**Anthropological reading of Simo Matavulj`s
works**

Editor

Dragana Radojičić

BELGRADE 2014

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 82

Драгана Радојичић

**Медитерански свјети са
мајстором приповедачем**

**Антрополошко читање
дела Симе Матавуља**

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2014

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 36/IV, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@ei.sanu.ac.rs, www.etno-institut.co.rs

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
дописни члан САНУ Миро Вуксановић
проф. др Сунчица Денић Михаиловић
др Душан Дрљача

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
Драгана Стевановић

Ликовни уредник
Петрија Јовичић

Слика на корицама:
Петрија Јовичић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж
500 примерака

Књига је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“*, број 47016, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и потпомогнуто средствима *Freeway Shipper d.o.o. Предузеће за шпедицију и транспорт*

Садржај

ТИШЕ ВОДИ, НИЖЕ ТРАВИ (ЗАХВАЛНО СЛОВО) _____	9
ЗА РОЗОПЕКА СВЈЕТ УВОДНИ У КОЈЕМ СЕ ИЗНОСИ ШТА ЈЕ О МАТАВУЉЕВОМ ДЕЛУ СВЕ КАЗАНО _____	15
ФАБУЛАЊЕ О СИМУ СВЈЕТ ДРУГИ У КОЈЕМ СЕ О МАТАВУЉЕВОМ ЖИВОТУ ПОДРОБНИЈЕ РАЗГОВАРА _____	27
ЋАКУЛАЊЕ НА БАДЊЕ ВЕЧЕ СВЈЕТ ТРЕЋИ У КОЈЕМ СЕ ГОВОРИ О НАУЦИ, ШИБЕНИКУ, КОТОРУ И КОЈЕЧЕМУ _____	47
ОДСИЈЕВ МЛАДОСТИ НА ЈУЖНОЈ ТРОМЕЋИ СВЈЕТ ЧЕТВРТИ У КОЈЕМ СЕ ПРИПОВЕДА О ЛЕПОТИ БОКЕ И РАЗНИЈЕХ ЦРНОГОРСКИХ ПРЕДЕЛА _____	61
ШЋАШЕ ПОЋ ДЕ ЛОНГО СВЈЕТ ПЕТИ У КОЈЕМ СЕ КАЗУЈЕ О ОДЛИКАМА ПО КОЈИМА СЕ ЖИВАЉ ОВДАШЊИ ПОЗНАЈЕ _____	83
ВЈЕШТ НАВРТАЈ НЕОБИЧНОГ СВЈЕТ ШЕСТИ У КОЈЕМ СА МАТАВУЉЕМ О КАРАКТЕРИМА РАЗНИЈЕМ ЗБОРИМ _____	97
МАНИТИХ ЈЕ РАЗУМ КОД БОГА СВЈЕТ СЕДМИ У КОЈЕМ СЕ О ВЕРИ И НЕВЕРИ ЗБОРИ _____	115
НАЈСЛАЂА 'СО' ПРОТИВ 'МРТВОГ СЛОВА' СВЈЕТ ОСМИ У КОЈЕМ СЕ О ЈЕЗИКУ И РАЗУМЕВАЊУ ПРИПОВЕДА _____	129

КРОВА НАД ГЛАВОМ, А СИРА И ВИНА НА ТРПЕЗИ СВЈЕТ ДЕВЕТИ У КОЈЕМ СЕ О КУЋИ, ИЋУ И ПИЋУ ЖУЋАНИМ ЗБОРИ _____	139
КАО ЗА МУКЕ РОЂЕНА СВЈЕТ ДЕСЕТИ У КОЈЕМ СЕ О ЖЕНСКОМ УСУДУ РАЗГОВАРА _____	159
ВАС У СРМИ И У ЧИСТУ ЗЛАТУ СВЈЕТ ЈЕДАНАЕСТИ У КОЈЕМ СЕ О РУХУ ЖЕНСКОМЕ И ЈУНАЧКОМЕ ЗБОРИ, АЛИ СЕ И СВИЈЕТАО ОРУЖЈЕ ПОМЕНЕ _____	181
КРАЈПУТАШИ И ПУТНИ ВОЂ СВЈЕТ ПОСЛЕДЊИ У КОЈЕМ СЕ ОД ШЈОР СИМА ОПРАШТАМ, НАДАЈУЋИ СЕ ПОНОВНОМ СУСРЕТУ У БЕОГРАДУ _____	197
ЛИТЕРАТУРА _____	207
РАЗНОЛИЈЕ РЕЧИ СИМА МАТАВУЉА (Речник) _____	215
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА _____	221
MEDITERRANEAN ADVICE FROM AN EXPERT STORY TELLER (ANTHROPOLOGICAL READING OF SIMO MATAVULJ`S WORKS) _____	225

*Ову књигу дијалога посвећујем свом
имагинираном саговорнику шјор
Симу Матавуљу, мудрој реалисти и
ведром приморцу, који је пре 110
година постао члан Српске краљевске
академије, и верно служио
вредностима у које је веровао – добру,
разуму и знању.¹*

¹ Портрет Сима Матавуља из млађих дана.
Цртеж Петрије Јовичић

Тише води, ниже трави

(Захвално слово)

Са писањем ове књиге отпочела сам недуго по налагању бадњака у кући мојих предака, негде почетком друге деценије две хиљадите године, у „Лазарету“. Боцун вина на трпези, старински, Шпиров, помало замагљена стакла, вино у њему црвено, густо а прозрано, и добар сир из уља, спремљен по вековном рецепту вредних жена новљанских, пробудиле су чежњу за давним временима када су године започињале бројкама *хиљаду осамсто...*, уредним рукописом у какав капетански дневник забележеним, а књижевници држали перо у руци, опрезно исписујући речи, јер је било обиља мисли, а мастила и хартије мало.

Тога дана обишла сам у једној од својих краћих преподневних шетњи чувена *Магарећа врата*, која су на јужној страни Канли куле отворили Аустријанци у XIX веку, размишљајући о чудном усуду овога града, у коме су једни освајачи зидали „кржаве куле“ и затворе у њима, а други га привидно ослобађали и отварали покоја „врата“, док је досетљиви градски живаљ, поставивши баш на тим вратима своју границу између урбаног и руралног (жители околних села ту су морали остављати магарце када улазе у град), поставио и метафоричну границу између знања и обмане.

Јер, та врата, кроз која магарци нису смели проћи, можда нису дуговала своје име само чињеници што су ове животиње морале пред њима остати, већ је у овом назвању било и хуморног поигравања са свим оним што магарац на овом поднебљу симболизује – тврдоглавост, глупост, лењост, злотворне тежње и обману – особине Новљанима стране и мрске, за које су свакако прижељкивали да остану ван зицина њиховог града.

Али је можда у том називу било и трунке гордости и презрења према онима који у град улазе као намерници и дошљаци, знајући да му не припадају и никада му припасти неће, који се снбивљиво и невешто по том граду крећу, нудећи плодове свог тежачког рада углаћеним, чистим и богатим житељима.

Један од Новљана, не по рођењу већ по избору, почивши академик Српске краљевске академије Симо Матавуљ, безброј пута је на својим шетњама туда ходио, и управо на тим северним вратима, баш до самих Тврткових бедема, смештена је данас његова биста. Можда је овуда пролазио баш и неке вечери уочи Божића, размишљајући о значењу те речи и о причама које се за Божић причају, о правди, неправди и вери, али и свим оним предрасудама којима је вера често праћена. Сетих се Матавуљеве „приче човјека који не пише приче“, његове *Гоба Маре*, испричане из персепективе детета, о „буржоаском богу“ и речи: „[...] гледајући често хроне, слијепе, болесне, изнемогле старце, сакату дјецу, а знајући да је све то ‘божја казна’, почех замишљати да је бог заиста добар према здравим, чистим, углаћеним, богатим, али да је он у исто вријеме Бабау свих оних осталих!“.

Слика 1. Биста Сима Матавуља

И те су ме горке речи пратиле од *Магарећих врата* све до повратка у дом, скупа са ликом шјор Сима, жустрог и ужурбаног заштитника оних који су остали ван видокруга буржоаског бога. Стога њима посвећујем ову књигу, прихватајући и разумевајући све њихове приговоре, прећутне и изречене, и записујући поново Матавуљеве речи:

„Драги читаоче, опраштајући се, молим те да ми не замјериш на многومه којечем у овој радњици, јер ради намјере да је просто и начину у овоме случају, и да промозгаш о овој још паметнијој: Ко не зна што је приговор, не зна шта је договор“.

Ову радњу поклањам и преосталој деци хуманистике у овим злурадним временима, молећи их да у својој свести подигну једна *Магарећа врата*, која ће пружати уточиште невољницима, али одбити гостопримство злим тежњама и намерама, колико год да је тешко отрести их се.

Јер, постоји једна сфера недоступна брзојавима, телеграфима, факсовима, мејловима, табелама, фуснотама, библиографијама, звањима, званичним дописима и прописима, мутацијама научног деловања под утицајем површности и недостатка самосвести и части; област недотакнута плитком радозналешћу, глађу за будућим почастима, тренутном славом, приватним и јавним лажима и сплеткама, накљуканим медијском харангом у апокалиптичној мисији да све сроза у благо којим се бесловесни хране – то је царство добру посвећене људске мисли, отпорне на частохлепље.

Упркос томе што је глупост праћена злом сила велика, полуга којом се влада и којом се сламају мали и нејаки, ипак се све оно што ова сила створи на крају да сместити у некакав кофер „крајпуташ“ који нико не жели са собом понети нити се њиме хвалити.

Иако је ред куртоазну захвалност изразити и онима који дају (често оскудну) материјалну или само куртоазну вербалну подршку за настанак ових страница нејасне употребне вредности (са тачке гледишта васколиких правилника и категоризација), у овим тренуцима осећам искренију захвалност према сињем мору, небу што нас шкروпи благодатном кишом и треперавим сунчевим зракама. Стога ову радњу посвећујем њима и свом саговорнику у овим имагинираним дијалозима – шјор Симу.

Тише води, ниже трави

У славу, дакле, Матавуљеву и славу оне пучине што се са хоризонтом спаја, чинећи да ишчезну сва људска посртања и заблуде, а која је неизбрисиво уписана као последња мера свих ствари у поглед сваког приморца.

За розопека

Свјет уводни у којем се износи шта је о Матавуљевом делу све казано

Розопек је, куцају ми ситни сати. Али се још не могу одвојити од силних списа у којима су многе умне главе изрекле своју суд о Матавуљу. Досадашњи бројни аутори претресли су готово све што се о њему и његовом делу може пронаћи и казати. Написани су бројни научни радови, одбрањене магистарске и докторске тезе, одржана предавања, научни скупови, објављена *Сабрана дела* у више наврата.²

О Матавуљу су ипак понајбоље писали они који су га познавали и волели. Тако је Лаза Костић, *манити Лаза*, како су га звали, Симу, када је овај већ са друге стране био, сетно дозивао:

„Шиме! Ој Шиме! Шиме моја! Чадо моје возљубљено! Што би? Што би с тобом јадо? Што

² О Матавуљевом животу и раду, подаци се могу наћи на разним локалитетима – од споменика на вечном пребивалишту, преко Народне библиотеке Србије, Матице Српске у Новом Саду, Архива САНУ Београд, Архива Херцег Нови, Градске библиотеке са читаоницом у Херцег Новом, Библиотеке ЕИ САНУ, до оног најважнијег – његових *Сабраних дела*, међу којима се посебно истиче велики издавачки подухват Завода за уџбенике, Београд и Српског културног друштва „Просвјета“, Загреб из 2008. и 2009. године.

учини, да од бога нађеш? ... Док сам ја сетан обилазио око Варадина, више твог пустог винограда, ти си се, са твојом вереницом љубом, забављао и веселио са океанидама валовитог Антлатика, крепио своју приморску душу задухом бескрајне пучине, а са тога се бескраја довијао мислима до онога правог и вечног бескраја по коме сада пливаш.“³

Шјор Симо, омиљени Лазов *Шиме*, у многоме је свом савременику изазивао поштовање и пријатељску наклоност. Голуб Добрашиновић, сведочећи о ширини његове душе и преносећи Пелагићеве речи, овако беседи:

„Интелектуалац у најпунијем смислу, био је оптерећен противречјима и своје средине и свога времена. Развојно се кретао од позитивизма ка субјективизму; од ‘пучанске’ нетрпљивости према племству до помирљивости. В. Пелагић га је сматрао конзервативцем, који је то ‘више по васпитању, навици, а ваљда и по рачуну, неголи по уверењу’. Његови национално-политички заноси за младих дана топили су се у сумњи и равнодушју зрелијих година (у политици, националним идеалима и др.). У борби за насушни хлеб током времена – примећује у једном напису – ‘поступно је губио обмане и обајања младости’, прилагођавао се на рачун компромиса са савешћу, искрено ће рећи“.⁴

³ Лаза Костић, О Сими Матавуљу, *Књига о Матавуљу (Избор радова о Сими Матавуљу)*. Сабрана дела Сима Матавуља. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 63.

⁴ Голуб Добрашиновић, Матавуљ изблиза, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 78.

Кажу и да је често радио „на парче, за хонорар“; богорадио за аконтацијама; петљао с признаницама; полагао „наде и у лутријски лоз“;⁵ али да његово разноврсно животно искуство није било узалуд стечено, или – као што Матавуљев пријатељ Марко Цар рече:

„[...] мало који писац је, у свом уметничком стварању, знао да тако вешто искористи лично искуство из живота, као што је то учинио Симо Матавуљ. Догађаји којима је био сведок, људи с којима се састајао, приче које је у народу слушао – све је то нашло да се смести у његовим приповеткама.“

У томе, према Царевом суду, „Далмација (а особито њено приморје с Боком Которском) била је, дакле та, која му је дала најбољу грађу за његова опажања [...] У којима је писцу већма стало било да карактерише средину и протура извесну етнографску и лингвистичку грађу, него да даде ствар која је прошла кроз аутокритику зрелог уметника“.⁶

Кажу за Матавуља да је говорио из „душе народа“ и да је стога био веома продуктиван приповедач, чему је, свакако, помогла усмена приповедачка и епска традиција у којој је одрастао;⁷ тврде многи да су најкарактеристичније

⁵ Ibid.

⁶ Марко Цар о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923, VII, XVII, XVIII у: Симо Матавуљ, *Из разлијех крајева. Приповетке*, Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 171.

⁷ „Матавуљ свједочи како му је мајка била радо слушана усмена приповједачица и да је из њених причања преузео један круг фолклорних мотива. Од неспорног значаја био је и његов боравак у манастиру Крупа, у крају живе ускочке и

његове приповетке оне из живота у Приморју. О томе поново Марко Цар сведочи:

„[...] дубоко познавање психологије приморског човека и приморске средине, јака моћ опажања и, према томе, тачна карактеристика људи и прилика, све то тим причама даје нарочиту драж и, крај тога, неко обележје истинитости, каквим се ретко када одликују други наши приповедачи, а ни сам Матавуљ у осталим радовима својим [...] Он је својим приповеткама цео наш свет упознао са животом и особинама сеоског и маловарошког становништва на Јадранском Приморју“.⁸

хајдучке традиције и архаичне културе, као и доцније учитељевање у Равним Котарима. То ће све унеколико бити оснажено боравком у Боки Которској, а доцније на Цетињу, у срединама јаке патријархално-епске подлоге. Не треба заборавити да је Матавуљ одрастао у приморском граду, гдје је конфесионална и језичка повезаност и испреплетеност ишла с уважавањем таквих разлика и са развијањем високе осјетљивости за властити национално вјерски и језички идентитет (српски, италијански, хрватски-чакавски и икавски штокавски; православни, католички). Доцније као учитељ, па учесник у устанку босанско-херцеговачких Срба, наставник у Херцег Новом и личност везана за дворске кругове на Цетињу, високи државни службеник и угледни књижевник по одласку у Београд, Матавуљ је стекао непосредно искуство додира и нетрпељивости између културно-цивилизацијских зона, између схватања живота, етичких вриједности, националних идеала и њихових маски“. В. Душан Иванић, Мајстор приповиједања (О прози Симе Матавуља), *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело, Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 176.

⁸ Ibid.; Марко Цар о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923, V у: Симо Матавуљ, *Из разлијех крајева. Приповетке*, Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 171.

Слика 2. Портрет Симе Матавуља

Запажања Марка Цара потврђује и Васо Ивошевић: „Познати Матавуљев таленат реалног запажања људи и њихових особина, утицај традиције на њихово понашање и специфичних одлика у етно-психичком животу Бокеља, нашао је богате изворе литерарне грађе међу нашим прецима. Још тада је Матавуљ запазио оно што је

потребно да зна сваки етнолог при проучавању народног живота Бокеља, тј. да свако наше насеље има специфична обичајна обиљежја и извјесне карактеристике у менталитету, што заједно чини мозаички сплет јединственог етничког живота. Импресије, стечене овдје у младим, како пише Цар, 'тартаренским годинама', сабране у снажном одушевљењу народног ентузијасте, доцније ће 'Матавуљ, као зрели писац да репродукује љепотом свога стила. У његово интересовање за народни живот Бокеља, и њихове особине, уткао је од почетка свога књижевног рада смисао и значење чистог српског језика“.⁹

Ивошевић примећује Матавуљеву актуелност у ономе што је најважније, упркос томе што се „много чега у свијету измијенило“:

„Можда сва ова Матавуљева мишљења и запажања нијесу потпуно прихватљива за данашње покољење. Али, ипак, у његовим написима о Бокељима остало је и данас понешто што је актуелно и прихватљиво. У првом реду, његова искреност и храброст да слободно изрази како он и људи око њега мисле. У томе је првенствено етичка вриједност ових записа, свједочења једног историјског хода у којем су наши преци имали часну улогу, и литерарни споменик једног човјека који је најљепше године живота провео међу Бокељима, гдје је живио и стварао за општу корист наше књиге.“¹⁰

⁹ Васо Ивошевић, Матавуљеви записи о Бокељима, Херцег Нови: *Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности* 11, 1979: 329.

¹⁰ Ibid.: 343.

И не само сведочења историјског хода, већ се у Матавуљевим делима могу наћи, као што Константиновић запажа, и оправдање и искуство прихватања:

„[...] али то није само оправдање, то је глас и једног великог искуства које је, пре свега, искуство прихватања. Матавуљ је знао да је писање, увек, велико прихватање онога што је на дневном реду историје; да је то вечита еволуција која је могућа само ако човек уме и може себе да даје тренутку, страсти, и да је то давање једини начин да се добије, да се заиста постоји у историји, да се буде сама та историја.“¹¹

У Матавуљевом делу могу се наћи, поред историјских сведочанстава, и занимљиви путописни пасажии:

„Лијепе поредбене аналогиие наведеним путописним констатацијама можемо пронаћи и у Матавуљевим причама из бокељског живота, подједнако онима које су претходиле ‘Царевим записима’ и могле му послужити као узор, као што су ‘Бодулица’ и ‘Љубав није шала ни у Ребесињу’ из 1887. и 1888. године, или ‘Нови свијет у старом Розопеку’ из 1892. године, али и онима које су настајале у каснијим годинама иза ‘Царевог путописа’, као што су ‘Догађаји у Сеоцу’ из 1898. годи-

¹¹ Радомир Константиновић, *Извацац и освајач у: Симо Матавуљ, Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Сабрана дела Сима Матавуља* (приредио Душан Иванић), Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 151.

не, 'Први Божић на мору' из 1901. године и прича 'Звоно' из 1903. године.¹²

Од како је у „Црногорки“ направио своје прве озбиљне књижевне кораке „објављивањем у наставцима приповијетке 'Милош од Поцерја', нарочито прве верзије романа 'Ускок', тада још увијек као приповијетке из црногорског живота под насловом 'Ускок Јанко',“¹³ Матавуљ је развио особен књижевни свет – претежно се, као што Петар Пјановић запажа, служећи реалистичким књижевним поступком, али „у ткању рукописа, посебно са темама из црногорског живота“ бојећи своје „приповедне слике пригушеним романтичарским тоном“.¹⁴

„Епски, хероични и анегдотски колорит даје посебну боју његовим приповеткама са темом из црногорског живота. Будући близак краљу Николи, у овом тематском кругу може се запазити да су црногорски владар и двор у Матавуљу имали дворског писца. Отуд у тим приповеткама преовлађују теме о чојству и јунаштву. Изразит је и тон којим се идеализује живот у заосталој и слободољубивој племенској заједници. Стога се у њима често запажају романтична расположења и фабуле грађене на анегдоти и фолклорном амбијенту... Теме и њихово везивање за приморску или црно-

¹² Горан Максимовић, *Идентитет и памћење*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2011: 237.

¹³ Ibid.: 47.

¹⁴ Петар Пијановић, Уводна ријеч, *Књижевно дјело Сима Матавуља и његово мјесто у историји српске књижевности* (Зборник радова), Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007: 12.

горску средину нису одредиле вредност појединих приповедака Симе Матавуља¹⁵

Пажљиво ишчитавајући и анализирајући Матавуљеве бокељске новеле, Горан Максимовић установио је да оне показују „изузетну типолошку разноврсност (психолошка новела или новела карактера, друштвена новела, љубавна новела, хумористичка новела и слично), као и препознатљиву особеност елемената умјетничке структуре. Комуникативност и непосредност драматизованог приповједача, функционалност нарације, дијалога и дескрипције, изузетна рељефна карактеризација јунака (у чему је без премца Роза из ‘Бодулице’), ефектни епизодни портрети, избор необичних и несвакидашњих догађаја који су послужили као основа новелистичког заплета, одличан српски језик, изврсна амбијентација захваљујући којој се умјетнички простор доживљава као дјелатни и сасвим равноправан јунак новелистичке приче. Њихов композициони несклад (пренаглашена и несразмјерна експозиција), само је привидан и произлази из особене приповједачке намјере ауторове, а никако умјетничке слабости невјештине или недоследности у конструкцији новеле. У бокељским новелама Матавуљ се исказује и као велики мајстор смијеха. (‘Нови свијет у старом Розопеку’, ‘Бодулица’, ‘Догађаји у Сеоцу’¹⁶

¹⁵ Ibid.: 10.

¹⁶ Горан Максимовић, Бокељске новеле Симе Матавуља, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 228, 229.

Матавуљ није сликао само приморске и црногорске крајеве, он је био и писац урбанитета, уводећи сасвим модерне теме и ликове у српску тадашњу књижевност:

„[...] с временом Матавуљ напушта човјека трга, кафане, скупштине братственика, или представника сасвим одређеног краја, те се у условима београдског живота, у причама везаним за баналну свакодневницу, окреће градској периферији, подземљу, маргиналним слојевима и типовима, гдјекад у манирима новинског исказа и стила, други пут у приповиједи стилизованој као интимна исповијест у облику писма (‘београдска деца’). С преласком на урбане теме, кад све више доминира свакодневно, пролазно, неважно, случајно, Матавуљ почиње да обликује универзалне, типске носиоце елементарних сила и страсти у човјеку, од постојаности, достојанства и доброте до гријеха и казне, у судару заумних сила добра и зла, бога и Сатане, хришћанства и паганства, норме и прекршаја, моралности и покварености“.¹⁷

У Матавуљевом целокупном стварању упечатљиве су посебно три особине, које је Горан Максимовић навео као одлике бокељских новела: „занимљивост догађаја, необичност ликова, аутентичност простора“,¹⁸ што његово дело чини не само

¹⁷ Душан Иванић. Мајстор приповиједана (О прози Симе Матавуља), *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009:184.

¹⁸ Горан Максимовић. „Бокељске новеле Симе Матавуља“, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 228.

трајном књижевном заоставштином, већ, када је о аутентичности приказа реч, и вредним етнографским материјалом.

Матавуљ је пуно и често писао и на разним местима штампао. Пред његовом обимном књижевном заоставштином многи је његов пријатељ и зналац застао. Тако се Лаза Костић истовремено јада и хвали Џонића што му је посао писања о Сими олакшао:

„Таман је сав заронио у Симине књиге и у силне часописе, новине и календаре, у које је он посејао смочане плодове свога ума, и не видим краја кад ћу се из тог мучног и неугодног посла искобељати, кад ал ево, у добри час, из Београда Срп. Књ. Гласник од 1. и 16. децембра 1908. и њему Библиографија о Сими Матавуљу од г. Уроша Џонића. То је веома помњиво, поуздано и исцрпно израђено. Ко зна како је то мучан и пипав посао, не може одрећи другу г. Џонића и признање и похвалу. И ја му морам бити захвалан, јер ми је много олакшао посао.“¹⁹

Силне сам стране што је шјор Симо Матавуљ оставио и ја преврнула, осећајући се након тога баш као да смо заједно *ћакулили* и *шкерце правили* у Розопеку и на Цетињу, па одатле пут Београда. Читаоце који се ухвате ових страница нека стога нимало не изненади дијалoшкa форма у казивању о шјор Сими и његовом делу.

У души се након читања Матавуљевих дела много тога уплело, склупчало и затајило, али ваља

¹⁹ Лаза Костић, О Сими Матавуљу, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљуу. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009:65.

штогод и прозборити. Можда је баш мени запало у част да се у разговорима угодним са аутором ових вредних књижевних дела, али и још понеким саговорником, позабавим управо имплицитном етнографијом,²⁰ која чини њихов драгоцен састојак, пружајући посебно читаоцу-„извазцу“ драж необичног, егзотичног и новог у, иначе до сржи реалистичком, Матавуљевом приповедачком опусу.

²⁰ „Симо Матавуљ је о Боки, ‘најдивнијем крају српске земље, на јужној тремеђи’, у којој је иначе живио седам година (1874–1881), и радио као учитељ италијанског језика у поморском заводу ‘Србина’, оставио два упечатљива свједочења: једно у облику етнографско-путописне студије *Бока и Бокељи*, која је као посебна књига објављена у Новом Саду, у издању Матице српске 1893. године, и друго, у трећем поглављу незавршене аутобиографско-мемоарске књиге *Биљешке једног писца*, објављиване у наставцима у Летопису Матице српске од 1898. године до 1903. године. Напоре до с тим, Матавуљ је посветио Боки Которској, Бокељима и бокељском животу и седам новела: ‘Бодулица’, ‘Љубав није шала ни у Ребесињу’, ‘Ђуро Кокот’, ‘Нови свијет у старом Розопеку’, ‘Др Паоло’, ‘Догађаји у Сеоцу’, ‘Први Божић на мору’, док је у новели ‘Богородица Тројеручица’, која се иначе дешава изван Боке, главни јунак, стари Бокељ Иво, однекуд ‘од которскијех страна’“. (Горан Максимовић, Матвуљева Српска Бока, [поговор] у: Симо Матавуљ, *Бока и Бокељи*. Београд: Слободна књига, 1999: 39).

Фабулање о Симу

Свјет други у којем се о Матавуљевом животу подробније разговара

- Анђела!, довикујем из кухине, молећи пријатељицу да из подрума донесе још један бокал вина. Ваљаће нам уз разговор, кад испригам нешто гаовица. А добро би га било допунити и са мало маренде од фрешке рибе. Зна Анђела да ја дуге фабуле ни дуга рисања не љубим, а да ми је од свих књижевних форми најмилија ова наша, разговорна. Фрешке се ту идеје размењују и севне искра духа, смех допуни озбиљно казивање, а мудра реч шалу.

- Знате ли, Драгана, да ни Матавуљ није био склон дугим књижевним формама, више је био склон „шкерце“ правити – а шкерца је, као што и сами знате, кратка, интелигентна и брза форма казивања, где се много тога каже али тако „да се Власи не досјете“, наставља наш разговор Анђела, враћајући се из подрума са бокалом у рукама.

Док „гаовице“ умотане у брашно поскакују у врелом уљу, Анђела покоју већ испригану у сласт поједе, али не допушта да је то омете у започетом разговору:

- Недавно сам читала о Милану Савићу, чини се да је био ведро и хумана личност; пријатељевао је он са мојим омиљеним Лазом (Костићем), а и са Вашим драгим шјор Симом, богме им

је и богате удаваче тражио и старао се о њима као да им је најближи – штампао радове, давао новца кад понестане, а понестајало је често, похвално писао о њиховим делима. Пријатељство склопљено 1887/88. године са Симом наставио је да негује све до Матавуљеве смрти 1908. године и оставио је обиље података о његовом приватном животу и карактеру.²¹

- Доста је о Матавуљу писано, кажем, и углавном су га хвалили са његове умне главе. Тако Васо Ивошевић о њему каже „трезвена духа, позитивне природе, научен код француских реалиста, он је сав у идејама европског реализма седамдесетих и осамдесетих година“.²² А Марко Цар, херцеговски друг и пријатељ Матавуљев, са којим је писац издавао 1876. године шаливи лист „Буха“, који је служио за „пошпрдно зађевање и лудовање“, истиче да би „у свим препиркама, баруфама било политичким или мјесним свагда побједу односила његова бистрина и увијек оригиналном шалом зачињена конверзација, а покаткад и запапрена сатира“.²³

Анђела је већ у пола моје речи отишла до стола и доукла хрпу папира које сам тамо нас-

²¹ Горан Максимовић, *Идентитет и памћење*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2011: 91–93.

²² Васо Ивошевић, Матавуљеви записи о Бокељима, Херцег Нови: *Зборних радова из науке, културе и умјетности*, Бока 11, 1979: 330.

²³ Максим Злоковић, Херцеговски дани Сима Матавуља. (Прилог седамдесетогодишњици пишчеве смрти), Херцег Нови: *Бока, Зборних радова из науке, културе и умјетности* 10, 1978: 250.

лагала, са припремљеним материјалом за књигу о Матавуљу.

- А то Ви сваког дана, док ја на сијесту идем, на тераси радите – припремте студију о Матавуљу?, радознало пита.

- Не знам баш хоће ли бити студија, али о Матавуљу свакако хоће, одговарам. Напросто ме шјор Симо занима. Он је фасцинантна појава до те мере да је довољно прочитати његова дела, па да га човек осети некако блиским и драгим, као да је са њиме пријатељевао и као да је он још увек присутан.

- Видим да је он умео фасцинирати и своје савременике, а богме и савременице, каже Анђела и из мојих бележака чита речи Росанде Томановић, ћерке др Лазара Томановића:

„Моја мајка је Матавуља, који је био из најмлађих дана татин велики пријатељ, вољела, поштовала и цијенила. Звала га у шали ради његова шпорког језика (простачких израза) – виглиацо. Матавуљ је високо цијенио моју мајку за коју је рекао да се ‘љепотом тијела и душе, образованошћу и умом, заиста бјеше одвојила од осталих дјевојака и надаље од Новог’.“²⁴

- Матавуља ја памтим по мору, надовезује се Анђела. Онако је о мору и приморју, о јадранским острвима и Далмацији, о драгој нам Боки, могао писати само човек који је тамо рођен и живео, јер се таква блискост и сраслост за тај крајолик и људе тога краја, њихову нарав, језик и обичаје, не може површним ни задоцнелим познавањем стећи.

²⁴ Ibid.: 251.

- Сасвим си у праву, Анђела, то је баш и Петар Пјановић приметио када је писао о Матавуљу, истакавши да је он „у своју прозу увео приморског човека и средину“.²⁵ Матавуљ се очигледно није стидео ни себе ни својих. Међутим, иако је био реалиста и објективни приповедач, а надасве разуман човек, без сувишна сентимента, он није бежао ни од веома личних и субјективних утисака. Напротив, управо о њима и о приватним околностима свог списатељског рада оставио је трага у „Биљешкама једног писца“. Можеш ли из те књиге што стоји поврх хартија прочитати, баш на самом почетку, шта шјор Симо о важности тог личног у књижевности каже?

- „Намјера ми је да говоримо себи и о својима, колико је то у тијесној вези са мојим радовима, колико је потребно да се са више страна објасни постање и развитак њихов; да поменем људе и прилике које су раније утицале на мене као на потоњег приповједача и оне, које су доцније чиниле да мијењам првобитни начин и смјер; да допуним оно што су други превидјели или нетачно приказали, пишући о мојим работама; да истакнем неке своје мисли о лијепој књижевности. Неће се све то низати тијем редом, јер би баш то сметало јасноћи и природности, него ће биљешке ићи како су у времену везане. Надасве биће прожете потпуном искреношћу, и то ће свакако, бити главна одлика њихова. Мислим да би ове биљешке могле бити од користи младим друговима, а могуће је, да неће бити на одмет ни историји наше новије

²⁵ Петар Пијановић, Уводна ријеч, Зборник радова: *Књижевно дјело Сима Матавуља и његово мјесто у историји српске књижевности*. Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007: 10.

белетристике“,²⁶ у једном даху прочита Анђела, а онда замишљено рече:

- Матавуљ је био човек посвећен истини, и то се и из његовог књижевног дела, из његовог тона, из озбиљности са којом је приступао писању, иако је његова проза прожета хумором, може лако видети. И увек је имао идеју да неком заједничком и будућем добру допринесе. Ретка је то особина и за оно, а посебно за данашње време. Ево, видите шта овде каже:

„Ја готово нијесам ни живио у реалном свијету, ни бавио се реалнијем пословима, а прости, добродушни домаћи моји, видећи ме непрестанце замишљена и с књигом у руци, не могаху разумјети зашто сам лош ђак“. ²⁷

- Данас мало ко може схватити, настави Анђела, ту посвећеност знању самог знања ради, која не само што није усмерена на стицање личне користи, већ нимало за њу не хаје. То је нешто сасвим супротно данашњој идеји инструментализованог знања које се стиче само зарад остварења личних амбиција. И данас се деца, свакако, са том врстом исконске радозналости рађају, али им наша култура, сва затрована од императива стицања и поседовања, ваљда већ у колевци сасече крила и усмери их на учење за оцне, звања и новац. И онда се питамо како их и зашто није срамота да купују дипломе. Па ако учење није знања већ дипломâ и новца ради, зашто се онда дипломе не би добијале за новац. То није ништа друго до

²⁶ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 5.

²⁷ Ibid.: 8.

огледало савременог односа према образовању, толико различито од Матавуљевог става.

- Да, одговарам Анђели, шјор Симова је личност била спој богатог карактера, надарености, али и добрих породичних околности – он је већ у шестој години, захваљујући мајци која је умела добро „пркелати“, знао говорити италијански, али је исто тако умео „вјешто имитовати пајаци и клауне“, истовремено љубећи „наше обреде и пјеније“; с обзиром на то да је имао и ближих рођака католика, он се и са њиховим обичајима и обредима упознао још у детињству.²⁸ А потом је четири године боравио у манастиру Крупа. О томе пише подробно и у „Биљешкама једног писца“, колико је штете али и користи од тог боравка било и шта је све тамо видео и доживео.

Анђела, која је, листајући „Биљешке“, већ пронашла то место, спремно прочита Матавуљеве речи:

- „[...] наивно схватање свијета, увјерење да се лукавством све може постићи, одвратно ачење и прецјењивање сама себе пред слабијима, а ропско пужење пред јачима; отуда компромиси са савјешћу и са моралнијем чувством, отуда прикривена мрзост на све што носи и најмањи траг културе. Добре су стране биле: познавање црквеног језика, чистог и обиље народнијех ријечи, богатство фразеологије и, крај тога, нешто само свога, од искона српскога, што се сахранило међу слободним планинцима и у манастирским зидинама.“²⁹

²⁸ Ibid.: 9.

²⁹ Ibid.

- Видите, надовеза се она на Матавуљеве речи, када је дечји ум унапред отворен за добро и за сазнање, а утицаји средине му иду на руку, како се од њега оно зло одбија, а оно што је племенито и мудро уз њега приљубљује. Ту је, каже Матавуљ, важну улогу одиграо и дон Стијепан Бузолић, послушајте како га описује:

„[...] био је не само знатан пјесник, учен и племенит човјек, него и врстан педагог и психолог. Он ме одмах скроз прозрије и с почетка поче дирати у најосетљивију жицу моју, у честољубље. Под благом, очинском руком Бузолићевом, мени се уњекoliko поврати морално здравље. Знао је, дабоме, и за моју антирелигиозну пропаганду. У слободнијем часовима више сам се дружио са ђацима православне семинарије, него са мојим друговима, јер су први били једноврснији, тј. сви готово сељачког поријекла и јужнога говора, а међ приправницима учитељске школе бјеше и чакаваца и великих вјерских фанатика“.³⁰

- Видите, Анђела, надовезујем се ја, када шјор Симо говори о прикривеној мрзости на и најмањи траг културе, не могу да се не сетим оних Андрићевих речи о томе да је све што је мисаоно и духовно у нашем животу тако немоћно, зазорно друштву свих времена и страно већини људи. Очигледно је слично искуство прошао и Матавуљ и, заиста, његова дела носе траг те „неизбежне туге у уметности“ о којој говори Андрићев Гоја. Када бих могла да „разговарам“ са њим, као што је Андрић разговарао са Гојом, сигурна сам да би и он нешто слично казао.

³⁰ Ibid.: 7–13.

Слика 3 Матавуљева мајка Симеуна.

- „Неизбежна туга у уметности и песимизам у науци“ – допуни Анђела моје парафразирање Андрићевих речи. А нама који имамо срећу да се бавимо било једним, било другим, или обема, не преостаје ништа друго него да прихватимо да је наша активност противна „свету материјалних закона и анималног живота“, а да смо ми, заправо, некакви „цивилизовани бродоломници“. Те да се потрудимо и, слушајући савет тетке Анунцијате из Фуенте де Тодоса, „ткамо гушће“. А што се Ваших разговора са шјор Симом тиче, зашто то не би било могуће. Није нужно да људи буду савременици да би се упустили у дијалог. Углавном је сасвим довољно да се разумеју.

- Управо тако, одговорих ја са смешком. Видиш, шјор Симо није, попут Гоје, имао тетку ткаљу, али је имао мајку приповедачицу. И чини се да је од ње најпре научио приповедачку вештину, коју одликује сажетост и изражајност. Матавуљ је и иначе посебно био захвалан својој мајци, која му је омогућила школовање, обавезујући се да ће намирити све трошкове које је држава имала, иначе би и он, попут хиљаде други Далматинаца почео нешто радити или би отишао у далек свет. Симову је судбину битно одредило његово српско и православно порекло – зато је и био послат да буде учитељ најпре у православно село.

Анђела, слушајући пажљиво моје речи, али истовремено листајући и Матавуљеве „Биљешке једнога писца“, насмеја се и рече:

- Изгледа да су попови у Симино доба некакви „веселјаци“ били, послушајте ово: [...] „поп Ј. дочека ме раширенијем рукама. Да је био атеиста и бонвиван, знао сам по чувењу одавно, али кад познадох какав је циник, онда ми се згади. Али

другога, бољега друштва не бјеше, те у оној чамотињи, ја који сам дотле био врло умјерен у пићу и у свакој „неподоштини“, предадох се страсно свијем смртнијем гријесима у којима бјеше огрезнуо поп Ј.“³¹

- А занимљиво је да се и тада, изгледа, етничка припадност суштински дефинисала разним пожељним друштвеним вештинама, примети Анђела и настави да чита:

„О мени се утврди мишљење да сам добар учитељ, још бољи друг и ‘Срб’. Ово пошљедње није значило што треба да значи, него да сам снажан, слободан и вјешт јуначким вјештинама, – рвању, скакању, уметању – што сам доказао већ првијех дана.“³²

- Да, шјор Симо је несумњиво био весељак и добар „Срб“, свакако и у том особитом значењу које наводи да је у његовој средини та реч имала, одговорих. Савременици га описују као ведрога и веселог човека, бонвиванске ћуди, веома духовитог. Чак је и његова свастика о њему сведочила да је „имао смех тако пријатан“.³³

- Свастици се мора на реч веровати, насмеја се Анђела и подиже чашу вина, додајући, у Ваше здравље, дакле, и у спомен на нашег веселог шјор Симу! Него се Матавуљ, видим, у своје доба и политиком бавио.

³¹ Ibid.: 13.

³² Ibid.: 21.

³³ Голуб Добрашиновић, Матавуљ изблиза, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело, Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 79.

- Јесте, одговарам. Матавуљ је био све до одласка из Задра ватрени „народњак“, а тим се именом, према његовом сведочењу, у Приморју крстио почетак словенског покрета шездесетих година XIX века. Али се потом, а то је ваљда судбина свако истинског интелектуалца и часног човека, доста у политику и политичке покрете разочарао, увиђајући да је политка занат „који доноси хљеба без мотике“, како он каже. Међутим, у доба његовог народњаштва, често се са својим пријатељем Савом препирао око идеје „етнографског и политичког српства, које неће да зна за разлику вјере“. Матавуљ је ту идеју сматрао штетном утопијом и називао ју је „новом вјером“. Тврдио је да неће бити изводљива ни идеја да се од народне странке одвоји српска, којој „ће с временом срж бити католичка интелигенција и која ће се самостално развити према смјеру супротну хрватским тежњама, и временом утицати на смањење верских размирица на Приморју“.³⁴

- Изгледа да је Симо ваљано кушао горке плодове свог патриотизма, не чуди ме што је потом замрзео на политику, рече Анђела саосећајно и отпоче читати из „Биљежака“:

„[...] мало послије појаве ‘Српског Листа’ нађох се са Савом на омладинској скупштини у Дубровнику, гдје сам се истакао тијем што сам први јуришао на гомилу противника, који почеше звиждати кад смо се са музиком враћали из Гружа. То је, мислим једини мој патриотски подвиг у размирици српско-хрватској на Приморју. За-

³⁴ Ibid.: 14, 15.

памтио сам га добро, јер су ми га задуго напомињали болови међу ребрима“.³⁵

- Да, одговорих ја, мучени Матавуљ, да је могао тада знати колико ће нас потом коштати тај патриозизам борбене врсте, каквог је он тада лепо међу ребрима осетио, вероватно би му политика још мрксија била. Очигледно му ни бављење друштвеним играма и приватним сплеткама није ишло од руке – одвећ је био искрене природе да би се могао снаћи међу превртљивим светом. Тако је страдао и због међусобних сукоба у школи. Наиме, први управник школе у Србини, професор Мрша, био је тада отпуштен без пензије. А Томановић је био уз Мршу. Сими се, као дошљаку, није било лако снаћи „у толикијем заплетима“, како сам вели. Конте га је тада узео за учитеља својим двома већ одраслим кћерима, а млади Симо се у свом настојању да са сваким буде у пријатељству замерио многима, а понајвише Томановићу, иако му је био најискреније одан. О том збивању вели да му је то била „прва, врло опора поука живота“.³⁶ И политичке прилике тада су бурне биле – у мају 1875. године Италијани су јавно „одвраћали ћесара да не свраћа у Боку, јер да ће заглавити“, али се ћесар ипак искрцао у Херцег Нови. Молим Вас, нађите тај опис у „Биљешкама“, кажем Анђели.

Анђела листа предано књигу, а онда започе читати:

„Ћесар је“, пише Матавуљ, „прегледао све установе, па и наш завод, примаше свакога ма и најјскромнијега. Из Новог отиде у Рисан, а онда, са

³⁵ Ibid.: 72.

³⁶ Ibid.: 60, 61.

малом пратњом, већином пјешке, на ломне Кривошије, гдје простотом и витештвом у понашању старинских владара, какви се у бајкама налазе, сасвијем задоби оне гвоздене брђане. Са брда спусти се у Котор, гдје сиђе на поклон и кнез црногорски. Требало је видјети грају и метеж у народу, требало је разумјети значење простијех узвика: 'живио цар, живио књаз'. Требало је бројати којих је више, па да се не забораве ти призори и да се добро схвати дух Бокеља! Ћесар се нагледао свакојаким чуда, али сумњам да је кад видио веће смјесе, већих сукоба на мањем простору, љепших ствари, него што су црногорска бокељска брда освијетљена ноћу, у прољеће. Бар, кажу да је сам то рекао. Главно је то да се свуда у Боци чу царева ријеч. 'Боци остају њене повластице, - међу којима најважнија бјеше, да као сиромашна морнарска земља не даје војску'.³⁷

- Ћесар једва да је отпаковао куфере у Бечу, када је планула 'невесињска пушка', настављам причу, након што је Анђела завршила са читањем из „Биљежака“. Шарене је војске ту било, али када се све стишало у Новоме, шјор Симу дочека подсмех. Управник школе у Србини Белушић дао је оставку и отишао за Истру, а др Милан се прихватио управе.

"[...] али коме бјеше до школе!", надовезује се Анђела, читајући Матавуљеве речи. „Зима прође у највећој неизвјесности; устанак је тињао и јављао се у незнатним чаркама. Зловоља и бојазни почеше обузимати свијет; ружне сумње изникосе испред сусалогa идеализма, - почеше се отпуживати знатнији људи, који су се обогатили купљењем прилога;

³⁷ Ibid.: 62.

затуткане чегрсти између војвода и главара избише на јавност, те се и онако несложни Срби подијелише на нове таборе. У толикој трзавици, а још због неуреднога живота, постао сам био веома нервозан, изнурен, те једнога вечера, у почетку прољећа, сједећи пред кафаном, падох онесвијешћен. Освијестих се у гостионици, окружен пријатељима и љекарима. Никаквијех болова осјећао нијесам али ни прстом мрднути не могах. Др Милан је тврдио да је капља, један му друг мишљаше да је нека друга болијест, итд. Тешко боловање трајало је некилико недјеља. Једном су ми свијећу палили и спремили све што мртвацу треба. Али моја јака грађа не подлегне. Чим започе топлина, дадох се пренијети у Србину. Чуднијем случајем, мало прије те моје болести дође ми до руку једна талијанска књига о шведској гимнастици. Опорављајући се, набавих читаву малу библиотеку о томе предмету и стекох увјерење да су гимнастика и вегетаријанство општа и несумњива панацеа за све могуће болести и немоћи. Тада започех фантастични, невјероватни начин живота. У пространоме а пустом заводу изабрах једну собу за ложницу, дворницу за гимнастисање, трећу клијет за одмарање. Изјутра, чим бих устао, отрчао бих у собу окренуту к истоку, потпуно празну, која се цијелу ноћ вјетрила. Ту бих се сунчао по читав час. Затијем бих доручковао млијеко. По том бих се одмарао и читао колико бих напријед одмјерио, ни ријеч више. Онда бих извршио одређени број покрета једне врсте. На реду је било друго одмарање, гимнастисање, храњење, па рад гвозденијем полугама, куглама, па мале шетње, па велике. Све вријеме од зоре до мрака било је тако подијељено, и свакоме одијељку намјењена нека така хигијенска дужност, докле не бих, с мрака, сустао и,

пресит млијека, пао у мртвачки сан, из кога би се сваког јутра све већма оснажен будио. Послије пет шест недјеља таквог живота ја сам, на чудо свакоме, а највише др Милану, не само оздравио, него и стекао такве мишиће, каквијем би се могао поносити какав гимнастичар од заната.“³⁸

- Али, видите, рече Анђела, прекинувши читање, шјор Симо се није зауставио на томе да само себи помогне, већ је своје сазнање почео одмах преносити и другима, као прави хуманиста и просветитељ. Ево шта каже о томе:

„Казао сам како сам постао фантастичани гимнастичар. Мојим настојањем, општина набави све потребне справе и ја почех учити дјецу ‘муштрати’. Новљанима се свидје та вјештина, као врло корисна младићима, који ће и онако живот зарађивати ломећи се по катаркама.“³⁹

- Тако је, дакле, шјор Симо почео бавити се гимнастиком, али и „муштрати“ друге, на њихову корист, заврши Анђела читање. Видите како је он испред свог времена ишао и имао холистички приступ излечењу тела. А богме је време да се и нас две сопственим здрављем позабавимо, и поучене Матавуљевим примером, отпливамо један ђир за данас.

Опремљене пешкирима, спустисмо се кривудаим каменим степеницама до мора. Оно нас, сунцем обливено и, изузев треперавог сјаја који је стварао илузију покрета на површини, посве мирно, дочека као благодет. Запливасмо ка пучини, тек на који трен прекидајући разговор. Ја се,

³⁸ Ibid.: 62–66.

³⁹ Ibid.: 67.

подстакнута јутрошњим читањем Матавуљевих „Биљежака“, почех присећати детаља из Матавуљевог живота.

- Матавуљ није само у погледу увођења шведске гимнастике био модеран и авангардан за своје доба, рекох. Књижевна га је критика оценила и као писца који је од свих својих савременика био најближи модерном европском реализму. Посвећен истини, а у уметности речи вешт, несумњиво је, а у томе се сви слажу, заслужено добио епитет великана.⁴⁰ Међутим, Матавуљу никада није било довољно само педантно сликање стварности, јер је он био врхунски уметник речи – баш као што је Марко Цар казао: „Гола стварност, ма колико вјешто сазидана, не може бити умјетнику довољна; или, ако може задовољити сликара, оно не може никако да задовољи списатеља.“⁴¹

Чини се каткад, међутим, да је у Матавуљевим делима првавала страст етнографа над списатељским инстинктом да све уметнички лагано и пажљиво дотера. Иако је, према Царевом суду, Матавуљева журба да свој етнографски материјал употреби знала нашкодити уметничкој лепоти и јединству приповедака, та је етнографска грађа ипак била примамљива и имала је своју функцију у приповедању, мада је каткад лишавала приповетку груписања факата и лица око стожерног догађаја, што ће рећи – оног јединства које је

⁴⁰ Ана Николић, Симо Матавуљ и Марко Цар, *Књижевно дјело Сима Матавуља и његово мјесто у историји српске књижевности*. Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007: 231.

⁴¹ Марко Цар, Симо Матавуљ. Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 31.

важно за умеће приповедања.⁴² Међутим, упркос понеким техничким манама, Марко Цар је Матавуља издигао као уметника изнад свих тадашњих приповедача српских, управо због познавања не само српског националног карактера, већ и људске природе уопште.⁴³

Потом је о Матавуљу сва сила критичара и књижевника писала, од Марка Цара, преко Милана Савића, Јована Скерлића, Милана Кашанина, Радомира Константиновића, Драгише Живковића, али се њиме и Иво Андрић бавио. Када већ Андрића већ по други пут овог дана помињемо, хоћете ли да у повратку са плаже направимо круг и обиђемо његову кућу?, питам.

- Обавезно, одговори Анђела. Видите, како необичне везе може створити једно место. Андрић и Матавуљ, два великана наше књижевности, иако у различито време, обитавали су у овоме месту, загледани у исту нему и бескрајну пучину пред собом. Обојица значајни прозаисти и врсни приповедачи, чија су дела не само уметнички вредна, већ имају и историјски и етнографски значај, посебно због тога што носе траг испреплетаности различитих култура, што је одувек било обележје ових простора; обојица познаваоци не само овдашњих карактера, обичаја и историје, које су најчешће и описивали, већ и опште људске природе, кадри да приказујући појединачну судбину и локалне карактере и теме насликају оно што је архетипско и универзално.

⁴² Ibid.: 34, 35.

⁴³ Ibid.: 36.

- Матавуљ је имао редак дар запажања и способност да оно примећено и упамћено претвори у упечатљиву слику, потврдих Анђелине речи. Он је имао и одлично памћење, о томе је остало сведочанство да је још као ђак могао научити двеста до триста стихова као од шале. Није правио ни белешке ни записе, писао је на основу својих утисака који би остали урезани у сећању. А писао је посвећено, устајући још пре свитања и не остављајући пера до поднева.⁴⁴ Себе је, зачудо, описивао као „прилењог“. Међутим, он је далеко од сваке лењости био. И Јован Дучић је остави сведочанство о њему да је непрекидно радио на себи, пратећи све новитете и не ослањајући се на предрасуду да је довољан таленат, па да се може певати као што пева птица.⁴⁵

- Иако се већина његових дела збива у Далмацији, наставих, и Матавуљ претежно описује далматински живаљ – сву ону шаролику скупину која се стани у приморским градићима и њихове судбине, одређене, с једне стране, суптилном а раскошном млетачком културом и начином живота, а с друге, оним једноставним и готово суровим животом далматинског залеђа – Матавуљева позорница и актери на њој су разноврсни и живи, обележени страственом јужњачком природом, културним контрастима који проистичу из различитих

⁴⁴ Љубомир Јовановић, Симо Матавуљ о двадесетопетогодишњици (1873–1898). *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело, Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 49.

⁴⁵ Јован Дучић, Поводом Матавуљеве смрти, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 55.

традиција, сукобом старог и новог, у непрекидном врењу и променама. Једнако је добар и у сликању црногорског горштакског типа, коме он придодаје, поред јуначке и донекле плаховите нарави, и нежну осећајност. И када слика србијански живаљ, те сусрете различитих култура и сукобе модерности и традиције у Београду, Матавуљ је једнако добар приповедач и хроничар.

- Посебна је вредност Матавуљеве прозе, чини ми се, то што је он волео оно што је описивао. Његови су описи прожети доброхотним хумором, симпатијом и разумевањем, а они се посебно осете када описује несретнике и страдалнике. Тај је високи ступањ саосећања могао развити човек који је и сам штошта претуррио преко главе, али је свакој недаћи приступао сабрано и трезвено, тражећи у њој поуку и вежбајући свој карактер на животним искушењима. Има једна његова реченица у „Биљешкама“, напамет сам је научила и често је себи понављам, бодрећи се и храбрећи њоме у тешким тренуцима. Послушајте је, Анђела, истовремено је прожета и иронијом и разочарањем, али и мудрим мирењем са нужношћу и неизбежним захтевима нашега живота:

„[...] ја сам се поносио што се у неколико примичем реду људи високо цијењених, којима је у суштини исти посао: да мисле оно што не говоре; да говоре оно што не мисле; да ситницама, којима се испод брка смију, дају превелику важност; да крупнице, које им задају велику бригу, и не помињу“.⁴⁶

⁴⁶ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*. Цетиње, 1975: 219.

- Видите, сличну је животну филозофију имао и већ помињани Андрић, мудар као какав мандарин, увек мало самозатајан и повучен, штедро чувајући своју интиму за себе. То је вештина којој се ваља научити у сусрету са светом, али је једнако умеће бити отворен са онима који то заслужују и искреност умеју ценити – као што нас две ценимо Матавуљеву искреност у „Биљешкама“, али и ону отвореност душе за другога, за сирото, нејако а потребито биће, која је толико видна у његовим делима, закључи Анђела наш разговор.

Уто промакосмо поред Ивове куће, на коју су се почеле спуштати дуге сенке околног растиња, сасвим је, ионако утонулу у мир и осаму, сакривајући од погледа пролазника, те се стадосмо изно-ва завојитим степеницама спуштати ка дому, свака са својим мислима у глави.

Ћакулање на Бадње вече

**Свјет трећи у којем се говори о науци,
Шибенику, Котору и којечему**

Прошло је од тога дана када сам са Анђелом о шјор Симу и фра Иву (како су га неки пријатељи у шали називали) зборила безмало пола године. Свитања су у Херцег Новом почела доцнити, вече-ри се раније прикрадати, а читав је град стала обавијати влажна измаглица, кроз коју су се про-бијале сунчеве зраке лишене жарког летњег сјаја, али богатије за ону нежну треперавост и неку готово раскошну мекоћу. Ближило се Бадње вече, а скупа са њим, стигао ми је у госте необичан саговорник. Седео је за столом, радознало слушају-ћи бујицу мојих речи, подстакнуту некаквим зва-ничним дописом:

- Може бити, шјор Симо, да се Ви нама данас чудите, не разумевајући да човек може писати зарад *бодова*, а питаћете ме, свакако, шта ми је то. Е, то су вам шарафи неке чудне машине-рије, која се назива *научном продукцијом*, а сестра јој је неизбежна *цитираност*. Обе су се, има томе већ неко време, суверено устоличиле и владају науком. Цитираност је од велике користи за научну продукцију, али само за оне посленике научне који имају ту срећу да пишу на енглеском језику и баве се глобалним темама, те на бодове као манити на смокве јуришају. А шта је са хуманистиком оних других, малих народа и језика,

боље ме не питајте. Она Вам дође као нека оглодана кост, не зато што ту више не би мяса за истраживање било, него зато што је глобални свет више на својој трпези не жели, па ако ипак истражавате у лудој намери да неке локалне теме и неке „неугледне“ народе, дичећи се називом *етнограф*, истражујете, једнако ће вам и пун тањир костију бити. Ово би се време могло назвати мартовским идама хуманстике, драги шјор Симо.

Док ватра искри, сагоревајући лагано последње комаде дрвета, шјор Симо се смеши, климајући главом и готово као за себе мрмљајући ону стару народну „ни у мору мјере, ни у марту вјере“, да би потом гласно и одрешито рекао:

„Наука задовољава сама себе. Она сматра као женску слабост уметникову радозналост према питањима на која извесно нема коначног одговора. Наука може имати о уметности само та три мишљења: или је сматра као забављачицу којој је задатак да свету заморену корисним пословима спрема одмор; или је сматра као украс који елеганција додаје животу; или је најзад сматра као своју секретарку, да у својим облицима шири научне истине. Најгоре је пак што ће наука, пошто освоји цело уметничко земљиште, давати великога маха осредњим умовима. Већ се предвиђа да ће у будућности све мање и мање бивати великих научних проналазача. Пошто је свакога дана све то већа налога радника у начуном пољу, пошто су ту добродошли и најскромнији умови, то је природно да ће у тој заједници бити мање места и услова

људима који би се прославили као Галилеј и Њутн“.⁴⁷

- То сте Ви добро видели још у своје доба, шјор Симо, одговарам. Ми управо сада живимо у такво доба и са таквом осредњом науком, која се спољашњим аршинима мери. И овој се будућој књизи о Вама може десити да је неким бодовима дарују, пребројавају јој цитате и аутоцитате, користе за израчунавање импакт фактора, и ко зна каквим лудоријама још подложна може бити. Ипак, немојте сумњати да је настала из једне сасвим другачије намере и намене – читајући Ваша дела, као и књиге написане о Вашем животу, учила сам многе подударности – путеви којима сте ходили, и они извањи, али и они којима у души човек ходи, били су ми блиски и знани. Пореди их са сопственим стазама, кретала сам се од времена Вашег до сопственог времена, од простора и људи некадашњих до ових садашњих, и о њима желела да коју реч са Вама прозборим.

Многи су се аутори, завирујући у Ваша дела, којегде осврнули на етнографску радњу, која се ту нашла често и без свесне намере, произавши из самог начина на који сте запажали и бележили свет око себе. Осмелих се, стога, да Вас о томе делу понешто приупитам. Путовали сте по разним нашим крајевима и живели у њима – долазили и остајали, враћали им се и напуштали их. У каквом су Вам сећању остале те промене, а посебно и најважније, како памтите ону прву и одлучујућу?

⁴⁷ Симо Матавуљ, Непријатељи уметности. *Разни списи III. Дописи. Предавања. Сабрана дела Симе Матавуља.* Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008: 181.

Шјор Симо, правих леђа седећи, баш као што и доличи човеку који је шведску гимнастику у Боку увео и свуда је препоручивао, сетно, уз једва приметан дрхтај гласа, одговори:

„Мучни су ми били први дани у сваком погледу... А наићи и на ‘извањце’, који су сажаљиво дочекивали дошљаке, то је умножавало муку“.

- Ви сте, дакле, прешли из ..., започех питање, на шта шјор Симо, не сачекавши завршетак, настави.

„[...] бокељске питомине међу голе кршеве; са широког видика морског у узану и влажну долину; из друштва ведријех примораца међу напаћене суморне горштаке; из чистоте, обиља и јевтиноће у противности свега тога, - богме, то није било лако!“⁴⁸

- А какви су Ваши Шибенчани били?, распитујем се даље знатижељно. Шјор Симо лагано и по реду одговара, у времену садашњем, баш као да Шибеник и Шибенчане пред собом гледа:

„У кожи сваког Шибенчанина живи њежан трубадур, крут ускок и вриједан тежак; како кад дирнеш коју жицу, искочиће један од тројства. Стога се ту сваког дана измишљају нове љубавне пјесме, стога је још и данас у обичају отмица дјевојака, стога се гине за ружну ријеч, а лијепом се заиста гвоздена врата отварају; најпослије, због тога је свака пед земље обрађена. Уз то, и дан дањи, кад људске ‘неподоштине’ преврше мјеру, њеке старинске иконе по црквама зноје се и проговарју. Нема ноћи кад вукодлаци не лутају по улицама, кад вјештице не даве дјецу, кад море не

⁴⁸ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 75.

притискују одрасле. Виле се и данас рву са лије-
пијем младићима и плету гриве младијем коњима;
аждаје чувају закопана блага по развалинама
итд.⁴⁹

- Маштовит је то свет био, шјор Симо,
одговарам, живо загледан у сопствену паганску
прошлост, преко које се хришћанство овлаш насло-
јило, а ренесанса, коју су од преко бродовима пре-
нели, скупа са лепим тканинама, скупоченим зачи-
нима и раскошним мирисима, поново је пробудила
све те древне творевине словенске маште, дару-
јући им ново рухо.

Пожурујем Вас потом да у причи скокнете
до Котара, тражећи упориште за нове етнографке
записе. Ви полетно настављате причу:

„Вољан пођох у Котаре [...] тога четворо-
вјековног јуначког попришта до крајних граница
Српства, и обесмртиле витезове котарске и шибе-
ничке. Те пјесме мени и данас најмилије од свију
осталијех народнијех, бјеху ми тако дубоко усађене
у души, да ми се збиља чинило е не претурам
далеке успомене, но као да све то гледам на
јави.“⁵⁰

- Песме су, свакојако, шјор Симо, од успо-
мена сачињене, испуњене и јунаштвом и чојством,
али сте Ви, не само у машти и сећању, већ и на
јави имали прилику да гледате разне војне тог
херојског али и трагичног народа. Буне и ратове
ниједна генерација на овим просторима избегла
није. Сећате ли се Бокељске буне?

⁴⁹ Ibid.: 6.

⁵⁰ Ibid.: 16.

Слика 4 Кула Јанковић Стојана, Равни Котари.

Матавуљеве се очи испунише необичним влажним сјајем, који је долазио ваљда од истовремености осећања усхићености и туге, што су се могле осетити и у његовом гласу:

„Бокељска буна (1869.) узруја цијело Словенство и привуче пажњу свега образовног свијета на шаку јуначких горштака, који, бранећи своја вјековна права, ухватише се у коштац са силном царвином. Чланци, расправе, пјесме, слике, распалише и хладније маште од моје; ја сам био у правом заносу; сваки Бокељ био ми је див и ближи срцу од ма кога. А пошто устанак утоли под печатом славног Кнезлачког мира, пошто ћесар потврди старе бокељске повластице и још им даде посебно владичанство, пошто Шћепан Митров Љубиша, својим политичким говорима и приповијестима, одједном изиде на велики глас, онда ми тек бјеше једина жеља живјети у тој идеалној земљи.“⁵¹

- Међутим, Ви сте били приморани да већ 1881. године напустите Херцег Нови, напуштајући истовремено и своју велику љубав. Тада су већ биле почеле припреме и договори за Други кривошијски устанак против Аустрије,⁵² а Ви одлазите на Цетиње?

„[...] учи нове бокељске буне“, надовезује се шјор Симо на моје питање, „предвиђајући да ће се завод поново затворити, а да бих и ја могао допасати тамнице, умакнем у Црну Гору“. Ту нагло заста-

⁵¹ Симо Матавуљ. *Билешке једног писца*, Цетиње, 1975: 46.

⁵² Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. Херцег Нови: *Зборник радова из науке, културе и умјетности Бока 10*, 1978: 254, 255.

де са изразом нелагодности, као да не жели да се сећа тог периода.

- Тим поводом написали сте чланак „Домо-бранство у Боки“, у коме кажете да „сматрају Боку за непријатељско око... У Боки нити је оскудице војничких врлина нити је трага непријатељском осјећању проти влаштој држави“, ⁵³ цитирам ја по сећању. Покушавајући да га наведем на наставак приче, тражим опис Цетиња у „Биљешкама“ и читам – „У оном чудном, јединственом заплету и сукобу старог и новог, племенског и јевропског, које све скупа сачињава пријестоницу мале српске кнежевине.“ ⁵⁴

Шјор Симо се смеши, задовољно климајући главом на моју „декламацију“, препознајући сопствене речи о балканској ветрометини, непрекидним бунама и сукобима, и оне о Цетињу, које и даље чува карактеристике које је он пре више од једног века уочио. Потом затвори очи и отпоче тихо говорити о ондашњим приликама:

„Љубишино отворено ступање на попршту за српску мисао и велика слова која он, готово као преко ноћи, стече у књижевности и за коју се згодно склони од непогода; трагови бокељске буне, који почеше све излазити на видјело, јер у народу тињаше колико неповјерење према властима, толико и готовост на нови, очајнији отпор, а да су власти нешто сновале, о томе није нико могао сумњати. Наши односи према чиновницима и официрима бјеху веома затегнути, те се у неизбјежном

⁵³ Васо Ивошевић. Матавуљеви записи о Бокељима. Херцег Нови: *Зборник радова из науке, културе и умјетности*, Бока 11, 1979: 338.

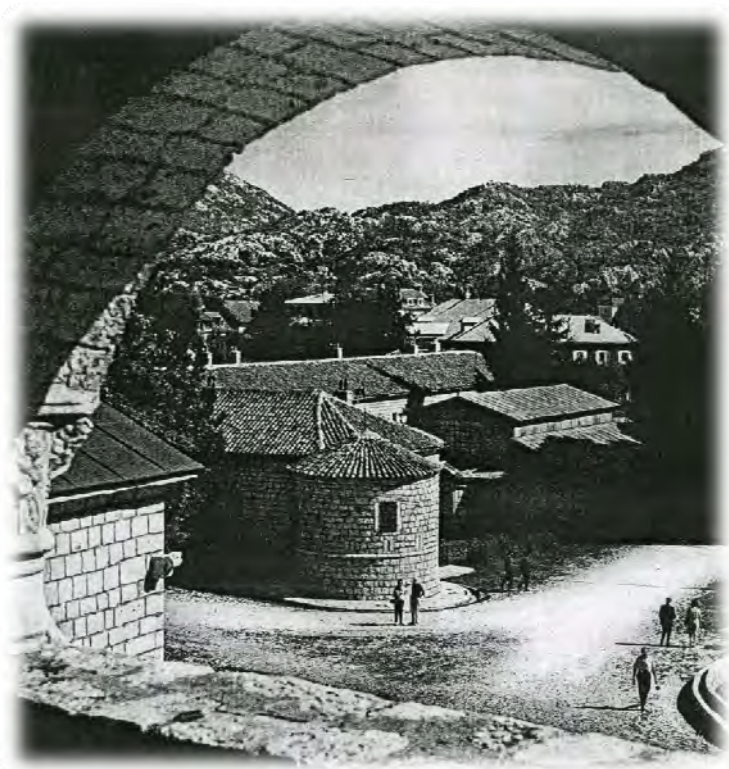
⁵⁴ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 75.

додиру, с обје стране, морало пазити на најмање ситнице. У тијем, и с те стране, сасвијем друкчијим приликама него што бјеху у Далмацији, мене је највећма опчаравала назочност Црне Горе. У горњој Далмацији бјеше она обожавана и у души призивана, али уз осјећање да је далеко и она и оно што би могла урадити, овдје пак у Боци, као што мијене неба над Ловћеном правце утичу на вријеме у његову приморју, као што се дах његов без прекида дише, тако и дух с Цетиња запајаше сваки збор. Бокељи, већим махом, бјеху само форми ћесаровци; у оно вријеме још су сељаци ходали на Цетиње да траже правду у својим парбама, да се савјетују за сеоске послове, да туже или правдају своје главаре, да примају савјете ради избора, итд. Свака знатнија кнежева ријеч, одмах сјутрадан ишла је од уста до уста. Конте, Јешо, Томановић, и други бјеху присни на двору цетињском. „Глас Црногораца“, увијек пун дописа из Боке, држаше се опрезно у новој размирици српско-хрватској, надајући се још да би могли утолити... Све то утицаше на мене поступно, те, већма по осјећању него по размишљању, примицах се новој страници...”⁵⁵

- Између туђера ћесара и домаћих „кнежева“, државних намета и вапаја за правдом, вазда је народ на овим просторима био разапет, тада као и данас – само се унеколико форма променила, шјор Симо, а суштина је остала иста, одговорих. О Цетињу, престоници малене Црне Горе, о ондашњим друштвено-политичким приликама и о знаменитијим главарима који су „на снагу стали кад су још Црногорци живјели по старим уредбама, у племенском животу“, говорите да су се

⁵⁵ Ibid.: 56.

поступно прилагођавали државној централизацији, „задржавши у новим приликама старе врлине, лични понос, искреност, неснебивање ни пред ким!“⁵⁶

Слика 5 Дворац Биљарда

Тај Ваш опис сличан је унеколико данашњим приликама, када се и народ и главари уподобљавају другој врсти централизације, задржавајући покоје старе врлине, али и старе мане. А и

⁵⁶ Ibid.: 172.

родољубље је некако слично, подобно оном из вашег доба, врло често повезано са панславистичким идејама. Шјор Симо се насмеја на моје речи, па надовезујући се на њих, рече:

„[...] жарки родољуби и још запојени руским човјечанским идеализмом, живљаху у надању – ‘чекаху прољеће’. Сваки Србин који је проживио оно вријеме, зна шта значе те двије ријечи, у значењу које су онда имале.“⁵⁷

- Међутим, и тада су се патриотска осећања у Црној Гори разликовала и делила између српског и црногорског, ако се не варам. Још пре настанка Ваших „Београдских прича“, говорили сте да подробно памтите садржај „Црногорке“ у првој години њеног објављивања и како њеном гашењу нису помогли ни вапаји упућени богатијим Војвођанима, ни мања цене, а ни то што је кнез намирио штету. А баш у то време, како сами казујете, почеше излазити у „Гласу Црногорца“ они фамозни чланци о Црногорству, који онако немило одјекнуше у српском новинарству и изазваше негодовање у напреднијој црногорској омладини, јер, не треба се варати, и у оно доба сва просвјетљена црногорска омладина бјеше запојена српским и човјечанским напреднијим идејалима“. Нагађали сте тада да се можда таквим писањем жели „угодити или додворити неком другом, због какве политичке или друге нужде“.

„У тим чланцима тврдило се да је ‘Црногорство’ појам и организам засебан, који има све услове опстанка и развића, без потребе да се ослања на друго што. Дакле Црна Гора, кроз свој

⁵⁷ Ibid.: 77, 78.

службени орган, одрицала се своје историјске мисије...“,⁵⁸ рече видно узбуђен Матавуљ.

- Поштовани шјор Симо, ова прича одвела би нас у политичке воде, а њих ни Ви ни ја не волимо. Можда би лепше било да ми уз чашу доброг вина и кришку сира испричате штогод о свом боравку на Цетињу. Као професор цетињске гимназије, ту своју нову животну етапу искористили сте, како ваш пријатељ Марко Цар каже, да проучите „онај типски црногорски живаљ, оне културно заостале, али свесне и поносне горштаке“, које сте тако дивно насликали у својим кратким, снажним и занимљивим причама из Црне Горе.⁵⁹ У „Ускоку“ сте детаљно описали племенско уређење у Црној Гори тог доба, у коме је још увек владао принцип глава за главу, а за сувишак глава се плаћала цена крви по утврђеном законуку. Шјор Симо, подстакнут мојим подсећањем, наставља:

„Владика и старији главари бјеху већ на дну степеница. У позадној тишми наиђе на Крцуна Сердарева, који му исприча шта је посавршено – „прибисмо“, вели, „главе за главе и ране за ране, а за сувишак, за сваку главу да се плати цијена крви: стотину и тридесет и три цекина и по, један грош и по, једна пара и по! Сјутра још остаје да се поставе судије по племенима, да се утврди законик, који је већ био, и порез какав је у законуку и

⁵⁸ Ibid.: 217, 218.

⁵⁹ Марко Цар о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923, VII. Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 171.

да се свргне гувернадур и од њега узме половина и печата.“⁶⁰

- У те камене врлети повезане брдским путевима, са раштрканим гомилама ниских кућица покривених сламом, али без прозора, које по свом распореду прате поделу на братства, какве, рецимо, описујете у „Здухачу“,⁶¹ у којима влада архаичан, патријархални дух, те жене и деца мушкарцима љубе руку, залутао би с времена на време и покоји напредан и велики ум, попут Павла Аполоновича Ровинског, знаменитог руског историчара, слависте и етнографа, који је у Црној Гори наишао на несумњиве симпатије.

„Да, почињући од узвишеног нашег Господара до најскромнијег Црногорца, сваки љуби г. Ровинскога и сваки високо поштује његове врлине. У седам година што је међу нама провео он је то у пуноме смислу заслужио. И ко не познаје његове заслуге на наш народ као књижевника – а то је велика већина Црногораца – познаје сваки његове личне особине и толико је доста да за свачију душу тај ванредни човјек прионе. Љубазан, добар у правоме смислу ријечи, свакоме је Црногорцу био као старији брат, с којим се свако радо посавјетовао. У седам година што је међу нама провео обишао је неколико пута сву Црну Гору унакрст.

⁶⁰ Симо Матавуљ. *Ускок*. Београд: Српска књижевна задруга 75. Државна штампарија Краљевине Србије, 1902: 149.

⁶¹ Симо Матавуљ. *Здухач. Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006: 285.

Нема колибе у коју завирио није. Нема виднијег Црногорца којег не би умио именом зовнути.“⁶²

Шјор Симо застаде на тренутак, као да у свом сећању оживљава слику овог знаменитог човека, а онда додаде:

„[...] нико није досад тако дубоко заронио у душу црногорскога народа као Павле Ровински. Он је међу народом живио његовијем животом и огледао тај живот са сваке стране. Стога се надамо да ће његово дјело бити истинито огледало црногорске душе“.⁶³

- Павел Аполонович Ровински био је најзнатији од свих „извањаца“, како Ви то кажете, а називали су га Павел Рус. Захваљујући њему, данас имамо драгоцене сведочанства о Црној Гори тог доба. Ви сте му се одмах свидели због своје веселе природе, али и због свог познавања језика и обичаја, због чега сте му од знатне користи могли бити.⁶⁴ Будући зналац ових крајева, били сте, свакако, и добар водич, а несумњиво вешт описивач бокељских и црногорских предела, чијим описима иначе обилује Ваше дело.

Шјор Симо климну главом у знак одобравања, али и поздрава, а онда устаде од трпезе, узеше шешир и лаганим се кораком упутивани. Пожелех му у себи лаку ноћ и остадох замишљена над сопственим белешкама и необичним разговором који сам те Бадње вечери водила.

⁶² Симо Матавуљ. „Павле Аполонович Ровински. *Разни списи III. Дописи*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008: 112, 113.

⁶³ Ibid.: 113.

⁶⁴ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 83.

Одсијев младости на јужној тронеји

**Свјет четврти у којем се приповеда о лепоти
Боке и разнијех црногорских предела**

Моја пријатељица Анђела и ја посматрамо улаз у залив, дивећи се лепоти пејзажа. Каменари се на шкртом зимском сунцу лењо протежу, док их Лепетане преко пута чежњиво осматра, ишчекујући силазак путника. *Цатра*, како овдашњи житељи зову брод који превози путнике, пристигле са разних страна кугле земаљске, и њихове необичне аутомобиле који чине необичан сајам свих могућих светских прозвођача на малом простору, сва захуктана бруји док прелази са краја на крај уског дела залива – од Каменара до Лепетана, па онда опет у супротном смеру. Анђела се спрема да пређе тај мали морски „мост“ између два света, да би је авион однео на далеки пут, а успут ми прича о *Одисеји*, најстаријем путопису светске књижевности, присећајући се свог првог децјег одушевљења док је читала поморске Одисејве авантуре, и набрајајући редом његове луке – острво нимфе Калипсо или лепе Наусикаје, боравак на острву Лотофага и о сусрету са чаробницом Кирком, све до повратка на родну Итаку. Док се она, сва озарена, присећа епизода из Одисеје, назирем у њој девојчурка дуге косе са морем у очима, загледаног у далеку пучину, који

упија у себе сваку лепоту виђеног предела и чува их негде у души занавек.

- Путописна проза била је леп и креативан део наше књижевности деветнаестог века, чему је немало допринео и Симо Матавуљ, чије је путописе красила документарност и уметничка јачина, надовезује се Анђела на претходну причу о путописима. И томе треба придати дужну пажњу и поштовање! Имајте то на уму када будете писали о Матавуљу.

Не волећи дуге опроштаје, већ навикла да стално одлази и да се враћа, Анђела ми упуту кратак поздрав руком и уз смешак закорачи на *цатару*. Остајем на копну и машем јој, у мислима настављајући дијалог помало са њом, а помало са шјор Симом о јужној тремећи, о којој сам доста тога написала, али ми се увек чини да се има још штогод рећи. Мој невидљиви саговорник и одскора чест сапутник на дугим шетњама, наставља своју приповест о пределима и народу овдашњем.

„Само ћу казати да је тај крајичак наше отаџбине, по свој прилици, туђинству боље познат него ма који други. У Средњем веку народ се у Боци делио на три сталежа: властеду, пучане и кметиће. Овде није потребе објашњавати значај и важност племства уопште, а у старој српској држави напосе. Неки од њих и у оно време припадаху западној цркви, али им то не сметаше да буду добри Срби и да се срођавају са осталим моћним племенима на пространој српској земљи, што свакаво показује мудрост и темељиту државничку вештину наших старих. Племство се већим делом затрло; од оних што престадоше – разуме се да без личних особина које би им давале угледа у друштву немају никаквих повластица.

Данас има Буровића који просе, а познавао сам једнога кућића которског који беше прост царински стражар.⁶⁵

- Тако смо ми, са уништеним племством, такорећи испали из историје Европе и главних токова развоја. Занимљива је историја овога краја, шјор Симо, и те наше међусобне разлике које се изблиза чине великим и непремостивим, а издалека гледано незнатним или чак непостојећим, кажем у жељи да се наш разговор продужи.

Климајући главом као да потврђује моје речи, Матавуљ гласно настави сопствену започету а неизговорену мисао о нашим сличностима и разликама, жељеном или наметнутом јединству:

„[...] најпослије, кад Французи укидоше републике, млетачку и дубровачку, спојише Боку, Дубровачко и стару Далмацију у једну покрајину, под једнијем именом. Тако је и данас, али то наметнуто јединство не иде народу у главу, те ни Дубровчани, ни Бокељи неће да су Далматинци, каогод што ови и дандањи зову Личане „ћесаровцима“. Кад Дубровчанин млако напући усне и каже „Далматин“, он је тијем означио човјека наполак варвара, готово туђинца.“⁶⁶

- Поделе су се оквиру народа умножиле, шјор Симо, ваљда стога што се скупа са племством или макар мудрим и племенитим вођама изгубила и државничка вештина. А какве су поделе у ваше доба постојале?

Шјор Симо се замисли, као да у сећању трага не за оним површним и случајним поделама,

⁶⁵ Симо Матавуљ, *Бока и Бокељи*, Београд, 1999: 16–18.

⁶⁶ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 38.

какве свако доба са собом носи, већ за оним суштинским, које битно измене човека и његов живот, па као да се на неку неизговорну реч надовезује, испотиха рече:

„[...] народ се дели у Боци на две гомиле: они који долазе из завичаја да работом у туђинству стеку штогод чим ће помагати своје и себе прехранити у старости; и они који остају на дому. Више од половине мушких налази се изван завичаја. Исељеници се деле опет на две гомиле: једно су морнари, а друго трговци, тежаци, аргати, вратари, копачи у америчким и аутстралиским рудницима.“⁶⁷

- То је оно што се променило није, шјор Симо. На овим просторима се људи и даље деле на оне који остају и оне који одлазе у туђину, тражећи некакав бољи или макар имућнији живот. И тугују и они који су отишли и они који су остали за својим најближима. Баш као што су и за Вама туговали када сте родитељски дом напустили.

Матавуљ се са уздахом стаде присећати овог растанка:

„[...] знао сам напријед шта ће рећи моја мати, када дозна куд идем! Кад свратих у Шибеник и казах јој, она се трже и узвикну: ‘Бог с тобом, једно дите! Зар чак у Боку!’ Сјетни њен поглед, као да прозираше кроз неизмјерну даљину шта бива с њенијем дитетом, међу невірним Бокезима – јер, треба да знате: ‘Бокези су невірни људи’“.⁶⁸

⁶⁷ Симо Матавуљ, *Бока и Бокељи*, Београд, 1999: 20.

⁶⁸ Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Цетиње, 1975: 36.

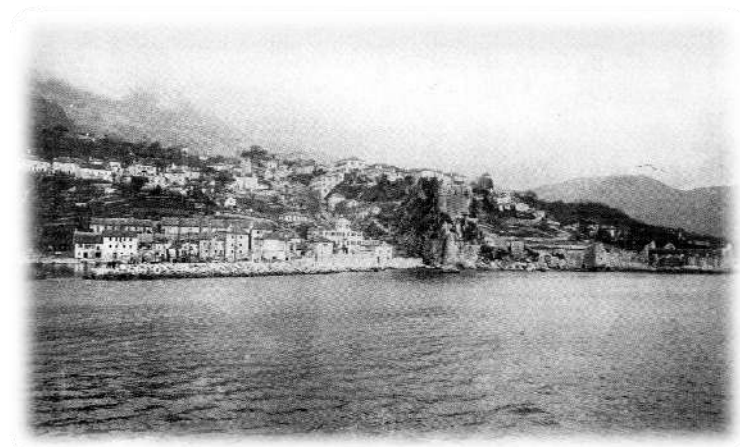
- И тако сте се Ви, шјор Симо, обрели на јужној тремећи. Међутим, Ваше се искуство са „Бокезима“ показало другачијим од овог етничког стереотипа, те сте међу њима стекли верне пријатеље. Лазара Томановића сусрели сте у Шибенику, где се он затекао на свом путу од Граца до Боке Которске, лета 1874. године, обилазећи знаменита места Далмације. Отуда заједно полазите до Скрадина, да бисте наставили до Крчког слапа, обишли део Буковице и манастир Св. Арханђела на Крки. Захваљујући пријатељству са Томановићем и његовом посредовању, у јесен исте године примљени сте за учитеља италијанског језика у Заводу Србина, поморској школи у Херцег Новом, задужбина Бошковића-Ђуровића-Лакетића.⁶⁹

Када сте дошли Херцег Нови, да бисте у њему живели и радили, у Боки Которској, како сте забележили, било је свега „5 градова, 121 село са 8030 кућа од којих је 2000 пустих. Урођеника се броји на 35 000 а од њих половина мушких живе изван завичаја. По вери $\frac{3}{4}$ су православни, а по народности сви су Срби“.⁷⁰ Иако нисте много марили за учитељски занат, посветили сте му се предано из љубави према деци и вери у просвету, записавши – „а оно сам дјецу увијек љубио и вјеровао тврдо да је просвјета лијек укупном злу људскоме“.⁷¹ Деца, али и одрасли Новљани ту су Вам љубав узвратили и сачували Вас у најлепшој успомени.

⁶⁹ Горан Максимовић. *Идентитет и памћење*. Ниш, 2011: 60.

⁷⁰ Симо Матавуљ. *Бока и Бокели*. Београд, 1999: 10.

⁷¹ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. Цетиње, 1975: 13.

Слика 6. Херцег Нови с краја 19. века

- Прича се да је њихов шјор Симо једва одолевао забавама, а бројне су досетке ваше остале забележене у памћењу ваших ђака, колега и пријатеља.⁷² У доба Вашег службовања, Херцег Нови је отпочео са привредним и културним прогресом у коме је значајну улогу одиграла грађанска класа, сачињена од поморских капетана, трговаца, професора, општинских и судских чиновника, те свештенства. Ви сте се кретали у том грађанском кругу, и у кругу новљанске омладине, другујући са њима свакодневно у читаоници, али и у кафани и на поселима, у капетанским и трговачким породицама. У том се друштву често и живо расправљало о књижевности, политици и народним пословима, а каткад сте због „пошпрдног“ приказивања месних приликама имали и покоју неугодност. Године 1879. дошли сте у сукоб са утицајним

⁷² Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. Херцег Нови, 1978: 246.

херцеговским трговцем Љубом Комненовићем и предсједником Управе закладне школе, због чега сте добили и отказ од Управе фондације. Ипак, симпатије угледних Новљана, попут конта Ђорђа Војновића, тадашњег председника Херцеговске општине и каснијег председника Далматинског сабора, Јефта и Глига Гојковића, трговаца и угледних грађана, те капетана Иванковића, професора Мата Мрше и др Лазара Томановића,⁷³ биле су на Вашој страни. Ви сте тај „нови свијет у старом Розопеку“ подробно описивали, све те учитеље, свештенике, војнике и капетане. Као најздравије и најлепше место у Боки, препоручивали сте управо Херцег Нови – између осталог, због дивног погледа, али и због благог поднебља.⁷⁴

Џор Симом задовољно и са видљивим поносом одговори:

„Ни један српски крај није био толико описан и опијеван као Бока, а календари наши, којих није мало, непрестано доносе слике из ње. Особито Нови је надахњивао пјеснике, Његошу је он старац који броји вале низ пучину, као што би набројао бројанице! Љубиши је он рањеник, коме је бршљан покрио испукле зидине, да му скрије плаве од олова модрице. Дру Милану Јовановићу Нови је ‘мала Фиренца’. Други су нашли да му боље доликује име ‘српске Нице’ итд., али све их је надмашио добри чика Љуба, коме је Нови савршенство лепоте, нешто попут ‘Вишњег Јерусалима’ у емфазу црквенијех пјесника! Ево како Ненадовића опијева.

⁷³ Ibid.: 247.

⁷⁴ СимоМатавуљ. *Бока и Бокелји*, 1999: 32.

Нови, чудно место, пуно сваког чара,
Нови, у свом свету нема равна пара!
Куд год око бациш, на лево, на десно,
Све је намештено дивно и чудесно,
И чудиш се сунцу, како може заћи,
Кад лепоте ове неће нигдје наћи!“⁷⁵

- А како су се у Вашем „Розопеку“ или Херцег Новом људи делили у доба кад је имао нешто више од сто хиљада душа?, питам Матавуља.

„Становници се дијељаху на старосједиоце и дошљаке, одговара он. Старосједиоци бијаху Срби, ‘дошљаци свака вјера’. И једни и други дијељаху се засебно на три сталежа. Српску аристократију чињаху стари поморски капетани; средину трговци и имућније занатлије; фукару сиромашнији радници, лађари и рибари. Дошљаци се дијељаху по овој степеници: судија, комесар, њихови пристави, два љекара (срески и опћински), инжињер, апотекар, управници: поште, телеграфа, пореза, царинаре, писари, преписивачи, канцеларијски пријавници, два тамничара, жандари и послужитељи, неколико крчмара и радника у подграђу – у све око тридесет породица.“⁷⁶

И овог септембарског дана у нашем „Розопеку“ тишина је толика да и шкрипа столице на суседној тераси пара уши. Нигде ни покрета, тек по која ретка птица мине пред очима, нарушавајући непокретно плаветнило неба. На обали нема ни живе душе, мештани се ретко купају, а посебно не излазе у време сијесте.

⁷⁵ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 46.

⁷⁶ Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006:196.

- Је ли тако било и у Ваше доба, шјор Симо?, питам радознало.

„[...] послвије ручка опет би настала тишина, управо онда би тек и завладала мртва тишина јужне „сијесте“ која зими траје до два часа, а љети и до четири, која име нечега свечаног и величанственог, што ти напомиње (боже опрости!) главни дио богослужења у цркви.”⁷⁷

Након краће паузе, борећи се са јужином што омамљује и тера на поспаност, настављате своје приповедање о Херцег Новом:

„У градићу, успавану међу старинским бедемима који се руше као дрвена црвоточина, гдје све мирише на старудије, гдје су у животу старинске мисли и навике, бјеше и савременог духа и покрета.”⁷⁸ „Место је лепо, здраво, готово све обрасло у питомом прорашћу. Становници су на гласу као честити људи и Срби. Новом припада неколико села и чине са градом заједничку општину од 8 000 душа.”⁷⁹

Разговором понети, корак по корак стигосмо већ и до цркве Св. Арханђела Михаила и до главног трга за који сте некада казивали да је „простран већ као што су сви тргови у старим градовима; десетак играча могло би ту заврћи коло, кад би се сваки други одатле уклонио“.

„Ту је и она црквина из Немањина доба“, надовезасте се одмах на моје речи. „На њој, отрагу неколко година, бјеше озидана кућа, па се нешто

⁷⁷ Ibid.: 197.

⁷⁸ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 49.

⁷⁹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 6.

Новљанима свидје да оборе кућу, а на староме темељу подигну нову цркву. Шта мислише то и ...започеше, па тако и оставише, па ће тако дочекаати и унуке њихове. Владика благослови темељ, зидари подигоше зид, колико би се човјек могао заклонити, а остало... Немојте се томе чудити. Та и Новљани су Срби, а задужбина Немањина поправља се прилозима“.⁸⁰

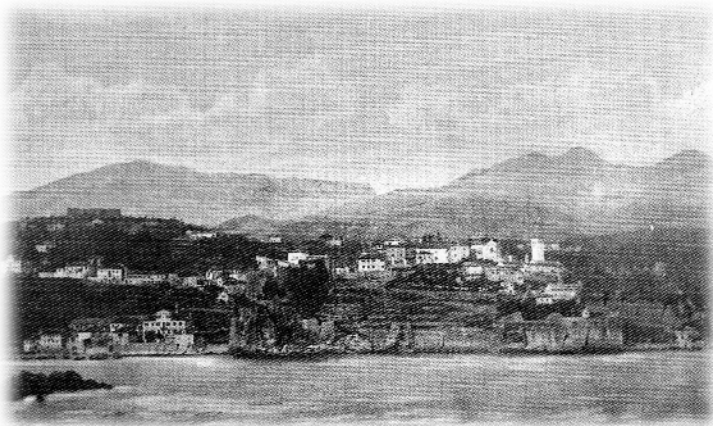
- У „Милошу од Поцерја“ описивали сте поново Херцег Нови, називајући га варошицом Х. која се налази „између мора и једнога вијенца хумака, као мјесташце веома лијепо, јер је у завјетрини и присоју“. Сложићете се са мношћом, шјор Симо, да је из више разлога Херцег Нови и леп и омиљен.

Матавуљ, једва дочекавши да о свом вољеном граду још коју реч каже, потврђује моје речи и спремно наставља:

„Лијепо је и с тога што је веома разнолично. Гледајући га с мора, поглед се отимље са кршевитог и пустог жала те лети уза стрму и зараслу брину, што се над морем наднијела. Брина је високија, на један крај те се потехано спушта док јој најзад кљун не утоне у море. Ивицом те брине пукла је дугачка уска равана. На томе је језику предњи дио варошице. Куће су већином велике, озидане скоро; али се још држе и пркосе тијем лабудницама, старе слегнуте потлеуше, са косо стршећим стрехама, са малим прозорима. Да је погледати варош са подножја тијех брда, видео би оне хумке, које поменуемо, заодјевене маслином и виновом лозом; под њима су просуте куће, већином сивијех зидина, те се види да су старосједиошке. И међу њима бјелеса се неколико дворова озиданијех по новом

⁸⁰ Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 64–65.

укусу, са балконима и великијем прозорима. Ти су хумчићи, очито, одваљене мрве од суровијех планина, те их је топлији слој ваздуха временом упитомио, а и воде помогле наносећи земљу. Боље да нестане села, неголи у селу адета вели пословица, а пословицама Срби много верују. Становници су већином православни а пројеклом Херцеговци. И старосједиоци носе иста презимена као и она братства с ону страну брда од којијех се заменом одвојише. Кад Брђани сиђу пазаром, рођакају се и полазе 'своју крв'.⁸¹

Слика 7. Зидине уз море, Херцег Нови 1870. године

- А како је у Ваше доба изгледао центар Херцег Новог, овај део који сада жаргонски називамо „Бела виста“, где су смештене апотека и зграда Архива (некадашња зграда Општине), Градска библиотека са читаоницом и кафанице, где

⁸¹ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја (Приповјетка из народног живота). *Приповетке I*, 2006: 322, 323.

средишње месо припада цркви Св. Арханђела Михаила? Или више волите да ми „Розопек“ опишете?

Матавуљ се сетно насмеши, па отпоче присећати се:

„[...] трг је пољаница, по којој може шетати око стотину особа, кад свака тачно држи свој правац. Око трга су најљепше куће, у којима становаше дошљачка аристократија. Ту онда бјеше опћински дом и апотека, а међу њима поменућа кафана, са четири прозора на лицу. Дуж цијелог тржног руба, од опћине до апотеке, бијаше тротоар, три лакта широк, једини тротоар у Розопеку, чист и гладак, као под какове господске дворнице. На четири краја бијаху четири стародрвене мурве (дуда). Бепова кафана бјеше дугачка до двадесет корака, широка десет дванаест, висока толико, да ни највиши човјек не би допро главом до таванице. У њој и пред њом бијаше пет столова са морним плочама и десетак обичних. Пошто се у Розопек, готово три четвртине године може сједети изван куће, то већи дио столова и столица бјеше на тротоару“.⁸²

- И данас столови испред ресторана и кафића стоје на тротоару, али их је све више пластичних, а све мање мраморних. Власника има разних, можда се неки од њих и данас зове Бепо, или је макар Бепов потомак. Тврђава „розопечка“ сада је једна од туристичких атракција и у њој више не борави, као у Ваше доба, дванаест официра и батаљон војника. Али долазе људи са свих страна света да је обиђу и уживају у погледу

⁸² Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 197,198.

са њених зидина. Иако пуно туриста прође, а људи су се изменили, град се труди да сачува некадашњи спокој и ред.

„Гле, прије тридесет година Розапек је био у њечему налик на Индију. Али ондашњи Розапек могаше послужити за углед, што се тиче реда“, присећате се Ви некадашњег града, посматрајући пучину што се раскрылила пред нашим очима:

„У њему је живот правилно текао; његова била откуцаваху једнаком мјером. Зором, сви капетани сјеђаху на својим терасама, пушећи из дугачких чибука; мало касније, отвараху се продавнице и радионице; још касније отвараше се кафана ‘Код Аустрије’, још касније, купљаху се у њој чиновници, па иђаху одатле на свој посао: још касније, кренуо би се начелник (кмет) у опћински дом, а за њим би ишао пандур. Једино, ћачићи бркаху тај ред... Пошто би свако отишао на свој посао, опет би завладала тишина у граду. Кроз његове четири улице ријетко би се кад видио гдјекоји сељак, или би, до подне, прошла која слушкиња, или који факин (амалин). Бога ми, било је јутара кад госпођа Тереза, порезникова жена, која је увијек сједјела крај прозора, не би видјела живе душе. У подграђу било је живље“.⁸³

- Није се пуно тога променило у Херцег Новом. Када прође лето и туристи напусте град, сване понеко смутно јутро када ни садашња нека госпођа Тереза не може видети живе душе да промакне улицом. Какав је, збиља, био Ваш друштвени живот у овом граду, у каквим круговима сте се кретали и с киме се понајвише сретали?, питам знатижељно Матавуља.

⁸³ Ibid.: 196.

„[...] мали круг новске интелигенције, добиваше толику принову, осјети јаче било живота, те осим дружења у кафани, вечерњих састанака у читаоници, настадоше и сијела по одличнијим кућама. Доктор, енциклопедиста, музикалан и рођен козер, бјеше душа сијела. С њим се могао такмичити једино конте Војновић, елегантан, 'свјетских манира' и духовити.“⁸⁴

- Налик и другим градовима и варошицама тог доба – места окупљања грађанства биле су, дакле, кафане и читаонице, а интелектуални и културни живот града одвијао се углавном мимо онога што сада називамо институцијама културе и зависио је од труда и жеље појединаца. Додуше, иако данас имамо бројне институције, много тога још увек зависи од личног ентузијазма. Ваш живот у Новоме трајао је од краја 1874. до краја 1881. године. Каква су Ваша сећања на тај период?

Матавуљ мало застаде, као да одмерава све те протекле године и сопствене речи које ће о њима изговорити, па настави:

⁸⁴ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 54.

Слика 8. Панорама старог града Херцег Новог

„[...] тај најљепши дио моје младости, провео сам у најдивнијем крају српске земље, на јужној

тронеђи, у приликама и околностима, какве се замислити само могу за млада човјека, који је имао нешто наклоности ка фабуловању. То ће се огледати и у причама за које сам грађу црпио из тога времена и средишта, а то су Бодулица, Љубав није шала ни у Ребесињу, Ђуро Кокот, Нови свијет у старом Розопеку, Ново оружје, Снага без очију, Др Паоло... Не знам јесу ли оне боље од других, али доиста оне носе у себи одсијев онога, што је најлепше и најбоље у животу – одсијев младости.⁸⁵

- Несумњиво је „одсијев младости“ оно што сваком доживљају даје незаборавну лепоту и свежину новог и први пут доживљеног. А Ви сте добар део свог живота провели дружећи се са младим људима и подучавајући их. Све до одласка на Цетиње, службовали сте у „Поморској школи Србина“, покушавам да Матавуља пренем из сетне замишљености и подстакнем га да настави присећања на младост.

Матавуљ се прену, те настави живо приповедати о Србини, као да тог кратког прекида није ни било:

„Крстише је свечано и израдише да јој и влада призна сва крштена имена: ‘Завод Србина, поморска школа, задужбина Бошковића-Ђуровића-Лакетића’. Честити стари наши, како су се довијали, да ма како угурну српско име, да у самом називу истакну и добротворе и аутономију школе“.⁸⁶

⁸⁵ Ibid.: 73, 74.

⁸⁶ Ibid.: 48.

Слика 9. Прочеље зграде прве српске поморске
закладне школе на Србини

- Након двадесет година, 1901. године, поново сте се, праћени вољеном супругом Љубицом, вратили у Херцег Нови, обишли све своје драге пријатеље, и записали у споменици посетилаца школе у којој сте некада службовали:

„Данас, 12. априла 1901. после је двадесет година, ево ме у мојој школи. У овом часу осјећам се готово, као да сам се након толико времена, вратио под родитељски кров. Шта ја све дугујем овом заводу и Новоме, то сам исказао у свом једном спису (Биљешка једног писца, у Летопису Матице српске). Главно је да су с овом кућом везане успомене из моје младости. Симо Матавуљ.“⁸⁷

⁸⁷ Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. Херцег Нови, 1978: 262.

- Град ваше младости коме сте хрлили у више наврата био је ваша велика инспирација. Вајкали сте се често да нисте били баш ревносни у комуникацији, али сте је са драгим пријатељима овдашњим радо одржавали. Бокељи су Вас, очигледно, занимали у сваком погледу – писали сте и о прошлости Боке, оној ближој, али и далекој, о њиховим предањима, језику и фолклору, поморству, одласку у печалбу, о њиховом менталитету, просвети, али и политици.⁸⁸

Прагматичан свет Херцег Новог, кога сте упознали и за буре и за јужине, а каткад и у судару са сеоском средином, био је често извор Ваше наративе,⁸⁹ али сте лепе речи оставили и о другим местима у Боки. О Перасту сте писали да је „град при корену висока и гола брда, са 250 кућа и око 400 душа“, истичући ту несразмеру између станова и становника, а о Пераштанима сте оставили забележено да су „вазда били ватрени католици, али и свесни Срби“.

Шћор Симо једним покретом руке прекиде моје излагање и ватрено се надовеза:

„То тврде њихове ‘бугарштите’ (старинске песме) које је скупио и у свет пустио Богишић. Те песме махом величају наше старе владоце и јунаке: Душана, Лазара, Милоша, Ђурђа Смедеревца итд. А како су Пераштани одвајкада били прос-

⁸⁸ Васо Ивошевић. Матавуљеви записи о Бокељима. Херцег Нови, 1979: 339.

⁸⁹ Снежана Милинковић. Приповетке Симе Матавуља и италијанска новела XIX века. *Књижевно дјело Сима Матавуља и његово мјесто у историји српске књижевности* (Зборник радова). Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007: 65.

већени и вешти морнари, показује тај знатни догађај што је Петар Велики њиховим људима поверио уређење руске морнарице. Ришњани понајвише тргују (са) стоком, те сваки одрасли познаје Херцеговину као своју кућу, а на гласу су као бистри људи. Вук Карацић, у своме 'Ковчежићу' и у осталим својим делима, прославио је то чисто српско гнездо, где се у највећој чистоти сачуваше: језик, ношња и обичај. Други Вук – Врачевић, писањски син – у томе послу допунио је старијег Вука, те одиста, нема мањег српскога места којим се користи српска књига као Рисан".⁹⁰

- Кривудава пут што води уз обалу залива све до Котора, међу окомитим и голим црногорским бреговима, изазивао је Ваше чуђење што су се људи ту настанили и донео помисао „на љуту невољу која старе нагна да траже такво склониште! Кривудасте улице, чести тргови, врева народа у различитој ношњи (у Котору је готово увек више Црногораца него на Цетињу) – чине чудан утисак на путника“,⁹¹ остало је забележено у Вашим списима. А од Котора, наставих, пут даље води до Будве и Паштровића. Будва је у Ваше доба била градић од 200 кућа и 1000 становника, а јужно од Будве простирало се дванаест села једног племена који се зову једним именом – Паштровићи. Забележили сте да је тамо сваки образовани Србин „у духу проживео у Стефана Штиљановића, Кањоша Мацеџовића, попа Андрићевих и остале, које васкрсе златно перо Стјепана Митрова Љубише“. ⁹² Занимљив је тај контраст између црногорских кршевитих крајева и

⁹⁰ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 7, 8.

⁹¹ Ibid.: 9.

⁹² Ibid.: 10.

голети, раскошног мора и богатог и поноситог духа житеља овдашњих, који су од камена, мало земље и мора умели достојанствено живети.

„Бокељи раде и у земљи, али ни вина ни жита не могу имати колико им свима треба за цијелу годину“, надовезује се на моју причу шјор Симо, „од свега што љетина доноси највећи добитак имају од уља (зејтина); и стоке држе доста... Которани и други варошани тргују и раде различите занате. Али, узевши једно са друтијем може се рећи да Бока живи највише од мора; у њој се броји од 250 патентанијех бродова, који иду по свему свијету... Дакле сиромаштина је у Боци последица невештине – и узрок сеобе. У старо време још покретач томе беше: велика зарада која се само по мору могла наћи. Бокељи који остају дома већином су тежаци и сточари, при мору трговци, а слабо маре да буду занатлије, те су ови понајвише странци.“⁹³

- Та невештина, некада можда и немар, узроци су и данашњег сиромаштва, шјор Симо. И житељи данашњи муче муку са сталним запослењем, затворена су предузећа која су некада запошљавала и хранила читаве породице, а ни од туризма се више не може богато живети. Умрло је и домаће поморство, иако има и капетана и морнара, али су стране компаније те које сада одлучују о њиховим пловидбама. Наравно, и сада, као и некада, има имућнијих, па и сасвим богатих људи, али су они ретко Новљани. И у Ваше време се причало о богаташима, говорило се тако ...

„Да је једна соба у двору конта Ивановића била попуњена златним новцима“, надовеза се на

⁹³ Ibid.: 19–21.

моје речи шјор Симо, „и о многим другим кућама прича се да имађаху златних рукомија, здјела, светњака и осталих утвари. Ових последњих година богати туђинци, понајвише Енглези, однели су.“

- Туђинци, али и домаћи, и данас односе, а мало ко дарује, шјор Симо, и мало ко захвали крају из кога је потекао или је макар лепе године у њему провео. То је особина племенитих људи богатог духа и несебичне душе, попут Вас. И ја бих стога да Вам штогод заузврат дарујем, па макар то било једно скромно подсећање на Ваш живот и Ваше дарове.

Уто већ стигосмо испред моје куће и шјор Симо ми уз наклон пожеле лаку ноћ, те замаче лагано за угао.

Шћаше поћ де лонго

**Свјет пети у којем се казује о одликама по којима
се живаљ овдашњи познаје**

Сутрадан сам, непрекидно размишљајући о претходном разговору са Матавуљем, кренула да сређујем своје белешке, у намери да рад на књизи о његовом приморском периоду полако приводим крају. Разговор о разлозима што се међу богатијим становницима Херцег Новог ређе нађу Новљани рођењем, а чешће дошљаци, упути ме ка ишчитавању Матавуљевих опажања о карактеру становника Боке и других крајева.

Матавуљево је дело уистину било позорница испуњена најразноврснијим ликовима. Вешт портретиста, уместо дугих описа и анализа личности, давао је живу и упечатљиву слику, која је унутрашњи живот његових јунака разоткривала у једном потезу. Марко Цар је с правом приметио да Матавуљ у човеку проучава „надасве инстинкте природне, као какав научник, који не мари да дубље у суштину сагледа, него се задовољава тиме, да побиљежи појаве вањске. И стога у његовијем књигама налазимо мало анализе, док у њима обилују ‘слике’.“⁹⁴

⁹⁴ Марко Цар. Симо Матавуљ. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 28.

Матавуљ је притом описивао људе са различитих простора – од Задра, преко Шибеника, Херцег Новог и Цетиња, до Неготина и Београда, али и оне из европских метропола, из свих друштвених staleжа и разних професија – „сељаке, рибаре, трговце, чиновнике, занатлије, фабричке раднике, ђаке, офицере, интелектуалце, свештенике, калуђере, крчмаре, слуге, носаче, пензионере, хајдуке, остарјеле поморске капетане, авантуристе, скитнице, дјецу, лаке жене, разне манијаке, племиће, Цигане, разне преступнике, итд.“⁹⁵

Док записујем ове речи, припремајући материјал за књигу, пред очима ми, једна за другом, искрсавају личности из његових књижевних дела, али и оне које је Матавуљ лично познавао и речима портретисао у својим записима. Видим Беару из Задра, који беше „изврстан латиниста и талијаниста, зналац велики историје и математике,“ права енциклопедија знања, кога је болест, нажалост, још у младости обхрвала. У Задру су га и ђаци и професори поздрављали са *професоре*, док су се „Талијани су се топили од милине слушајући Дантеов језик из уста једног ‘Морлака’“. И увијек се тијем ачио што је Морлак, тј. брдски Србин далматински.⁹⁶ Одмах потом замислих другог ученог и свима драгог прегаоца – Јову Јовановића Змаја, кога и дан дањи деца радо читају. Матавуљево перо овако га је описало: „Змај беше малена раста, слабе грађе, а већ његово обличје – лепу мушку главу, смеђе длаке (у млађим годинама обријане браде, доцније са кесерастом брадицом) – главу небро-

⁹⁵ Станко Кораћ. Природност приповиједања. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 153,154,155.

⁹⁶ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 81.

јено пута цртану, фотографисану, сликану, ливену, истесану – познаје цело Српство.⁹⁷

Сликао је Матавуљ у два или три потеза, али необично прецизна и садржајна, и друге своје савременике, попут директора једине српске средње школе на приморју, који је до те дужности радио као професор наутике у Задру – Мате Мрша:

„Ја сам имао срећу да затекнем тога чувенога старца у животу, здрава и необично крепка у осамдесетој години!.. он је био стари поморски капетан и одличан математичар. У свом вијеку нијесам видио човјека од осамдесет година са необичним памћењем, са свежином осјећања, са правом младићком душом, као што бијаше Мрша.“⁹⁸

И у тих пар реченица описао је Матавуљ читав спољашњи и унутрашњи свет једне личности, разноликост његовог животног пута од по-морских путовања до професуре и директоровања, откривајући притом бодрост карактера и ширину ума и душе.

Када читате ове Матавуљеве белешке о личностима, који су формом медаљони, али су садржином живо насликани портрети, напосто се чини као да сте збиља познавали оне које описује. Такав је и када описује Јова Иванковића са Савине, Марка Терзовића и Глига Гојковића:

⁹⁷ Симо Матавуљ. Јован Јовановић Змај. *Разни списи II. Дописи*. Сабрана дела Симе Матавуља. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008: 280.

⁹⁸ Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. Херцег Нови, 1978: 252.

„[...] капетан Јоко бјеше млађи можда десет година од кап. Ђорђа, висок, сух, прав као свијећа, јуначкога сједа брка, а добродушна израза. Због његове велике побожности и поштења био је на гласу по цијелој Боци. Глиго, човјек од педесет година, крупан, омашћене косе и бркова, необично снажних руку и малко гобељастих ногу, те се одмах могаše познати да је некад био морнар, а Марко, бакалин, ситан, болешљив, пргав. Одликоваше се знањем грчкога и турскога језика, јер је у младости дуго живио у Леванту. [...] оличење тачности, поштења, уљудности, доброте и људскости.“⁹⁹

Необично је било то да самог Матавуља, који је тако добар портретиста био, различито описују његови савременици. Иако се сви слажу око тога да је волео шведску гимнастику и дуге шетње, али и добар „бокун“ и чашу вина, углавном се нису могли сложити око боје његове косе – који неки описују као риђу, неки као плаву, а други пак као смеђу:

„Матавуљ је био омањег раста, пуначак и плав, слажу се углавном савременици му. По речима његовог ђака, И. Томића, имао је риђу косу и велико чело. М. Цар га се сећа с кестењастом косом, с покраћим, нарићим брчићима и сасвим правилним носем. И браду је носио, по приличну судећи по једној слици из млађих дана, с годинама све мању, прогрушенију. На фотосима из зрелијих година нема је. Запажају се, шта више, и бакенбарде. Уопште узев, важио је као леп човек. Упадљиво гојазан, у познијим годинама са око 95 килограма (‘... пед чојка, а тежак ка добар вепар шумадински’, како ће за се писати једном при-

⁹⁹ Ibid.: 253.

јатељу), није ипак имао ‘куљу’ попут фратора из његових дела био је ‘мађупак’ како би Вук рекао, ‘дежменкаст’, збојите грађе, крепак, покретљив. Волео је дуге шетње по околини новској и цетињској, по београдским предграђима итд.”¹⁰⁰

Слика 10. Симо Матавуљ у познијим годинама

¹⁰⁰ Голуб Добрашиновић. Матавуљ изблиза. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 75.

И баш таквог Матавуља, у његовим зрелијим годинама, са бакенбардима, а иначе глатко избријаног, косе неодређене боје која се прелива од плаве до црвено-смеђе, крупнога али жустрог и окретног, као да видим пред собом. У оној златној сунчаној измаглици која обавија терасу у преподневним сатима, са погледом на море, уоквиреним виновом лозом и раскошним црвеним цветовима богумиле, Матавуљева је насмешена прилика у летњем оделу и потпуно надреална и савршено природна. Као да ме је чекао да се вратим са пијаце са боршама пуним воћа, вердуре и свежих гаовица, па да комшијски попијемо шољицу каве, ћаскајући успут о којечему.

Субота је, пазарни дан у Новом, све врви од света који је пошао до трга, да пазари штогод, а да потом у повратку поседи на некој лепој тераси, у дружењу и веселом разговору. И данас су житељи Херцег Новог, баш као што их је Матавуљ некада описао, „махом стасити, жустри, питоми и умнијех лица“. Само што више нису одевени у народну ношњу, као некада, када су се „жене из горњих села носиле као Херцеговке, а оне око градова као српске сељанке по Угарској, имајући и једне и друге особито лепе очи и згодне струкове.“¹⁰¹ Спуштам борше на сто и седам да предахнем, а шјор Симо као да се на моју мисао надовезује, започе причати.

„Бока је мјесто здраво, зато су људи здрави и доста живе. Мушки су уопће висока струка, а жене прикладне, црнооке и тмасте. Ако је истина што се каже – да су Срби међу Словенима нај-

¹⁰¹ Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. 1978: 254.

љепши народ, Бокељи су чисто одвајали од своје браће, вели Љубиша. Људи су стасити, црномањаста, питома лица и погледа, умни и врло речити. Заиста врло је ријетко наћи Бокеља ситна или трбушаста, или црвене длаке, или глупа. Највише зачуди странца бокељско полиглотство (знање многих језика).¹⁰²

- А многе задиви и лепота бокељских девојака, надовезујем се ја. Посебно истичете лепоту женске бујне црне косе, обично сплетене у венац, једрину и снагу која избија из нежне лепоте њихових удова, али и особито мале руке и стопала, чиме се махом Црногорци одликују.¹⁰³

„[...] виша дјевојка од седамнаест-османаест година, грациозних покрета, црномањаста, бијеле пути, снажна али без имало сувишнога, прави је тип приморске љепоте“¹⁰⁴ – живо узвраћа Матавуљ, баш као да пред собом гледа какву згодну приморку.

- Мада сте Ви, у Вашем „Розопеку“, и други тип бокељске лепотице описивали, рекох и маших се за књигу „Приповедака“ Матавуљевих, коју сам тих дана изнова помно ишчитавала и започех читати наглас:

„Бијаше опуна, бјелолика, великијех, плавијех очију и бујне рудаке косе. На први поглед, не би се рекло да је лијепа, али кад се насмија на једнога свирача, који се њешто нашали, тада јој

¹⁰² Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 32,33.

¹⁰³ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 37.

¹⁰⁴ Симо Матавуљ. *Догађаји у Сеоцу. Приповетке I*, 2006: 252–254.

синуше бијели, здрави зуби, и тада заиста изгледаше мила.“¹⁰⁵

А у „Милошу од Поцерја“ нам лепо изводите та два женска типа пред очи, један наспрам другог, сликајући их како седе под чеснатим бором, на дрвеној клупици:

“Старија госпа бијаше висока струка, чврста, дуга жуткаста лица, косе још црне као угаљ. Држање и израз лица, одаваше необичну снагу душевну. Године јој не би тачно могао опредјелити. Могла је имати 40 као и преко 50. Друга бјеше дјевојче око 16 година. Раста осредњег, витка, савршена стаса, главица мала, као у старинских статуа. Лице округласто, необичне бјелоће и финоће израза, освијетљаваху црне, жарке очи – праве јужне очи. Косе јој, напротив, бјеху плаве. Како бјеше готово рашчешљана, меки прамови просули су јој се по глаткој шији.“¹⁰⁶

И данас се може приметити разлика између ова два женска типа међу Бокељкама, упадљива управо због контраста у грађи, боји коже, косе и очију, а каткад се види и њихова мешавина – те се на плавокосој жени, беле пути и заобљених нежних форми дају видети живе црне очи оног другог, црнпурастог, високог и жилавог типа.

Ваш први сусрет са Бокељима, шјор Симо, настављам раније започету тему, одиграо се у раној младости, у шибеничкој цркви. Тамо сте

¹⁰⁵ Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 224.

¹⁰⁶ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја...“. *Приповетке I*, 2006: 326.

одмах учили „извањце“, „који се обличјем разликоваху од Далматинаца, то бјеху грчки или бокељски поморци.“

„Ако су малога раста, много рутаи, често кривијех ногу; ако се још преко мјере крсте и клањају, онда су, безсумње, грчки остврљани. Бокељи су стаситији, питома израза, чистунци особити. Послије службе, ми, дјеца, иђасмо са њима до обале; слушајући њихове разговоре, задржаше ми се у памети чешће ријечи бокељске: „шћаше“, „де лонго“, „шћаше поћ де лонго!“ Још онда створи ми се мишљење да су кичељиви, да Далматинце гледају с висине, а од старијег слушах да су „невирни“ и лукави“¹⁰⁷ – одговара ми шјор Симо, прецизно сликајући давно примећене и у сећању сачуване разлике између Далматинаца и „извањаца“.

- Ваши су ликови углавном стасити – високи и витка стаса, а господствена држања; такав је Амираљ, кога описујете као стаситог и главатог „човјека дугачке просиједе браде, пробријане у средини. Увијек, љети и зими, носи црне свитне хаљине и бијели грудњак од пикета; увијек му је полуцилиндар затурен и на лијевој руци рукавица. Његов је хронометар најскупљи, његов је дурбин најпоузданији“.¹⁰⁸ Дум Иван Винопић из „Догађаја у Сеоцу“ исто је „висок, коштуњав старац, ситних очију, носат, лица блиједа, изгледа аскетскога. Дакле, не доликује му његово сумњиво презиме, што је по свој прилици, прионуло њеком његовом претку, на кога се није увргао“.¹⁰⁹ То су људи

¹⁰⁷ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 45.

¹⁰⁸ Симо Матавуљ. *Догађаји у Сеоцу. Приповетке I*, 2006: 258.

¹⁰⁹ Ibid.: 256.

углавном коштуњави и доста младолики. Чак и када би, попут кнеза Станка Радова,¹¹⁰ услед своје мршавости или дугуљастих образа, изгледали болешљиво, били би здрави и горштакчи жилави.

Изгледа да су ти „дуги образи“ карактеристични за физиономију бокељског мушкарца – и Барба Иво, родом од которских страна, описан је као мршав и сувоњав старац дугих образа, шиљасте браде и орлујског носа, дугачког врата попут снопа дебелих жила, налик на птицу грабљивицу, са шакама попут канџи,¹¹¹ а сличан је тип и Јешо, кога сте описали као високог и снажног човека, „бујне врране косе и браде, лица на коме се огледа здравље и живахност духа.“ За тај су тип карактеристичне крупне, јако испупчене кости, црне очи, грбасти нос, дуги, често утонули образи, жилави врат, баш као што описујете јунака Стотинара,¹¹² на пример.

Међутим, као што се могу запазити два женска типа у Вашим приповеткама – тако се и међу мушкарцима може уочити разлика између овог горштакког, углавном високог, сувоњавог и жилавог типа, дуга образа, повијена носа и истакнуте браде и оног другог – светлије косе, плаве или риђе, беле пути и крупне грађе, која би одавала необичну снагу, а притом ведре, немирне природе, попут Мића Горчиновића из приповетке „Снага без

¹¹⁰ Симо Матавуљ. Љубав није шала ни у Ребесињу. *Приповетке I*, 2006: 80.

¹¹¹ Симо Матавуљ. Богородица Тројеручица. *Приповетке II*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2007: 217.

¹¹² Симо Матавуљ. Стотинар. *Приповетке I*, 2006: 191.

очију“,¹¹³ или Миње из „Свете освете“, који је био „висок као копље, танак, плав, крупна ока и кудрасте косе, бјелопутаст, као да је у граду одрастао“,¹¹⁴ те Мићуна из „Здухача“, плавог младиха „очију великих, округластијех образа“¹¹⁵ и „медика“ из Ускока – омаленог, широких леђа и риђих бркова, из братства Иличковића.¹¹⁶

Ви сами сте, шјор Симо, спадали више у овај други тип, плав или риђ, масивније грађе, без обзира на висину. Тако Вас описује Ваш пријатељ Марко Цар:

„[...] у то доба био је навршио тек своју двадесет другу годину. Омален растом, јаке грађе, кестењасте косе, пократких нариђих брчића, са бијелим пуначким образима и умереним, сасвим правилним носом, имао је он сва спољашња својства с којима се задобија туђа симпатија. Мени се пак нарочито допадао његов јасни, чисти, јаки глас, и онај разговетни и убедљиви начин разложења. Ко је Симу и само једном у животу чуо говорити, признаће ми без по муке да је у њега моћ испољавања била заиста изванредна“.¹¹⁷

Збиља је занимљиво постојање та два различна антрополошка типа на тако маленом прос-

¹¹³ Симо Матавуљ. Снага без очију. *Приповетке II*, 2007: 231, 232.

¹¹⁴ Симо Матавуљ. Света света. *Приповетке I*, 2006: 191.

¹¹⁵ Симо Матавуљ. Здухач. *Приповетке I*, 2006: 191.

¹¹⁶ Симо Матавуљ. Ускок. 1902: 208.

¹¹⁷ Марко Цар написа о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923. XV, XVI у: Симо Матавуљ, *Из разлијех крајева, Приповетке*, Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 171.

тору, Шјор Симо, рекох. Али се питањем порекла овдашњег живља већ доста и често манипулисало у политичке сврхе, како у Ваше доба, тако и данас. Шјор Симо готово љутито одговори:

„Ту је скрпљено што се зна или нагађа о старосједиоцима тих земаља, па се утврђује да су њих у средњем вијеку населили ‘Славени’ и да у наше вријеме наставају у њима само они – ‘Славени’! Ствар је на први мах смијешна, јер ко је икад покушао да оспори словенство тих становника!? Одмах за тим назрје се перфидна тежња, да се тим нашкоди српској мисли! И то излази у државном црногорском календару! Диже се граја. Први нападе Сундечића др Томановић (мислим у Српском листу), питајући га: Какви су то босански и херцеговачки Словени? Јесу ли Хрвати, или Словенци, Чеси итд? Да нијесу, ни искључиво, ни већином Срби, то се по себи разумије, чим се крсте тако опћим називом; да у тим земљама има и Хрвата, то само име ‘Славени’ ‘уклапа’ како би Павловић рекао! - ту се огледаше и наивност оних који, ако ништа друго, имађаху начина да то спријече! Потоњи писац културне историје тога дијела Српства, наћи ће се у недоумици пред тим појавама. Час се истиче и велича Црногорство, као и нешто одвојено и боље од Српства, час се шире мисли, које само могу потјецати од српских непријатеља!“¹¹⁸

- Питање порекла увек је тешко и може бити извор разноврсних спорова, посебно на простору на коме се увек доста народа и различитих култура помешало. Колико је то имало утицаја на карак-

¹¹⁸ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 244.

терологију јужних Срба, како их Ви називате?, питам.

„Колико су, од давних времена до данас, силне мене и трзавице и мешање са толиким различитим народима утицале на душевне особине јужних Срба уопште, а Бокеља напосе, о томе је тешко што год поуздана казати; свакако је тај утицај морао бити јак“, одговара шјор Симо на моје питање, настављајући, „у Боци су српске успомене јаче од свих осталих; српске особине, у главном и најлепшем, истичу се јакко; јуначки понос, уздање у себе, побожност без лицемерства, гостољубље, љубав према старим обичајима, неговање свога језика и песме – све је то у цвету... по целој Боци живе усмена предања, по којима се може сведочити како је снажна српска свест, сећање на заједницу и бољу прошлост целокупног нашег народа.“¹¹⁹

- А да ли је у Ваше доба још било сачувано сећање на порекло и претке?, питам. Или се није толико у сећање поуздавало, колико у млетачке архиве? Шјор Симо ми на то мирно и по реду одговара:

„Јер, треба знати да се свима фамилијама чисто талијанског порекла у Далмацији, не само по предању него и по документима, зна тачно порекло. Кажем свима без разлике и најскромнијима, зато што је Република Млетачка много држала до тога, и што ниједна држава није тако тачно водила катастар, анаграф итд. као Млеци. То је ствар тако позната да и данас (нека) која год хоћеш фамилија упутити молбу и неколико лира таксе миланској архиви (јер је за времена австријске доминације

¹¹⁹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 14.

архива пренесена у Ломбардију), и после неколико дана добиће тачан родослов до најдаљих предака.¹²⁰

- И захваљујући, између осталог, тим млетачким архивама и њиховој акрибичности, данашњи историчари и етнологзи имају се чиме бавити и своја истраживања поузданијим учинити, шјор Симо. Нека се наш вечерашњи разговор на тој констатацији заврши, а нама је време за починак.

¹²⁰ Симо Матавуљ. Золино порекло. *Разни списи III. Дописи.* 2008: 133.

Вјешт навртај необичног

Свјет шести у којем са Матавуљем о карактерима разнијем зборим

Непрекидно седећи на тераси, листам Матавуљеве „Биљешке једног писца“, не могавши се одвојити од њих. Иако несумњиво документарне вредности, њима се не може оспорити ни уметничка драж, тако да се при читању наизменично смењује уживање у шјор Симовај приповедачкој вештини, са неспорним задовољством због проницљивог и тачног уочавања антрополошких и психолошких типова овог поднебља. У том погледу, могао би се Матавуљ мерити са научником кова Јована Цвијића, а у осталом нимало не заостаје за највећим мајсторима приповедања, који у кратким цртама умеју насликати не само индивидуалну личност, већ и препознатљив психолошки тип. Стога се „Биљешке“, пре свега, али и друга његова дела, збиља могу сматрати, као што то Душан Иванић тврди, литерализованим прилогом антропогеографији претежно динарског и приморског типа:

„При томе се мора рачунати да мемоарска одјећа ауторових запажања унеколико деформише научну примјенљивост и објективност, али им даје непотвореност проживљености и зачуђујућу ефи-

касност реторичко-стилских, а тиме и семантичких аспеката“.¹²¹

Иво Андрић је пак за Матавуља устврдио да је „проширио географску основицу српске приповетке, дотле искључиво балканске и средњоевропске, и у њу унео елементе поморског живота, мора и свих даљина и могућности које море човеку отвара“,¹²² те да свака личност из Матавуљевих приповедака „има два живота, један на копну, а други, посредно или непосредно, на мору које значи широки свет. А његови поморци исељеници и путници по том широком свету долазили су, по цену тешких искустава и великих напора, до нових сазнања о животу, и у светлости тих сазнања навикавали се да другачије посматрају и прилике у завичају који су оставили. Они су у туђем и великом свету могли боље да оцене и осете заосталост своје средине у којој владају многе предрасуде и застарела подела на вере и друштвене групе. (‘Обашка стари закон, обашка нови’, ‘сељачка рука напосе, а напосе капутлија’.) Тамо су могли пре да дођу до сазнања ‘да људи не би раздвајали ни вјеру ни језик, ни остале ствари кад би их везивало чојство’. Али, они су исто тако могли да примете у том великом свету његове противречности, неједнакости и последице страшне експлоатације. Укрцавајући се и сами на

¹²¹ Душан Иванић. Морфолошко-тематски и реторичко-стилски аспекти Биљежака једног писца. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009:317.

¹²² Иво Андрић. О мајстору приповедачау. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 209.

брод у Ћенови могли су да виде хиљаде италијанских имиграната који иду да траже зараде у Јужној Америци и посматрајући их, ту на броду, да стварају своје закључке о капиталистичком поретку: 'Ко није путовао с њима тај није познао људску невољу у сваком облику, тај не може разумијети тежњу за друштвенијем превратом'."¹²³

За Матавуља се говорило да „он врло мало измишља и његови типови су често просте фотографије, а његове приповетке, нарочито далматинске често су бележења локалних догађаја. Он се ограничава да буде савестан, интеллигентан, образован посматрач стварнога живота, да хладно, без страсти, описује људе као што ботаничар описује биље или зоолог инсекте..."¹²⁴

Читајући Скерлићеве речи, готово не приметих Матавуљеву силуету, која се једва назирала у сенци великог грма богумиле, украшеног јаркоцрвеним цветовима. Посматрао је залазак сунца, са изразом напетости и пажње, као да присуствује неком необичном и посебно важном догађају. Та усредсређеност на оно што се пред његовим очима збива сигурно га је учинила тако добрим психологом и врским реалистом, помислих, а онда га поздравих и позвах за сто, нудећи га сарделама и чашом вина. Матавуљ прихвати позив, а ја, настављајући дијалог започет у мислима, рекох:

- Ви сте били загледани у људске карактере, обичаје, предања, судбине, и све посматрали кроз

¹²³ Ibid.: 210.

¹²⁴ Јован Радуловић. О самоћи, глади и пркосу. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело, Општи погледи*, Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 225.

призму људског. Полагали сте велику пажњу психичком профилу својих ликова, урађајући у дубине њихових душа, уз увек присутну меру хумора, сматрајући да је „умјетност приповиједања вјешт навртај необичног, неслућеног, преко мјере чудног, на оно што је обично, свакидашње“.¹²⁵ Добро познајући Боку и Бокеље, често су Вам стварна места и људи служили као књижевни прототип, а користили сте и анегдоту. Позната јужњачка плаховитост и склоност ка крајностима, које су ишле од одушевљења до клонулости, добијале су свој израз у Вашем приповедању, али сте индивидуалном грађењу лика умели посветити једнаку пажњу и пластично га извајати, као што сте умели живо насликати масу и њене типске одлике.¹²⁶ А те типске одлике Бокеља биле су, према Вашим запажањима, гостољубивост, јуначност, пажљив однос према „извањцима“, љубав према Србима ма из ког краја и поштовање према Русима, Енглезима и Французима, док су Талијани и Немци већ мање поштовани. Као бокељску ману истакли сте *кичељивост*, односно самопрецењивање, мада истичете да не дају лако маха томе осећању.¹²⁷

„На правоме се Котаранину познају још трагови старих витештва, гостољубив је, поводљив, а лијепом ријечју, слободан је, податљиве руке, али се још јаче истичу мане изрођеног ратничког народа. Котарац је злопамтило и бездушан, освети не бира средства и не зна шта је доста, не вјерује

¹²⁵ Ана Николић. Симо Матавуљ и Марко Цар. Херцег Нови, 2007: 204.

¹²⁶ Видо Латковић. Биљешке као књижевно дело. *Књига о Матавуљу*. 2009: 304.

¹²⁷ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 33.

другоме, упоран је преко мјере“,¹²⁸ потврђује моје речи Матавуљ, додајући још занимљивих појединости о карактеру и психологији људи не само из Ислама него и целих Котара, а за Бокеље казује:

„Оно што ми се највише допада, то је пито-
мост тога народа, у чему је јако одмакао од ‘први-
јех Далматинаца’, а од осталијех још више. У
сретању, поздрављају се врло учтиво, не умјећу
које какве ружне ријечи, а псовци нема трага. Уз
то су врло чисти, вриједни, штедљиви, умјерени од
јела и пића (а канда и у љубави). Ко хоће баш да те
мало оцрни, тај ће устврдити да су Бокељи прет-
јерано неповјерљиви, да често једно мисле, а друго
да говоре и да су понесени за новцем. Ја не знам
колико је ту истине, али кад би још те особине и
биле развијене – што ја нијесам опазио – не би чуда
било, јер је то мученички народ, који у право-
мислу једе свој хљеб у зноју свога лица.“¹²⁹

„Пошто боље познах људе, открих ‘невир-
ност’. Слога је била привидна. Старе домаће
чегрсти, неизбјежне маловарошке сплетке, сурев-
њивост ради превласти у опћини, вјерски анта-
гонизам, све је то у потаји тињало, а све је споља
било заглађено. У горњој Далмацији неслога је
увијек бучна, увијек се много граје за сваку сит-
ницу; оvdје су људи сувише опрезни, да би отво-
рено устајали на противника, докле не би били
увјерени да ће га надвладати. Далматинци су на-
крај срца, али нијесу злопамтила; Бокељи се умију
савлађивати, али умију за вијека носити чегрст.“¹³⁰

¹²⁸ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 26, 27.

¹²⁹ Симо Матавуљ. Ђуро Кокот. *Приповетке I*, 2006: 178, 179.

¹³⁰ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 59.

- Често сте о *кућићима* – угледним бокељским грађанима писали, рекох. Помињали сте конта Ђура Војновића, јавног бележника (нотара), начелника општинског и пресједника србинског одбора, хвалећи га као неуморног радишу, љубазног, али и опортунисту, без кога се, због његових веза са владом, никако није могло. Између осталих, помињете често и Лазара Томановића, говорећи о њему да је са сваким био *сушта љубазност* и проповедник српских омладинских идеала, али и пример храборсти у земљи у којој је „доскора целат имао доста посла“. Несумњиво Вам је Томановић био драг пријатељ.

Матавуљ потврдно климну главом и, очигледно се радо сећајући Томановића и тог времена, рече:

„Омладина га је обожавала, али сва скупа није више него ја. Уз то он је онда био вјерен, заљубљен и љубљен како ријетко бива, те се блаженство његове душе огледало на његову лицу, у свакој ријечи и покрету....Од срећнијех вјерника зрачио је чар тоpline и свјетлости, поезија младости, те сам и ја кроз њихову атмосферу сањалачки гледао на јаву и на будућност. Какве ли се наснове нијесу зачињале у нашијем састанцима, какве ли се наде нијесу јављале!“¹³¹

- У сећању Вам је остао и последњи потомак Стојана Јанковића, конте Илија, који је могао у љутини да преломи потковицу, да када је добро жедао попије кабао вина, а могао је да погоди и орла под облацима из своје *шишане*. Хвалите га и да је веома био учен, да је доста путовао и у Москви осветлао образ за време етнографске

¹³¹ Горан Максимовић. *Идентитет и памћење*. 2011: 60.

изложбе 1867. године, када је са архимандритом Ковачевићем заступао Далмацију.¹³² А оставили сте и забелешке о Пјеру Лотију и његовом боравку на нашем приморју.

Потврђујући моје речи и надовезујући се на њих, Матавуљ наставља сећања на знамените људи из своје прошлости.

„Међу француским официрима био је и капетан Жилиен Био, у књижевности познати под именом Пјер Лоти, већ онда чувен писац, а данас академик: бјеше то човјек осредњега раста, збојит, румен, за чудо личан на каквог нашег остврљанина. Лоти је непрекидно шврљао, пјешке или на коњу, по дивној околини новској. Једном је ишао и на Цетиње.“¹³³

- Када већ говорите о капетану Лотију, било би згодно да нешто кажете и о начину живота, васпитању и карактеру наших, бокељских капетана и помораца, подстичем ја шјор Симу, који се ваљда већ стао умарати по врелом летњем дану, од бесконачне приче.

„Поморцу и кад је на дому прва је брига вјетар, најмилији му је разговор о њему, најстрасније му је нагађање о томе самодржавном и ћудљивом господару мора, који се титра људским животима и онијем љускама на којима се људи усуђују путовати по води.“¹³⁴ „[...] треба да знате да је српском поморцу идеал бити инглески морнар; даљи је идеал бити часник на њихову броду, а бити врховни заповједник његов, имати неограничену

¹³² Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 20.

¹³³ Ibid.: 68.

¹³⁴ Симо Матавуљ. *Догађаји у Сеоцу*. 2006: 257.

власт над бродским особљем (над 'војском', као што значајно јужни приморци називљу морнарицу), то је најдаљи идеал“ [...].¹³⁵

„Капетан бјеше неограничен господар над часницима и над војском, те је преступе кажњавао неумитном оштрином. Казне су биле различите и поступне, од новчане глобе и затвора до изагнања с брода. Изагнани морнар тешко се могао наместити на други који бокељски брод. А кад би морнар покушао или извршио злочинство, судило му се на пречац.“¹³⁶

„Али, на српским бродовима, поред оштрог запта, владаше и патријахални дух. Капетан се очински стараше о здрављу и користи својих подложника. Друкчије није могло ни бити, јер готово сва војска бјаше из истог племена, понекад од истог братства капетанова, -дакле задруга, прожета старим патријархалним српским духом, чврсто везана за заједницу, више предањем и обичајима него ли писаним законом.“¹³⁷

„Као 'младић' служаше млади Бокељ годину-две или више, према својим личним особинама и напретку у крутој морнарској пракци. Затим би унапређен био за морнара, па крмара и боцмана, а најпосле – положио поткапетански испит. Тада би добио 'патенту' и имао право да носи високи клобук (цилиндар), те чекао реда или среће да заповеда бродом као самостални капетан: отуда се

¹³⁵ Ibid.: 258.

¹³⁶ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 27.

¹³⁷ Ibid.: 28.

и данас по боци „цилиндар“ не зове друкчије но ‘патента’.¹³⁸

„Затим, морао је послуживати капетана, часнике и старије морнаре, и то слепо се покоравајући свакој њиховој наредби; сваки старији на броду имађаше право да казни ‘малога’ како му се свиди. Смер таквога васпитања објашњавају две пословице бокељске. Прва каже: ‘Треба јести морнарски крух (хлеб) најприје, а лако се закапетанити.’ Други вели: ‘Ко се не навикне слушати, тај неће умјети ни заповједати’. Та два правила вођаху старе Бокеље у њиховом шпартанском васпитању.’¹³⁹

- Када већ помињемо васпитање, шјор Симо, збиља, какво је било васпитање и школовање деце у Ваше доба? Ви сте подучавању добар део свог века посветили, а како је било када сте ви били дечак?

Шјор Симо дубоко уздахну, ваљда од не баш пријатна сећања на школовање свог доба и стаде приповедати:

„[...] дечаци од имућнијих кућа школоваху се, у старо време, у Млецима, Јакину, Ливорну; доцније у Марсељу, Лиону, Крдифу итд. Сиромашнији учили су у завичају, код католичких калуђера у Новом, Перасту и Котору. Под аустриском владом отворише се стручне школе за поморце у Новом, Котору и Дубровнику...”¹⁴⁰

¹³⁸ Ibid.: 26.

¹³⁹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 25.

¹⁴⁰ Ibid.: 25.

- За бокељске ђаке са којима сте се дружили у задарском православном семинару казали сте да „бјеху жустри, питоми, елегантни младићи, са добрим хигијенским навикама, што је све показивало утицај старије културе. Тијем особинама одликоваху се од наших ђака, већином трунташа, сламоња и мудраца, али ови бјеху искренији, 'ближи природи'”.¹⁴¹

- Колико је разлике било међу Приморцима и Црногорцима у Ваше доба, шјор Симо, питам га, подстичући да настави приповедање о темама које ме занимају. Некад се, читајући ваше приповетке, учини да сте помало критички били настројени према Црногорцима, као на пример, на овоме месту, рекох, и стадох читати из Матавуљевих „Биљежака“:

„Е, жао ми је што се не могу похвалити са вашим Црногорцима. Да видите, сувише су осјетљиви, размажени и претенциозни! Једнако им је нешто криво, једнако се тужакају, час на старјешине, час на рђаву храну, час на тешка вјежбања, час на ово, час на оно! Баш ових дана, прије него ћемо пасти у логор, мољакали су да их ослободим ранаца на вјежбању... Ја вјерујем да су они племићи, да су чак њеки и у сродству са династијом, али господине мој, такве није требало слати међ просте редове; они су за сада прости војници, те кад би им се дале повластице које ишту, то би изазвало завист њихових другова и уопће помјерило војну стегу.[...] Поразговарасмо се још о Црној Гори, те осим осталог обавијестих га, да у њој нема племства са њеким особитим повластицама, као што он замишља, да нема ни

¹⁴¹ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 45.

племства какво на западу постоји, него да су онамо све сељаци, готово сви једнаки по образовању и начину живота, само да има домова који се поносе већим бројем јунака, које су у прошлости земљи дали, те, наравно који су више цијењени од осталих. Што се пак тиче сродника кнежевског дома, њих има у Црној Гори толико, да би сви скупа могли населити много веће мјесто, него што је црногорска пријестоница..¹⁴²

- И иначе сте говорили да су неке мане, попут прецењивања својих способности, а потцењивања свачијих других, претварања да се све разуме и склоности да се све доводи у везу са собом и својим радом, у црногорској крви.¹⁴³ Међутим, о многима сте писали лепо – тако о Љубиши, рођаку Шћепана Митрова, кажете да се одликовао разборитошћу и достојанством, што наводите као „обичне одлике Паштровићког племена“.¹⁴⁴

- Исто тако, истичете да стереотип, који се како сада тако и онда могао чути – а кога ви овако преносите: „кад Црногорац дође у Србију да тражи посла, па кад га питају: за какав посао? Он обично одговара: ‘Ваистину, да ми је да што нациравам!’“ – није сасвим тачан, те да Црногорци умеју бити веома добри радници, а да су у ломљењу камена ненадмашни, иако је истина да воле да другима командују.¹⁴⁵ Истичете да је критички дар код

¹⁴² Ibid.: 130.

¹⁴³ Ibid.: 166.

¹⁴⁴ Ibid.: 78.

¹⁴⁵ Ibid.: 223.

нашег Примораца реткост,¹⁴⁶ али да Црногорци махом имају талента за глуму.¹⁴⁷ Није Вам промакла ни црногорска склоност ка стицању имања и положаја, која је изражена и у посебном презиру према „празновима“ – онима који се из света врате без ичега. За таквог они веле да горег човека нема.

- Приметили сте, такође, да је склоност ка хумору, посебно оном усмереном према самој себи, ретка особина,¹⁴⁸ док као врлину која предњачи над свим осталим у Црној Гори истичете јунаштво.¹⁴⁹ Али Ви, градећи ликове Миње и Јагоша у причи „Света освета“, разликујете јунака од „паметног јунака“, говорећи да је то велика разлика: „Свака би се женска заљубила у Мињу, у тога правога сина ‘бијелог Павла’, а човјек би радије одабрао за друга Јагоша.“¹⁵⁰

- У уста једног од својих јунака, у *Ускоку*, наставих, стављате следеће речи о осталим црногорским врлинама: „Јер, треба да знаш, и ако у Црној Гори има зла свакојега и нереди великога, има, ваистину, и добра, каква нема, може бити, у бијелој свијету – има љубави братске и слоге у братству! Живимо и гинемо један за другога, дијелимо добро и зло, па се свакоме чини, да има девет живота, а не један!“¹⁵¹ Види се из Ваших бележака, али и из начина на који сте градили ликове Црногораца у својим приповеткама, да сте

¹⁴⁶ Ibid.: 134.

¹⁴⁷ Ibid.: 166.

¹⁴⁸ Ibid.: 193.

¹⁴⁹ Ibid.: 221.

¹⁵⁰ Симо Матавуљ. Света освета. *Приповетке I*, 2006: 17.

¹⁵¹ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 90.

многе њихове особине поштовали и као добре истицали.

Шјор Симо, након овог мог подужег излагања, подиже главу, коју је држао мало погнуто док ме је слушао, на начин двосмислен, тако да се није могло докучити да ли ме са занимањем слуша, па гледа преда се да му поглед не би односио пажњу са мојих речи, или пак помало дрема, и одговори ми бодро:

„Поред патријархалнијех обичаја и нашљеђене храбрости, њека финоћа у понашању, њека природена учтивост, па оно осјећање свога достојанства, она присебност и духовитост, оно складно држање и склад у сваком покрету, од чега обично ни трага нема у осталијех јевропских сељака, а због чега му се сви које је те ноћи видео приказиваху као њеки шпањски гранди.“¹⁵²

- Посебно сте Богишића истакли као пример племенитог и лепог понашања, забележивши о њему да је он – осим што се броји међу највеће светске правнике, зна десетак живих и мртвих језика, духовит је и с љубављу негује лепу књижевности – „човјек дјетиње, незлобне душе, златна срца, весељак и мрзац комплимената и баналности.“¹⁵³ А та је особина готово децје безазлености такође честа карактеристика људи из ових крајева, поред оних које и сами помињете – гостољубивости, побожности и држања задате речи, те поноситости.¹⁵⁴ У својим списама сте се са многим предрасудама често разрачунавали, па тако и са

¹⁵² Ibid.: 40.

¹⁵³ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 255.

¹⁵⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 44.

оном о Арбанасима. Тако у „Биљешкама једнога писца“ записујете своја сазнања о њима:

„Како ли се, дакле, зачудих првога дана, видјевши да су Арбанаси готово искључиво бакали, терзије, бербери, кевџије, па кад и ‘галантеристе’. Та то је права најезда, налик на њекадашњу грчку, а данас јеврејску најезду по угарским варошима и богатијим селима. И шта је за дивно чудо, баш по битним одликама трговци Арбанаси напомињу Јевреје, јер су као и они издржљиви, штедљиви, наметљиви и гипки, – а ми овамо Арнаута увијек замишљамо само као крволока и пљачкаша! Али је истина и једно и друго! Арнаут је у своме племену онакав, какав је већини познат, док они трговини или занату одани, сасвим су други, готово супротан тип, јер су мекопутни, размажени, лукави. Они на Цетињу бјеху махом Латини (католици), велики богомољци.“¹⁵⁵

- Ви сте, свакако, а о томе сведочи Ваша проза, умели вешто изабрати карактеристичне особине људи овога краја и живо их насликати. Нисте стварали сасвим фиктивне књижевне ликове, већ сте постојеће, животне и аутентичне карактере преносили у књижевну форму, имајући дара да у њима уочите и препознате најважније и најупечатљивије особине. И сами сте били син приморја, те стога склони крајностима, баш као и сви приморци, које сте описивали као неразумну децу „која иду за првим импулсом срца, па се после кају.“ Тако сте о Србији, која Вам је пружила уточиште, у тренутку беса након новинарске хајке против Вас у вези с једним писмом Машу Врабици, писали брату следеће:

¹⁵⁵ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 98, 99.

„Зар кад човјек има нешто свога, има кору круха, па да се из Далмације сели у ову проклету земљу! Болан Ђуро, кад бих ја имао само 50–60 фор. сигурних мјесечно, па да ми се постави услов да морам живјети у Мандалини (у то време полупусто предграђе Шибеника), ја бих био срећнији него ли овде са министарском плаћом! И сва моја жеља и све моје надање и није у другом него да дођем до неке мале пенсије па да се склоним негдје у Далмацију. Али ће ме смрт однијети прије него до тога дођем, у то сам увјерен. А ако умрем овде, а ако будем при свијести, последња ће ми жалост бити што овде остављам кости, иако ми је овде један гроб који ми је милији него све (гроб прве жене Милице).“¹⁵⁶

- Били сте нежења до своје четрдесете године и добар део живота провели сте у кафанама са пријатељима. Чест гост новске крчме своје јунакиње Розе, цетињске „Локанде“, те „Дарданела“, „Национала“ и „Коларца“, али и других београдских кафана, где сте, како бисте сами говорили, држали „велико и мало бденије“. Кафански живот био је и узрок Ваше честе беспарице, која Вас је нагнала да се потписујете као „беспарни Шиме“, али Вам је, према сведочанству Ваших пријатеља, озбиљно нарушавао и здравље:

„Матавуља нисам ти видео и не памтим – јавља колега му В. Малина М. Савићу. Ових дана ћу га баш потражити, да му мало ту рићу браду прочешљам. Ваљда се љути што сам га добро испсовао за његово лолање. Везао ти се глумаца па терај кера! те изгледа као старац. Ако ти дође, а ти га добро прорешетај и откуда му оне старачке боре

¹⁵⁶ Голуб Добрашиновић. Матавуљ изблиза. 2009: 80.

на лицу?. Србија има мало таквих приповедача а он не мисли да јој се очува дуже.“¹⁵⁷

По свим тим особинама, били сте прави јужњак, али – истовремено – и читавог живота „извањац“, прелазећи стално из једне средину у другу. Иако сте живо памтили средину из које сте потекли, али и оне у којима сте дуги низ година боравили, покушавали сте и да се прилагодите. Тако сте у Београду проговорили београдском екавштином, на запрепашћење критичара који су вас волели због ваших приморских прича и у том потезу видели готово хазардерски чин.¹⁵⁸ Али то је било сасвим у складу са Вашом природом вечитог „извањца“ и освајача. Радомир Констатиновић стога за Вас закључује:

„Уосталом оне није могао друкчије: својом судбином, која је судбина вечитог извањца, био је осуђен на заносне тренутке тријумфа али и на тешке поразе. Имао је све одлике рођеног играча, а најприје ону основну, без које ниједан играч не може да се замисли: био је човек растанка више но човек повратка.“¹⁵⁹ Констатиновић на истом месту уочава да сте нада све били и велики глумац, управо због способности да сачувате извешан однос према себи и свету:

„Извањац, он је нову средину (и Цетиње и Београд) увек доживљавао као *глумац нову публику*, публику коју је могуће освојити само ако

¹⁵⁷ Ibid.: 81.

¹⁵⁸ Радомир Константиновић. Извањац и освајач. *Књига о Матавељу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009:138–140.

¹⁵⁹ Ibid.: 138–140.

се говори њеним језиком и ако се познају њени љубоморно скривани снови.“¹⁶⁰

Шјор Симо се помало шеретски насмеја на ову Констатиновићеву опаску о његовоме глумачком дару, а онда, намигујући, рече:

„Јеси ли запазила какав је дипломата? Ти питаш једно, а он ти одговара друго, а дотле спрема одговор на оно прво: и онда умије свратити говор на што хоће, умије и искушати човјека и све то тако вјешто, да се послѣје сјетиш.“¹⁶¹

¹⁶⁰ Ibid.: 143.

¹⁶¹ Симо Матавуљ. Богородица Тројеручица. *Приповетке II*, 2007: 219.

Манитих је разум код Бога

Свјет седми у којем се о вери и невери збори

„Божић зове с оне стране,
превезите ме!
Ако нијесу људи дома,
оно су жене!
Ал су жене вражје мреже,
утопиће ме!
А људи су божји ћуди,
превести ће ме!“¹⁶²

Овим ме је речима Анђела дочекала, силазећи са *цатре* и осврћући се наоколо, као да некога тражи погледом.

- Оли је шјор Симо приспео да ме дочека?, пита ме раздрагано. И ја сам постала баш права приморка, вели она – Ни Божић не може да ми дође ако ме не превезу с оне стране, баш као што Ваш Матавуљ вели у причи „Ђуро Кокот“. А богами сам се сада добро спремила, ишчитала којешта и посебно ме је, морам признати, заинтересовао његов однос према религији. Зато и ову песмицу из његове приповетке рецитујем – признаћете да је доста тога у тој краткој форми речено, читав патријархални светоназор садржан у религијским

¹⁶² Симо Матавуљ. Први Божић на мору (из Боке). *Приповетке I*, 2006: 284.

системима изражен је у овим једноставним стиховима – људи су божје ћуди, а жене су вражје мреже. А таква је искључивост била Матавуљу страна. Иако је био живо заинтересован и за питања вере и за односе између различитих конфесија на овим просторима, и за односе међу половима, он је према ставовима догматским, крутим и лишеним хуманости гајио приличан отпор.

- Свакако, настави Анђела, немало је на Матавуља утицало то што је своје младе године имао провести у манастиру – будући несудећи поп, међу хладним и духа лишеним манастирским зидинама заправо је створио отпор према религији, баш као и Доситеј некада. Према речима Голуба Добрашиновића, Матавуљ је свој младићки отпор према вери, стечен у манастирском периоду, поткрепио и прикладном лектиром, попут Ренановог „Живота Исуса Христа“ и Бихнерове „Силе и материје“. Међутим, у данима када му је, након женине смрти, била потребна утеха, не могавши се помирити са чињеницом њеног неопозивог и потпуног нестанка, он је писао: „Може ли се без Бога у таквим приликама?“, додајући одмах потом „Ја му се једнако молим и умолићу га, верујем.“¹⁶³

- Насупрот патријархалној религиозности, која је често била обележена мизогинијом, нашег је Матавуља, вери вратила љубав према жени. Могло би се рећи да је он био човек ренесансног кова – а приморцима је иначе ренесансни осећај света близак. Радозналост духа и жеља за сазнањем и непрекидним откривањем нових светова, добро се слаже уз поморску природу, а окренутост радос-

¹⁶³ Голуб Добрашиновић. Матавуљ изблиза. 2009: 78, 79.

тима овога живота природна је пратиља сунчаног блеска на топломе жалу. Зар не мислите тако?, упита Анђела.

- То је тачно, Анђела, одговорих, међутим, поморци су ревностно чували своју веру, као што су, без обзира на верске разлике, гајили међусобну братску љубав. О томе је и Матавуљ писао, забележивши да су се на дебелим морима верске дужности обављале, а народни обичаји неговали колико су прилике допуштале:

„У ‘камери’ (клети) гораше увек кандила пред иконом заштитника и поморца, Светога оца Николе. Ту се војске и старешине заједнички богу мољаху два пута у радноме дану, а свечаником више и дуже. Православни су постили среду и петак, прву и последњу недељу великога поста, неколико дана св. Петру и цео пост *Светој Госпођи*, како приморци зову Успеније Богородичино. Уз часни пост, ако би стигли у какво место где има наша црква и свећеник, сви би се исповедали и причестили; ако не би могли стићи они би то накнадно учинили и после поста. Кад би који умро на пучини, настојаху сваким начином да стигну на суху земљу, макар им то било снаруке и омело их у путовању, те би мртваца опојали како су умели и означили му гроб крстом и натписом. Уочи Божића прилагао се бадњак уз народне обреде, који се врше по јужним крајевима нашега народа... Замислите овај приказ: далеко од краја на коме живе људи, много даље од отаџбине, између бескрајнога неба и бескрајне пучине, на корабли, рукотвору људскоме, сламчици једној међу природним силама, гомилица људи скупљених

око ватре, *по својој обичају*, славе успомену Спаситељева доласка на свет.“¹⁶⁴

- Збиља импресивна слика, рече Анђела, у којој је истовремено Матавуљ дао и узроке морнарске прилежности у обављању верских дужности и чувању обичаја – тако удаљени од отаџбине, све што је на њу могло да их подсети и учини је ближњом, било им је двоструко драгоцено, а препуштени мору и његовим ђудима на милост и немилост, практично беспомоћни на том бескрајном пространству, на шта би се, сем на веру, могли ослонити. Матавуљ је иначе био веома вешт да анализу и продубљену мисао уклопи готово не приметно у опис, на такав начин да мисао појачава слику а опис даје дубину мисли. Него бисмо могле успут свратити до цркве св. Спасе, знам да сте посебно сентиментално везани за њу.

- Да, то је очигледно, одговарам, и ако бих могла да бирам место вечитог починка, то би било управо у близини тих високих, грациозних зидина од финог корчуланског камена, где сваки детаљ приповеда о понеком сегменту новљанске историје.

- Не сумњам да сваком Новљанину, али и онима који ову и друге богомоље обиђу, посебно манастир *Савину*, оне морају остати у посебном сећању. Њихов је значај изнад верских разлика и подела, зар Вам се не чини?, пита усхићено Анђела.

- У Херцег Новом верске поделе, иако их је било, нису биле од пресудног значаја. Ето, у Матавуљево је време православни живаљ био већински,

¹⁶⁴ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 28, 29.

и сељаци из околних места, према његовом сведочењу, обрадовали су се што ће он заменити учитеља католика.¹⁶⁵ Временом су се у неким приморским крајевима, у Далмацији, како Матавуљ пише у причи „Догађај у Сеоцу“, латини умножили и постали већина, „али што им је на част, и у новоме закону сачуваше старинске српске обичаје, а поврх свега, заједничко крсно име, светога Луку“.¹⁶⁶ Међутим, да то није имало посебног значаја, сведочи опет Матавуљ у истој приповетки, где описује попа Винопића, који се много не меша у разговоре одраслих, већ је сав посвећен поучавању десетак ђачића *оба закона*, којима је предавао у парохијском дому и који ће након пријемног испита ступити у поморску школу.

- Као што се ни ђаци два закона нису у школи раздвајали, тако се ни разговор одраслих није превише бавио конфесионалним поделама, већ се много више причало о времену, а „највише о господар-вјетру“.¹⁶⁷ Прагматични људи, како некад, тако и сад, они су више гледали од чега им живот зависи, него што би се високом политиком бавили.

- Ипак, и у Матавуљево доба било је оних којима је било јасно да би се конфесионална подела могла временом одразити и на националну, одговара Анђела. Матавуљев пријатељ Лазар Томановић се у путопису „Осам дана по Црној Гори“ залагао за остварење политичке идеје *Срба сва три*

¹⁶⁵ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 19.

¹⁶⁶ Симо Матавуљ. *Догађаји у Сеоцу. Приповетке I*, 2006: 253.

¹⁶⁷ *Ibid.*: 257.

закона. Жучне су се расправе водиле о овој теми на Цетињу, и у њима би почешће учешћа узимали Валтазар Божишић, иначе Србин католичке вере, Лаза Костић и, наравно, сам Матавуљ. Томановић је истицао да без „Срба католика нема Српства потпунога, нема будућности српске“ и зато се залагао да државна управа обезбеди слободу католичке цркве, а да она не буде „држава у држави и туђинско тијело у бићу српског народа.“¹⁶⁸

Да, и у то доба је било далековидних људи, који су могли претпоставити у ком би се правцу ствари могле развијати. Међутим, тада је, опет нам сведочи Матавуљ, блискост између „браственика“ била велика, без обзира на разлику вере. За турскога владања „мухамедовци су“, вели он, преносећи Лукачевићеве речи, „увијек штитили и бранили своје хришћанске браственике, да је такав случај и са његовим, да се буле не крију од својих дјеверова хришћана итд. По улицама бјеше доста дјеце, мушке и женске, ‘турске’ и ‘српске’, а заиста ријетко сам кад и гдје друго видио чистије, здравије и љепше. Исламска култура особито његује дјецу, животиње и прорашће, особито се стара за обилност воде и за удобни домаћи живот; њени недостаци нијесу претежнији од њених добрих страна, те би боље било да је нијесу сасвим напустили Срби који су се од Турака ослободили, као што је мислио покојни пјесник Јован Илић“.¹⁶⁹ И у „Милошу од Поцерја“ Матавуљ сведочи да су често горњаци

¹⁶⁸ Горан Максимовић. *Идентитет и памћење*. 2011: 265.

¹⁶⁹ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*. 1975: 234.

„турске вјере“ признавали да „превјерише“, те да су поштовали „доњу чисту браћу.“¹⁷⁰

- Видите, вели Анђела, до каквог је ту необичног заокрета дошло – док су се некада браственици разних вера међусобно штитили, а могуће је да су и веру мењали и нову узимали из нужде, како би своју „крв“ заштитили од освајача и продужили лозу, вера је потом постала претежнија од породичног порекла и почела се доживљавати као етничка ознака, док на крају није сасвим поделила и завадила некадашње сроднике. И све то за мање од једног века. Иако је најпре имала улогу чувања живе главе и продужетка лозе, промена вере постала је узрок томе да се многе главе изгубе, и у дословном и у пренесеном значењу.

Све тако у разговору, давно смо већ одмакле од цркве Св. Спаса и пристигле кући. Док Анђела одлаже свој кофер и одлази да се мало освежи, ја припремам нешто сира и пршута, да се окрепимо након путовања. Пост се завршио, слободно нам је јести на вољу, иако су, како је Матавуљ забележио, „сељаци махом по Боци“, постили „великом српском просветитељу осан дана иако то црква не наређује.“¹⁷¹ У Ребесињу се некада озбиљно црквеним заповестима приступало – постило се према прописима цркве, крстило кад год звона зазвоне, уредно ишло на „детурђију“, „мирбожало“ би се на Божић, баш као што описује Матавуљ у приповетки „Љубав није шала ни у Ребесињу“.

¹⁷⁰ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја ...“. *Приповетке I*, 2006: 323.

¹⁷¹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокелји*. 1999: 15.

Анђела се утом већ примакла трпези и, узимајући час комадић пршута, час комадић сира, преко залогаја чита из Матавуљевог „Новог свијета у старом Розопеку“:

„[...] не могу тврдити да су овдашњи Розапечани, сви махом, истински побожни били, али је истина да су сви листом ишли на божје службе. Због те ревности, Розапечани обију вјера бијаху на гласу и бијаху хваљени по осталим градићима. Православни владика, кад год би дошао у каноничку посјету у Розапек, увијек хоћаше рећи: ‘Ево ме у моме маломе Сиону! Једва сам чекао да дођем у мој мали Сион!’ О великим празницима, који нијесу једнога дана објема вјерама, латини су ишли у православну цркву, а православни у њихову, с једином намјером да траже што чему ће замјерити. Али то су ситнице. Главно бијаху литије. Послије одласка Француза из Приморја, латини уведоше три годишње литије: на дан Св. Фрање, на Брашанчево и на Велики петак. Православни у старо вријеме ‘ношаху крсте’ само једном у години, око Спасова дне, доцније и они заведоше три литије: о Богојављењу, о Никољдану и о Великој Госпоји.“¹⁷²

- Жао ми је што сам ове године пропустила налагање бадњака у Новоме, то је увек било лепо и занимљиво искуство, каже Анђела, гледајући како комади дрвета догоревају у камину. Ево, управо читам овај опис налагања Бадњака из Матавуљеве приповетке „На Бадњи дан“ и лепо ми пролазе пред очима слике из Матавуљевог, али и из садашњег доба. Није се пуно тога променило, слушајте:

¹⁷² Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 200, 201.

„Њих тридесет-четрдесет, одабранијех, по сунчаном огранку, усијеку у својој гори по толико бадњака, па се завргну њима – засјечак напријед, а овршак натраг – а подупре сваки свој бадњак омањом граном ‘бадњарицом’, па иду један за другим пјевајући и мећући из пушака.“¹⁷³

А у Ускожу, ево, сасвим потанко описује обичаје на Бадњи дан и Божић:

„Уз кутњи зид у дворишту бјеху прислоњени бадњак и бадњарице, а на ражњевима четири пецива. На сред простране сухоте пламаше велика ватра. Под бијеше застрт сламом. Јанко скиде фес и капут, – остаде у бијелу мундиру, плавим хлачама и чизмама. Милица запали зубљу и диже високо. Крстиња са здјелом пуном пшенице ста према вратима, Јоке с дјететом стаде са стране уласка. Домаћин унесе бадњак и назва:

- Добро вече и честит ви бадње вече!

Крстиња засу житом њега и бадњак, говорећи:

- Дај Боже и с тобом заједно, бадњи вече и сваки благи и божји дан!

Кнез положи бадњак на огњиште. Кућин и Шуто унесеоше двије бадњарице, називљући као и кнез, а прихваћени истим обредом. Они хитро унијеше још пет бадњарица. Тада Крстиња пружи домаћину чашу вина, а он се прекрсти и наздрави огњишту:

- Здрав, бадњаче весељаче! Ми теби хљеба и вина, а ти нама добра и мира!

¹⁷³ Симо Матавуљ. На Бадњи дан. *Приповетке I*, 2006: 11.

- Дај Боже! Амин, Боже! Повикаше домаћи, крстећи се.

Кнез прели унакрст бадњак, па сркну и даде чашу госту. Овај се сјети шта треба учинити, окуси, поклони се и предаде чашу приставу. Е, сад, господине мили госте, сједи! Сам сједе на сламу и подви ноге. Пошто се гост нећкаше, он га повуче, и настави: Сједи, молим те! Није обичај да ми Црногорци на ови вече сједамо друкче но вако, али ти си путник и извањац, па је тебе просто! Ово су ти наши обичаји навече Божића! Овако ти ја свуђ кроз Црну Гору, па и по Приморју, по Херцеговини, по Босни, по свој Србији и бог те пита докле, ће гођ има Србаља, а има нас заного за једну добру царевину, нако што смо расути, као стадо без пастира, и што су под туђинима, ради гријехова нашијех старијех царева и краљева! А Бог зна разумијеш ли све што зборим?¹⁷⁴ – заврши Анђела читање.

- Увек се у овим крајевима држало до тога да се божићни обичаји обављају устањеним редом и онако као што су то преци чинили, без одступања, кажем. Увече би младићи обилазили куће, честитајући Бадње вече, певајући и гађајући из пушака, а жене би им износиле вина. И тако би редом обилазили куће, док их не би све, па макар то потрајало до зоре обишли. Такву сцену описује и Матавуљ у приповетки „Ђуро Кокот“:

„Уђосмо у сусједну кућу, те писмо и пје-
васмо. Из друге и треће, из те у четврту... и, ја
мислим, да их до зоре походисмо до тридесет.
Гдјегод наилазимо на веће друштво, па се оно
уклони да нам учини мјеста, а ми тако другијема.

¹⁷⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 29, 30, 31.

Море, то је прави српски Божић, то је славити! Стигосмо на јутрењу сви накићени, али сам увјерен да нам бого није замјерио!¹⁷⁵

- На Бадњи дан се увек нека ужурбаност осећала у целом граду, рекох. И у Матавуљево доба, градови су се „раније отварали“ да би народ могао раније свршити пазар и на време стићи дома, баш као што то шјор Симо описује у *Ускоку*. Многе је обичаје, посебно хришћанског, православног живља Матавуљ забележио. Тако, на пример, описује како се у Ребесињу обичавало да се дете не крштава „докле не бану светогорци, па окуми ко ти се први намјери; буде ли мушко дијете, надјени му име Вук, буде ли женско, назови га Стана. Тако су наши стари у невољи радили. А ћаше ми вазда рећи покојни стриц: ‘Стари су знали што су чинили!’“¹⁷⁶

- Култ предака, препознатљив и у култу покојника, био је веома јак и траје и до данашњих дана, наставих, док ме је Анђела заинтересовано слушала. Матавуљ је забележио да је био обичај да се приреди даћа, да се мноштво света појави на погребу, те да поворка буде праћена нарицањем жена.¹⁷⁷ Погребни обред описује Матавуљ подробно, помњући обичаје стрицања косе на гробу и целивања мртваца, и у причи „Учини као Страхинић“. Ево шта о томе вели:

¹⁷⁵ Симо Матавуљ, „Ђуро Кокот“, *Приповетке I*, 2006: 179, 180.

¹⁷⁶ Симо Матавуљ, „Љубав није шала ни у Ребесињу“, *Приповетке I*, 2006: 78.

¹⁷⁷ Симо Матавуљ, „Завођанка“, *Приповетке I*, 2006: 54, 55.

„[...] и тако, кудгод положиша, звона су звонила, покајнице се прикупљале, те се препрело нарицање из стотина грла; људи се придруживали људима, јермећи се ко ће га прихватити. Свак је желео да може причати у потоње вријеме како је не само запазио малог Милића, но га још и носио. Дивно отпремише ђеца Кучи свог Милића. Женске стригоше косу на гробу му, а људи доваљаше циљан чело главе му, какав нема ниједан покојник у српскијем крајинама.“¹⁷⁸

- Нарикање је било посебно важно на погребу, и Матавуљ је неке од нарицаљки забележио у својим приповеткама, попут оних у *Ускоку*, где се нарицање за покојником: „Куку, браћо,/Добро моје!/Моје очи/ Извађене/Моје добро/Изгубљено/Моје сунце/Огријано,/Које ми је потамњело!“ претвара у подсећање на нужност да се покојник освети: „Куку, бане, мој ђевере,/Братска дико!/Јеси л браћу окупио,/Бане Јоко!/Ка што си се научио,/Перјаницо!/Да душманске сјечеш главе. Мегданцијо!“.

- Упркос христијанизацији, у бокељским се и на црногорским странама сачувало доста тога од паганских веровања и обичаја, а народ је, а често и они који су свештенству припадали, ценио више јунаштво и ратничку вештину од аскетског подвизавања и хришћанских врлина. Матавуљ говори у *Ускоку* о значају освете међу Црногорцима, који сматрају да је освета „Богу угодна, јер, вели, и у молитви се каже ‘света освета’“, описујући такође и особени црногорски фатализам, сажето изражен речима „нема смрти без суђена

¹⁷⁸ Симо Матавуљ, „Учини као Страхинић“, *Приповетке I*, 2006: 127.

дана“; те црногорско веровање у здухаче и слична митска бића. Култ слободе и јунаштва особито је био значајан, те се за већину Црногораца може рећи оно што Матавуљ говори за својег јунака у *Ускоку*:

„[...] вјеровао је да над Црногорцем нема јунака, да Црну Гору никаква сила људска не може за вазда покорити, и ако је може прегазити као оно Бушатлија; бојао се владике као и сви остали Црногорци, а то је, бојао се његове клетве, али је, мимо друге, више цијенио владичину храброст и војводску вјештину, него његово испосничко мучење и светост његова живота.“¹⁷⁹

- Ликови Матавуљевих приповедака оличавају менталитет и карактер људи овога поднебља, скупа са њиховим веровањима, страховима, предрасудама, целокупним погледом на свет – који представља необичну мешавину хришћанства са паганским обичајима и сујеверјем, те карактеристичним фаталистичким погледом на свет.

- Црногорци истовременоштују десет божјих заповести, али верују и у судбину, рече Анђела. Знају шта је исправно а шта грешно и моле се за опрост греха, али им је освета ипак светиња, а императив да се она изврши у њиховој је свести заповест једнако важна као и оне хришћанске; иако ни за шта не би погазили своју веру или починили некакву јерес, они једнако верују у постојање здухача и разних других митских бића која су саставни део њиховог фолклора; верују у магичну моћ речи, поштују заклетву и јако се боје клетве, која има посебно развијену форму у народном изразу. Ево једног правог језичког бис-

¹⁷⁹ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 16, 17.

ера у *Ускоку*, рече Анђела и започе читати помену-ту клетву:

„Тако вам овог животворјашчег и часнога крста, тако вам он увијек помогао, тако га се не одрекли, тако вас не помамио, тако вас не затро. Бог, свети Јован, свети Василије и сви свеци и угодници божји, - тако вам траг по трагу не погинуо, тако се не разгубали, тако вам шљеме и сјеме не погинуло, тако не испогибали срамотно, - покорите се одлукама које ћете сами данас учинити. Ко им се не покори, ко их буде хотимично престапао, да Бог да постигле га клетве, које изговорих.“¹⁸⁰

Уто се стаде ветар појачавати, зачу се грмљавина и за који трен, Анђела и ја сакупљале смо журно књиге и хартије са стола на тераси, пред налетима кише и под којим блеском муње. Надјачавајући хук ветра и грмљавину, Анђела ми је довикивала:

- Е, сада ми је јасно зашто се у овим крајевима верује у магијску моћ речи. Са овако променљивим временом, а пре него што су људи измислили временску прогнозу, збиља је било незгодно и човек би се имао прибојавати да га не стигне нека казна изнебуха, након којег незгодно изговореног слова.

¹⁸⁰ Ibid.: 137.

Најслађа ‘со’ против ‘мртвог слова’

Свјет осми у којем се о језику и разумевању приповеда

Топла, леп локалитет у Херцег Новом и камена „тараца“ на њој, обасјана јутарњим зрацима и са локвицама воде од кише која се добро истутњила предходне ноћи, баш као када човек сву љутину и очај избаци из своје душе. Две платнене „режисерске“ столице и медитерански плава хоклица – „штокрла“, која гауми сточић, са две шоље вреле кафе на њој, позива нас на разговор. За који трен и прича већ тече као бујица воде низ нашу улицу протекле ноћи.

- Знате ли, надовезује се Анђела на синоћну причу о заклетви и клетви коју је невреме прекинуло, да *клет* се долази од балстословенског и прасловенског *kleti*, што је био правни израз у значењу „јурати“. Сматра се да је реч настала из прасловенске основе *kle-ti*, у преводу *-klon*, и да управо глагол *клонити* садржи првобитно значење прасловенског *kle-*. А глагол *клонити се* веома је занимљив и има различита значења која полазе од „нагибати се, нагнути“. Ту су и глаголи *оканути се* и *клањати се*, што означава религиозни чин молитве, покорности, учтивости, али имамо и значење „уклањати“, а одатле иде и *клонути*, што ће рећи „пасти, нагнути се, спустити се“, па отуда и *клонуlost* и *клонуће*. Од сложеница имамо и

наклон и поклон и заклон, али и склоност, наклоност, и *склониште* или место где се може склонити од непогода.¹⁸¹ А ми смо се, Боже сачувај и саклони, лепо синоћ уклонила од непогоде, која је наишла баш док сам изговарала клетву, па се јутрос овој лепоти господњој можемо клањати.

- Лепоти господњој, а могло би се рећи и капетанској, драга моја Анђела, јер, баш као што је Матавуљ, чијој смо речи обе наклоњене, у својим списима забележио, Бокељи су склони да господина, а посебно оно што је од господина више, *капетаном* називају. Слушајте ово:

„На томе силном бродовљу око пет хиљада људи разилазило се у тековину и разносило, уз српски језик, дух витештво српско на све стране света. Према томе може се нагађати да новска крајина давала *‘војске’* (тако Бокељи зову морнарски збор) најмање десет пута толико. У Доброти, колико је великих кућа, толико одиста беше капетана, ако не и више. Стога те две опћине бејаху у већој части од осталих по свој Боци. Имати капетана у своме племену бејаше највећа дика, баш као што је у Црној Гори поносно својакати војводу. И дан дањи, по целој Боци, међу простим народом, *‘капетан’* значи нешто више него *‘господин’*, те није ретко чути да сељаци зову проту, лекара, адвоката итд.– *‘капетан-прото’*, *‘капетан-докторе’* итд.“¹⁸²

- Бока вам је, уистину, једно право царство речи, додаје Анђела. Стога се шјор Симо с правом

¹⁸¹ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971: 97–98.

¹⁸² Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 22, 23.

позива на Вука и његове речи из „Ковчежића“: „Може бити да никакво мјесто у народу нашем није тако важно и знатно за језик наш као Бока... Онђе се може чути мноштво правијех словенскијех ријечи, које се амо у нашијем крајевима нигдје не говоре“,¹⁸³ јадајући се потом да ћемо у Вукову „Рјечнику“ наћи из Боке по коју, у другим крајевима непознату реч – „често згодну и чисто српску, али се, на жалост те речи слабо одомаћују у опћем књижевном језику; и Шумадинци и Војвођани радије узимају туђе речи или кују нове него што прихватају речи с Југа.“¹⁸⁴

- Видите, каже Анђела, завирујући преко моје главе док читам из Матавуља, како и шјор Симо потврђује да су жене, а не мушкарци, кључни чувари традиције. Обратите пажњу на ово:

„По Боци се махом говори: талијански, енглески, грчки, француски, шпањолски и турски, али Бокељи не маре међу собом говорити туђим језицима, а жене им и не знају другог језика осим српскога.“¹⁸⁵

- То је сасвим природно било, наставља Анђела објашњавати, услед њихове улоге домаћица, окренутих уском породичном кругу, без посебног образовања и са израженом женском потребом за сигурношћу, која произилази из њихове доминантне материнске улоге. У тадашњем друштву, њима је свакако било ближе оно што је познато и „наше“, од сваке новине и туђег утицаја, укључујући ту и језике.

¹⁸³ Ibid.: 35.

¹⁸⁴ Ibid.: 35.

¹⁸⁵ Ibid.: 33.

- Упркос томе што се жене нису баш упуштале у авантуру говорења страних језика, рекох, оне су често биле те које су доносиле дијалекатске особине свог завичаја у нови крај у који би приспеле удајом. Тако да у Боки није постојало само прилично језичко шаренило, већ је долазило и до сусрета различитих говора истог језика, баш као што Матавуљ описује то у „Бодулици“:

„[...] јер Роза обично мијешаше бодулске ријечи иако се мучила да говори херцеговачки, а кад би се наједила, онда би заторокала чисто чакавски, да је нико не могаše разумијети.“¹⁸⁶

- Јужни се говор, барем како га описује Матавуљ у приповетки „Ђуро Кокот“, одликује тиме што говорници „блаже наглашују но далматински брђани, а њиме говоре и православни и католици“. Ипак, Матавуљ тврди да је нагласак другачији готово у сваком селу.

- Шјор је Симо свакако знао ко су најнадаренији и најбољи говорници, обратите пажњу на ово, рече Анђела шалозбиљно и започе читати: „Особито је лијепо чути кад жене говоре – већ жене свуд слађе говоре но људи.“¹⁸⁷ Ето, кажем и ја да је – упркос савременим феминистичким теоријама које говоре о доминантном мушком језику и о томе да би жене тек требало да „освоје“ језик или да створе особен *женски језик* и *женско писмо* – језик заправо женска „измишљотина“ и да оне не само свуд слађе говоре но мушкарци, него га и паметније употребљавају.

¹⁸⁶ Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 65.

¹⁸⁷ Симо Матавуљ. Ђуро Кокот. *Приповетке I*, 2006: 179.

- Међутим, настави Анђела, оно што ме је одувек посебно фасцинирало у начину изражавања овдашњих људи била је лапидарност и гномски израз, чак и у говору жена, иако то иначе нису особине „женског језика“. Склоност ка том пословичном начину говора сведочи и о карактеру говорника – јер пословица је увек заокружена језичка целина, која изражава животно искуство и колективну мудрост, и то нужно на исти начин, па се у овешталој форми, традицијски преноси са колена на колено. Људи који на такав начин говоре као да тиме разоткривају своју тежњу за довршеношћу, потпуношћу, стабилношћу и трајношћу. Говор им је, баш као и станиште, као у камену исклесан. Но, изгледа да збиља постоји некаква аналогија између језика и окућавања, смеје се Анђела.

- Управо тако, одговорих, али баш из те њихове лапидарности и пословичности, дешава се често да се Црногорци могу међу собом разумети у „пола речи“, док „извањцима“ измиче смисао онога што су казали, иако разумеју све речи. Ево, управо то потврђује и шјор Симо, бележећи следеће:

„[...] само Црногорци и они који су међу њима дуже живјели, могу, потпуно разумјети 'со' и танчине црногорских изрека, које су готово неразумљиве осталим Србима, а већ у пријеводима постају 'мртво слово'.“¹⁸⁸

- Он, притом, сасвим у складу са увидима савремене лингвистике закључује:

„Неке особине црногорског говора, које Вук није забиљежио, могу донекле објаснити црногор-

¹⁸⁸ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 207.

ско схватање њеких душевних радња. Казао сам у почетку да ријеч 'добар' значи само јунак, а што је у нас добар човјек, то је у њих 'лијеп', а лијеп је 'згодан'. Ријеч 'лупеж' до скоро није била погрдна. 'Бестија' је онај ко се да варати; то најобичније значење, поред онога 'луд'. 'Лукав' је не само хитре памети, препреден, него поглавито мудар; није уврједа, него је похвала рећи њеком у очи да је лукав!¹⁸⁹

- Видите, та особита значења које су неке речи у говорима Црне Горе развиле различито од осталих, свакако сведочи о њиховој концептуализацији одређених особина. Очигледно је да Црногорци не цене наивност, и зато је онај који се да варати њима „бестија“ – глуп и луд попут животиње, док је, с друге стране, рећи за неког да је лукав човек похвала, јер је памет, ма којим да се средствима служила и у које сврхе, позитивно одређење; још пре смо уочиле да је за њих јунаштво врхунско добро и зато им је јунак једноставно „добар“, рече Анђела.

- Да, и управо због тих особитих значења, одговорих, између осталог, понекад „извањцима“ измиче смисао изреченога. Видите, ко не зна да *леп* заправо значи „згодан“, што ће рећи добре телесне грађе, а да је јунак – *добар*, пословица „Љепота се на купусу вари а доброта на далеко чује“– остала би без смисла. А њено је право значење да је згодна телесна грађа (мушкарца) само месо, а месо се на купусу вари, те, дакле, представља пролазну вредност, док је бити добар, односно јунак трајна и вечита вредност.

¹⁸⁹ Ibid.: 190, 191.

- Него, видите, о границама српског језика Матавуљ ће записати да је „њекада српски језик владао не само свуда око њега, него чак и над Скадром; последице пропасти наших држава, наш је језик био сузбијен, али, хвала црногорским побједама, он данас допире готово до старих граница и сваког се дана шири и снажи.“¹⁹⁰ Шта мислите о томе?, упитах Анђелу.

- Данас би му, насмеја се Анђела, гдекоји замерио због политичке некоректности, а ми ћемо само мудро цитирати Његоша – „Ко ће вјетар луди зауздати, ко л' пучини забранит кипјети, Ко л' границу жељи назначити“. Јер, језик има покоју сличност и са ветром, и са пучином и са жељом – брзо се преноси и нико га не може зауставити ни присвојити, нема граница, а непрекидно у њему кипи некакав вишак, те се излива и преко онога што се жели рећи и што је збиљаказано.

- Управо тако, потврдих ја. Међутим, Анђела, наши су стари изгледа водили рачуна о томе да нам језик остане безграничан, да се тај вишак сачува, а мањак предупреди. Стога је Валтазар Богишић својевремено, схвативши да његов „Имовински законик“ пати од једног озбиљног недостатка, а то је мањак српске правне терминологије, решио да тај недостатак отклони изучавајући народни говор и старе списе, те у њима тражећи потребне речи за правну науку. А ми данас олако позајмљујемо или користимо туђу реч за значења за која на десетине сопствених речи имамо. Послушајте ово Матавуљево сведочење:

„Црногорски Имовински законик, који је он израђивао неколико година и чије постојање и

¹⁹⁰ Ibid.: 232.

развитак са великим интересовањима праћаху правници цијелог Словенства. Законик још не бјеше добио дефинитиван облик, недостајаше му пристојна одећа, право српско рухо – терминологија чисто српска и што је могуће више народска. То нам објасни др Валтазар Богишић. Ради тога дође на Цетиње, да од главара и пука, из старих црногорских сентенаца и повеља, пошто год и од чувених цетињских житеља, покупи, изабере, протријеби, за невољу и скује.¹⁹¹

- И тако је млади Матавуљ, тада гимназијски професор, добио задужење да се нађе Валтазару Богишићу при руци и помогне му да реши своје језичке недоумице, заврших ја читање.

- Да, људи су некада чували свој језик, рече Анђела, и мишљења сам да то чување није имало никакве везе са национализмом и затвореношћу, као што се то данас каткад жели приказати. Напросто, језик је наша ризница, он је одсев наших мисли. И сваки пут када неку реч изгубимо, неважно из кога је она језика, изгубили смо нечије виђење света, нечији доживљај стварности, нечију мисао и емоцију из велике ризнице општељудских мисли и емоција. Из тога ми је разлога жалосно када смо у сусрету са новим речима, посебно у новим областима сазнања, склони да олако преузмемо неку туђицу, не потрудивши се да јој нађемо одговарајућу српску реч. Не због тога што сам љубитељ некаквог митског „чистог српског језика“ – јер језик не може бити „чистији“ или „прљавији“, он је толико испреплетан и повезан са другим језицима, баш као и људи што су повезани једни са другима. Заправо, што је неки израз

¹⁹¹ Ibid.: 254.

древнији, он боље сведочи о људском јединству и блискости, а не о националној особености и посебности. Напротив, жао ми је када речи падају у заборав због тога што то доживљавам као израз немара или лењости духа. Чини ми се да нема боље вежбе за ум него да се за сваку нову реч проба наћи њен више или мање архаичан синоним – јер ништа тако не богати наше разумевање неке појаве као различне речи сличнога, али не сасвим истог значења. Стога је језик важан, понекад баш колико и кров над главом.

Крова над главом, а сира и вина на трпези

Свјет девети у којем се о кући, ићу и пићу жуђаним збори

Наш се разговор о језику завршио одлуком да прошетамо Новим и околином, јер како је Анђела поменула кров над главом, тако сам се ја досетила да је Симо имао лепих описа грађевина, и више ме нико није могао одвратити од намере да, иако по сунчаном дану, обиђемо околна камена здања. Она су, збиља, код свих посматрача неизбежно изазивала необичну носталгију, а узрок томе је управо чињеница да су, упркос својој видљивој древности у стилу и начину израде, сачувала не само лепоту, већ и некакву само приморским градовима својствену свежину и функционалност. Иако реликти ишчезлих светова прошлости, ови живи и присутни музејски експонати савршено су уклопљени у садашњи тренутак, те тако представљају сведочанство континуитета живота у времену и простору, и то их чини тако необично драгоценим.

Док остала сведочанства прошлости и обележја некадашњих идентитета, попут ношње појединих народа или етничких група претежно свој живот настављају у музејским витринама, куће и покућство као да одбијају да постану музејски експонати, нудећи сву своју раскош и чар протеклих векова садашњој непосредној употреби.

Захтеван је и нимало лак пут прошло човечанство да би се од склоништа у пећинама дошло до развијене *културе становања* и потпуно фасцинантних неимарских достигнућа и светских архитектонских чуда. Тај нимало лак пут сведочи о читавом низу збивања – од климатских промена и елементарних непогода до ратних сукоба и освајања. Грађење је увек следило за разарањима и то је константа људске културе – човек увек жели да остави траг у виду обележавања свог станишта и подизања сопственог дома и огњишта.

Док се Анђела и ја ревносно пењемо уз бројне новске степенице, блиставо беле и вреле на јасном летњем сунцу, не могу се отети размишљању о Матавуљевим селидбама, о непрекидном кућењу на различитим местима, о бројним домовима које је променио, од родне куће у Шибенику, па до оног последњег гнезда које је свио у Београду са својом супругом. Чини ми се као да чујем како ми приповеда о својој кући у Херцег Новом:

„[...] кућа у којој се настаних, бијаше пространа, сунчана и у сред лијепо обрађене градине. Од четири повелике собе на горњем поду ја изабрах двије. Свуда очи сретаху велику, могао бих рећи претјерану чистоту и лијепи ред. На први мах зачудих се богатству намјештаја, једне просте морнарске куће, али сам се касније увјерио да је тако и по остаијема, јер су Бокељи јако – кичељиви, те се такме, ко ће боље своју кућу – заодјети – и скупијем покућством и ријетким украсима.“¹⁹²

¹⁹² Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. Херцег Нови, 1978: 248; Симо Матавуљ. Ђуро Кокот. *Приповетке I*, 2006: 173.

Тако задубљене свака у своје мисли, осматрајући околне камене зграде, присно надвијене над узане и стрме улице поплочане белим каменом, као у каквом сну ходајући по топломе дану покрај кућа са чврсто затвореним капцима у време сијесте, Анђела и ја стижемо до *Магарећих врата* и *Караче*.

Застајем на тренутак и Анђели објашњавам да се ту налазила кућа Матавуљеве велике љубави – Кате Ваниције, баш између кућа Медвидовића и виле Матковића, те да је била зидана каменом и имала велику *одрину* – што ће рећи, надстрешницу од лозе. Та је кућа била власништво чувене херцеговске породице Занетовић, а породица Ваниција је становала у њој *под кирију*. Касније је кућу купио судски чиновник Менегин, који се оженио Катом Ваницијом 1898. године.¹⁹³

- Приметила сам, вели Анђела, да је Матавуљ радо куће описивао, да ли фасциниран њиховим изгледом и лепотом, или из пусте чежње човека који се непрекидно сели и свог дома те да се, макар у речима, у машти и на хартији, окући и скраси.

Насмејох се на њене речи, али ми истовремено некаква туга стеже срце и као да могадох зачути сетни глас Матавуљев, како потанко опсије кућу, не пропуштавши ни један детаљ:

„Та кућа бијаше на један бој, са осам прозора на лицу. Горње собе давали су под најам; доња поплочана сувота бијаше пуна бачава, само при крају бијаше штицама преграђено два лакта ширине. У тој клијети налажаше се: кревет, сто и

¹⁹³ Максим Злоковић. Херцеговски дани Сима Матавуља. 1978: 255

столице, једна дугачка клупа, полица и гвозден ковчег. У празима циглог прозора бијаху испрекрштане жељезне палице.“¹⁹⁴

Пренем се из сопствених сањарија и, скренувши пажњу Анђели на једну од кућа испред нас, заподенух поново разговор:

- Овакву је сличну Матавуљ описао у приповетки „Нови свијет у старом Розопеку“ – кућа са шест великих прозора на лицу и шест на наличју, постављени једни наспрам других, тако да се пружао поглед и на море и на трг. Иако на „један под“, како се овде говорило за једноспратницу, била је високих таваница, виших од какве двоспратнице. А у кући – тезга, полица, билијар, столови, голема огледала, четири велике слике,¹⁹⁵ све то у прилог познатој бокељској кичељивости. А та се кичељивост огледала у многочему – од раскошно изграђених камених зграда, до унутрашњих архитектонских решења, раскошног намештаја, па све до кухињског посуђа, које је одувек било један од показатеља друштвеног статуса поседника и његовог начина живота. О том раскошном покућству и кућама бокељским, Матавуљ је писао и у „Милошу од Поцерја“.

Уто ме Анђела прекиде и извуче из једне од својих циновских торби, какве је увек носила са собом, књигу Матавуљевих прича, те стаде на сред улице читати:

„[...] кревети, столови, столице, огледала, ћилими, ормари као и све трпезно и кујинско

¹⁹⁴ Симо Матавуљ. Љубав није шала ни у Ребесињу. *Приповетке I*, 2006: 81.

¹⁹⁵ Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 221.

посуђе, све је то прекоморско и најфиније. Али се за то и чува помњиво. Сваком комаду зна се отаџбина и вријеме кад се премјестило ‘ово је покојник послао из Марсиље, има тридесет година; а ово је донио из Александрије’ итд. То ти је обично објашњење незнану полагенику. То је једина кућа ‘испод хумака’ што се и с мора лијепо види, јер надвисује све остале, а лицем му је обрнуто. Брдељак на коме је кућа, засађен је сав и зидом опасан. Оба краја зида сретају се на средини обронка, а окрајчена су финим корчуланским празима, на којима дубе два мала камена купа, а под ножицама тијех каменијех стража прикована су два фењера. Од тога улаза, који се затвара гвозденим решеткастим вратима, пење се уз брдељак бијели путић, те се састаје са каменим – скалама – што су с двора уза лице куће призидане и које воде на први бој¹⁹⁶.

- Не само што ти је сваки враг у моје либро записан, него ти је свако либро у моју боршу скривено, насмеја се Анђела мом збуњеном и изненађеном погледу, завршавајући читање. Хајде да седнемо овде на тргу и предахнемо мало, дружећи се са шјор Симовим описима и овим лепим здањима, рече.

Тренутак потом, већ смо испијале капућинер у хладу суноцбрана, а Анђела је са несмањеним жаром наставила прелиставање Матавуљевих прича, слушајући моје причање о Боки и капетанским кућама.

По Боки се и дан данас знају старе капетанске куће по њиховим ранијим власницима, а поне-

¹⁹⁶ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја *Приповетке I*, 2006: 324, 325.

ки се нови капетан упусти у градњу, и те нове куће, ваљда зато што су истим хлебом стечене и с истом поморском чежњом за сопственим домом задане, некако се брзо и лако уклопе у своју околину, не реметећи постојећи склад. Некада су околне сеоске куће биле баш какве Матавуљ описује у *Ускоку* – ниске, без прозора и прилично размакнуте једна од друге, мада би се, збиља, могла наћи и по која виша и дужа, чак и са кулом на два боја при забату и прозорима.¹⁹⁷

- Добро Вас служи памћење, рече Анђела и стаде из *Ускока* читати:

„Тек тада видје покућанство и распоред, - три дрвена кревета при стијени, двије богате оружнице, полицу за стоне судове, два велика шарена ковчега, у једном углу разбој, у другом враташца, кроз која се доиста ишло на кулу.“¹⁹⁸

„Бјеху два прозорка, на којима, мјесто стакала, бјеху разапете јагњеће коже. На таваници бјеху необојене греде и даске, кроз које је пирило. До његова кревета бјеше други, сличан, од буковине, просто отесан, испуњен сламом, застрт пустином! Између кревета бјеше голем ковчег, озго углачан, сприједа ишаран резовима; на ближем рогљу лежаху његове хаљине, на другом нека гуска покривена струком. Три стијене собичка не бјеху окречене, те се видјело неједнако, нетесано камење, околишено малтером; четврта страна, према њему бјеше пријебој од дасака, на које је била оружница, а са страна вишаху хаљине.“¹⁹⁹

¹⁹⁷ Симо Матавуљ. *Ускок*. 1902: 28.

¹⁹⁸ Ibid.: 40.

¹⁹⁹ Ibid.: 80.

- Видите, ни владичански дом у то доба не беше посебно раскошан: „одмах с уласка друге зграде бјеху двије простране одаје, трпезарија и дворница, у коју уђе владика. Према вратима, под иконама, бјеше диван, а на средини дугачак сто, покривен шареницом, на коме бјеше њеколико великих четвртастијех скленица ракије; око стола дрвене јаке столице, а иза њих се наврстали ђаци; по стјенама њеколико слика руских царева и војсковођа, у угловима два велика орахова ормана; иза врата бјеше издубено у зиду велико огњиште и у њему гораше ватра.“²⁰⁰

- А када смо већ код огњишта, велим ја, време нам је ручак приставити и за трпезу сести. Видите да се на Сахат Кули спрема откуцати други час.

- *Vere cundari neminem apud mensam decet* – одговара ми Анђела, насмејано. Не могу да дочекам Ваше ђаконије.

Који трен касније већ стигосмо дому, те као што је ред, ручасмо у пријатном расположењу, водећи веселе разговоре.

Након ручка, носећи у руци добро охлађен боцун црвеног вина из подрума, дозивам Анђелу да ми се придружи на тераси. Црвено небо у смирај дана обећавало је сутрашње лепо време.

- Ова ваша трпеза је као неко раскошно фламанско или холандско платно, вели Анђела. Да видимо, са овим осветљењем личи ми на мртве природе холандског сликара Питера Класа, са обавезним сиром, воћем и вином на столу.

²⁰⁰ Ibid.: 141.

- Видите, а Симо Матавуљ је Херцег Нови управо са Холандијом поредио, велим ја, читајући место које сам који час пре њеног доласка пронашла:

„[...] у Новом ће те наћи чистоћу као у Холандији, а о њој се прича да је најчистија земља на свету; у чистоћу имаће велики избор у храни, јер је новска телетина и јагњетина на гласу због укуса па онда рибе морске сваке врсте, воћа, добра вина, свега има у изобиљу, а за *малу цену*. Кад по планинама снег пада, по Боци дажди (киши), те тако може трајати више недеља и тада се човеку слабо рачи јело.“²⁰¹

- Ово како је Матавуљ описао, рекох, важи за Херцег Нови и данас – добар избор свежег меса и рибе, разоврсног воћа, доброг сира и вина, то се увек може наћи на нашим трпезама. А храна је, сложићете се са мнош, Анђела, покретач сваке људске активности, али и њен показатељ. Степен развијености једне културе и неког друштва, њихов однос према животу можда најбоље можемо упознати преко трпезе – на њој су сакупљене животне филозофије и видљиви традиционализам или модерност, асктеизам или хедонизам, па и богатство.

- А Матавуља је, чини се, покретала Розина кухиња, онаква какву је у „Бодулици“ описао, а у којој је „у свако доба врло добре каве, добра вина, па и ракије не лоше. Пиво се точило пред вече, те је редовно пролазила по једна бачвица, празницима и до три, а било је и прилика, кад је Роза искрчмила и десет судића – што је у малом мјесту, а у Приморју, за приповијест! Врућа јела, а баш

²⁰¹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*. 1999: 32, 33.

добра, у подне и пошто мркне. Осим тога, одличније муштерије могаху у свако доба послати Рози свјеже рибе да зготови, а није јој требало казивати како ће. Зна се свакој морској риби начин, а зна се кад је којој доба, тј. у коме је мјесецу најбоља – то је познато, али никоме, ваљда, боље но Рози.²⁰²

- А видите, Анђела, овај боцун вина на столу. Е, то вам је боцун Шпира Познановића, који је у своје време пријатељевао са Матавуљем. Једном приликом срела су се њих двојица у Паризу, а Шпиро Сима ни за здравље није питао ни ваљано се поздравио, него су му прве речи биле „А јеси ли донио дувана?“. На несрећу, Симо је код себе имао само талијанског дувана, те је Шпиро своје јадање због неиспуњене наде да ће му Матавуљ донети „бар прегршт нашега славног требињског дувана“ у недоглед наставио.²⁰³

- Ко не зна шта је добар дуван, не може разумети Шпирову јадиковку. А ко зна, јасно му је зашто ни Матавуљеве приче нису могле проћи без дуванског дима, одговара Анђела и вешто мота један цигар баш тог славног дувана, који је неки дан на пијаци у Требињу купила. Ено како у „Ускоку“ Матавуљ помиње да су Црногорци радо пушили лулу и чибук, али и то да су им лекари и у оно време, здравља ради, бранили конзумирање дувана, о чему говори и у „Богородици Тројеручици“. И кафа се, посебно уз дуван, радо пила, а покаткад се и медом зачињавала, као што се то у *Ускоку* помиње.

²⁰² Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 65.

²⁰³ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 135

- Шјор Симо је, док је боравио у Паризу, очигледно уживао, осим у Шпировим јадиковакама за требињским дуваном, и у свему ономе што му је раскошна француска кухиња могла понудити, одговорих. Ево како он то описује:

„Лакеј један на једно ухо, а други на друго шапућу: – шатолафит, бордо, бургоњ – а то значи: кога ћеш вина од трога, четворога? – ‘сипај, брате, од кога хоћеш, а можеш од свакога, кад су већ преда мном три четири чаше!’ одговарам ја момцима мимиком, а они се смијеше и точе. То је била прва прилика у моме вијеку, кад сам по искуству могао и сам оцијенити преславну француску кујну и не мање славна њихова винца. Нека им је слава и хвала и са те стране, као и са много других“.²⁰⁴

- Управо посредством хране једна култура најлакше продире у другу, наставих, и ту најмање отпора има. Па чак и ако има неких примедаба, попут оних које је Матавуљ од црногорских ђака морао слушати, човек се ипак доста брзо свикне на промене у јеловнику, посебно ако су побољше. Наиме, Матавуљ је до Париза допратио младе црногорске школарце и зарад њих и боравио тамо, а они би му се свакодневно жалили управо на храну:

„Првога дана у подне, вели, имао је сваки: два јаја пржена у тијесту, тањир паусља, два ребарца печеног овнујског меса, залагај сира, а додуше хљеба и воде колико год хоће. За вечеру, вели, јуху, оброк меса, оброк поврћа, малко бијела смока и опет хљеба и воде по вољи. Ја потврдих да се така храна не може испоредити са оном у

²⁰⁴ Ibid.: 145.

цетињском кнежевском двору, а могуће је, по количини, ни са оном у цетињском манастиру, али рекох да је то ипак мрс, каква је ријетко који кућић црногорски може имати свакога дана.“²⁰⁵

- Мучени се Матавуљ, дакле, морао бавити и гастрономским навикама и потребама својих ђака, и у том погледу му је, свакако, више пријало друштво Павла Аполоновича Ровинског на Цетињу, који је о ручку, према шјор Симовом сведочењу, обично био ћутљив, док на „вечерњем оброку у „Локанди“ једе слатко и обилато, а пије као што Москову доликује.“²⁰⁶ Са разноврсном се прехранбеном проблематиком Матавуљ за живота имао сусрести – осим што је био гурман, њега је својевремено министар Машо Врбица ангажовао да буде коресподент „са трговачким кућама у Трсту, јер је он трговао рујем, бухарицом, уљем и сухом рибом, као што војвода Матановић трговао житом.“²⁰⁷

Трговина је храном била важан сегмент бокељског живота – о томе Матавуљ говори и у „Милошу од Поцерја“, где помиње да би се у суботу, за лепа времена „намамила сила пазарлија“, а и тада је, као и сада, пазар био најживљи када би се ближили празници, посебно Божић. Сељаци би догонили стоку на пазар, и ситну и крупну, „а понајвише крмади, која би загушно вриштала“, а на коњима и магарцима би доносили товари.²⁰⁸

²⁰⁵ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 150.

²⁰⁶ Ibid.: 101.

²⁰⁷ Ibid.: 108.

²⁰⁸ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја *Приповетке I*, 2006: 325.

Слика 11. Цетиње 1864. године – Катунска улица са „Локандом“

- Да, повезаност хране и верских обреда је константа у свим културама, додаје Анђела. Посредством исхране се, током ритуалних манифестација и за време прослављања годишњих празника, чувају веома архаични елементи, стога храна представља један од најпостојанијих елемената обреда. Ево како Матавуљ описује чиме се све и како снабдева за Божић у овим крајевима:

„Божићу треба, готово за све остале Његуше! Кнежева мазга бјеше претоварена. Носила је: два велика мијеха далматинског вина, мјешчић бокелске ракије, у антрешељу пиринча, соли, сухе рибе, кафе, лимунова, наранаца, сухих смокава, колача, свите, платна, - јер сав новац што кнез узе за

товно јуне, потроши за купљу, те он сам понесе више него свих пет братственика“.²⁰⁹

- Оставио је Матавуљ сведочанства и о свакодневној исхрани свог доба, рекох. Каже да је она била скромна и једноставна: „ручак је био прост, - печене јагњетине, скорупа, сира и вина, а совра бјеше у дворишту.“²¹⁰ Радним даном јело се: „качамака, млијека, скорупа, кртоле, не фали, а свецем помало тазе мяса, јали каштрадине, јали свињетине“.²¹¹ Месо је играло важну улогу у исхрани и стога се у „димњаку сушило доста бравијех (чувена његушка 'кастрадина'), доста резова сланине“.²¹² На црногорској трпези могло се наћи „хљеба, уштипака и скаленица за пиће“, здела варене браветине, здела млека, круг сира, а пред сваким би стајала дрвена „ложица“, а по потреби, свако би се служио и својим ножићем. Јело би се заливало медовином и ракијом.²¹³ Обед је, поред мяса и кромпира, често садржавао и пиринач, купус, али и кавијар и рибу. И, наравно, неизбежно вино, баш као што то Матавуљ описује у *Ускоку*:

„[...] удовица и дјевојка почеше доносити јело, најприје тек испретану погачу, на здјелу пиринча и здјелу купуса с кромпирима, па кромпира печенијех, па на кружићу скадарске икре, а на већем печенијех укљева. Момак донесе покоље-

²⁰⁹ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 14.

²¹⁰ Ibid.: 212.

²¹¹ Симо Матавуљ. Ко је бољи?! *Приповетке I*, 2006: 36.

²¹² Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 86.

²¹³ Симо Матавуљ. *Здухач. Приповетке I*, 2006: 287.

нак, велику боцу кантуначу вина и столовату чашу“.²¹⁴

- Кртола, иако је постала саставни део црногорске и бокељске исхране, заправо је у Црну Гору прispела релативно касно – кртолу је на повратку из Русије 1786. године, из Трста донео владика Петар I Петровић Његош. Управо се због тога и данас у Црној гори могу чути називи *рушњак* или *русијанка*. О томе је и већ помињани Павле Аполонович Ровински писао, говорећи да се у Црној Гори зна за руски и црногорски кромпир и да је назив *руски* дубоко усађен у свест и језик Црногораца, те у Љешанској нахији најкрупнију врсту зову *русијанка*. Први сусрет са кромпиром описао је Матавуљ у „Ускоку“ на следећи начин:

„[...] шта је најљепше, не бјеше хљеба, но уз печење изнијеше гомилиће њекакве као јабуке! ‘Шта је ово браћо?’ запитах у чуду. ‘То је кртола’, одговорише. ‘Владика је набавио сјеме с мора, а боља је од хљеба’. Тада окусих кртолу први пут. ‘А шта јеђасте прије него поста кртола?’ питах. Па нашло би се увијек ма шта, само нека је доста!’²¹⁵

[...] нема њеколико година, од кад је наш владика набавио из свијета сјеме и растурио га по народу. Да је благословен и због те работе, као и због сваке своје, е би без кртоле народу било много горе него што је, као што му је занаго било без ње. Сад, може се рећи, нема више глади у Црној Гори, јер добро роди, а, бора ми, узме народ и лијепу пару за њу у Приморје.“²¹⁶

²¹⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 38, 39.

²¹⁵ *Ibid.*: 160.

²¹⁶ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 41.

- Матавуљ је доста времена проводио и у кафанама и крчмама. Чак и када би крчма била више налик на колибу, попут оне у Кокотима, у њој би се знало наћи „хљеба, сира, јаја, вина, којег бјеше прилично“, и то би била ваљана награда након ломатања по кршевитим пределима око Цетиња са неуморним Лазом Костићем.²¹⁷

Анђела ме на то испитује има ли у Новоме још увек места попут оних која је Матавуљ описао, нешто налик „Веселом морнару“ у „Бодулици“.

- Нажалост, таква су се места избочијала, одговарам, али није наодмет да се подсетимо каква су некада била – обично ониска, неутледна кућа, са четири прозора, на рубу трга, постављена тако да заклања поглед на море, и са вратима „на облук, обојена зелено“. Послушајте само како Матавуљ описује приморску крчму:

„Над вратима пише: Кафана код Веселог морнара! Изволте унутра – можда нема ђавољег морнара! – а вријеме је да се одморимо иза оволике трке. Сад погледајте! Може ли се замислити простије крчметине? Десетак облијех, мраморнијех столова, наоколо диван ‘а ла турка’. За тезгом полице, пуне свакојакних боца. Међу њима распети Исус Христ и пред њим гори кандило. Два реда под њим. ‘Госпица’ (малена слика Богородичина), пред њом нема свијеће; она је задовољна са двије ките свјежа цвијећа. У прочељу ‘Ћесар’ и ‘Ћесарица’, раздвојени маснијем огледалом. Наоколо по дуваровима њекакве голуждраве женетине и један сахат, што јако клепеће. Под прљав; лампе жућкасте. У једном стакленом ковчежићу, испред тезге, наслагане посластице, а на заклопцу чучи мач-

²¹⁷ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 237.

ак и облизује се – еле, права приморска крчма, иако носи љепше име.“²¹⁸

А где је крчме и кафане, ту је и друштвених игара и веселих разговора, вели Анђела. Мене је та тема посебно занимала код Матавуља, и због тога што је био човек весео, друштвен и боемски настројен, а и због тога што се о тим сегментима прошлости не пише тако пуно, а чини ми се ипак да је забава један од најзначајнијих сегмената културе и историје једног друштва.

Тако се код Матавуља може наћи сведочанство да се у Розопеку, то јест, у нашем Херцег Новом, играо билијар, а да је први билијар доспео, као што је и ред, у кафану. А у кафани се свако забављао према свом нахођењу – док би сељаци за одвојеним столом пили пиво и мезетили пршут, дотле су припадници виших друштвених слојева уживали у игранкама и у којој партији билијара, а играла се и бришкула:

„Свакоме се зна мјесто. Судија и комесар и њихови по чину најближи другови одмах започну бришкулу. То је једна старинска, врло проста талијанска игра, при којој другови један другом давају знакове, мигајући очима, дурећи усне, плазећи језике, разумије се, кад уграбе да то сакрију од противника.“²¹⁹ Мањи дио муштерија играше се домина. Шаха играху само два љекара, али не често.“²²⁰

²¹⁸ Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 64.

²¹⁹ Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 198.

²²⁰ *Ibid.*:199.

- Бришкулање је Матавуљ објаснио у „Догађајима из Сеоца“ као једну од најстаријих и најпростијих игара, која ипак има своје финесе,²²¹ а наводи да се она у Беповој кафани играла „једино из поштовања према предању, а нити се пазило на правилно давање знакова, ни на погрјешке.“²²²

- У Розопеку се и плесало, наставих, а игранке су се, према Матавуљеви речима, одржавале два пута годишње. Било је официрских игранки, за које су се слале позивнице. Поред тога, омладина се забављала на разне начине – гађањем, метањем камена, утркивањем, скакањем:

„Неко предложи да скачу трупачке у кућу, али се то не прими, други понуди да се игра игра каква, ‘пазара’, или ‘међеда’, или ‘вучења’, ‘клипка’, или ‘прстена’, ‘крмаче’, ‘клина’, ‘зеца’.“²²³

- Старији се и сеоски живаљ пак забављао певањем народних песама и извођењем традиционалних игара. Једну такву сцену Матавуљ описује у *Ускоку*:

„Старац рашири руке, као орлушина крила. Старица, оборенијех очију, поиздиже прсте и зале-пета њима, као заплашена јаребица. Она два млађа пјевача запјеваше други стих бржим нагласцима: ‘У Ро-ви-не, у То-ма-но-ви-ћел!’ Поп бркоња, дебљим гласовима а истијем начином, поновише тај други стих. Кад младићи преузеше пјевање, старац узме подвикивати: и-и-и, па обоје почеше играти. Он укрсти десну ногу пред лијевом и на

²²¹ Симо Матавуљ. Догађаји у Сеоцу. *Приповетке I*, 2006: 266.

²²² Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. 2006: 228.

²²³ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 103.

једној одскочи два пута, а другом, пресмућеном, укоченом, додирну само земљу, све по мјери... То исто, а сложено с њим, учини и баба. Онда измије-нише ноге. Тако наизмјенце поиграше њеколико пута на једноме мјесту, он све јаче кликћући и размахујући рукама, она једнако смјерно и као плашљиво, само што ће каткад и она затрептати рукама и подвикнути: ха! Одједном потекоше једно другом, али се на вријеме одмакоше, једно на десно, друго на лијево, не губећи у томе мјеру играња. Најзад, брзијем полукругом измијењаше мјеста. Тако је игра текла уз пјевање и пуцање.²²⁴

- Видим да Вас то занима и да сте тај део о забави, певању и игрању, још понајбоље истражи-ли, Анђела, велим, а она, очигледно живо заинте-ресована за тему, наставља говорити.

- Једна је од дуговечних и посебно отпорних забава у овом народу било и остало гатање. На овим просторима се гатало гледајући у грах и у боб, и у шољицу кафе, али је посебно архаична врста гатање из плећке. Управо ову врсту описује Матавуљ, такође у „Ускоку“. Слушајте пажљиво:

„[...] кнез добро оструга ножићем лопатицу од плећа; прегледа је озбиљнијем изразом са свију страна; премјери је прегнутијем палцем у дужину; диже је на више, на лијево, десно, према оку, па поче: – Кутњи ти је стожер и ове године тврд! Јарог жита, канда, биће доста, али сијена жље! Стока биће здрава, нако се телад неће одржати! Кртоле, купуса, дувана на претек!... Е, сад видите и сами, поље је свуд по сриједи чисто, а по окрајцима крваво, – дакле бићемо се с њеки-м, али не жестоко! Има једна биљега, која ми није мила! –

²²⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 49.

Је ли гроб? Пита Рако. Канда јест, али није младићки, – то посигурно није. – Онда је мој! Рече Мргуд смијући се... Чудне штете! Као да ми одавно није вријеме путовати... – Вјерујете ли ви у та погађања? запита Јанко Крцуна. – Вјерујемо кад погоде! Онда се свак сјети плећа и погађача, а ако се ништа не обистини онда их се нико и не спомиње!“²²⁵

²²⁵ Ibid.: 111, 112.

Као за муке рођена

Свјет десети у којем се о женском усуду разговара

- Занимљиво је то, вели Анђела, да су се разним врстама прорицања и гатања некада бавили мушкарци, који су уживали због тога велики углед у народу. Док се временом то свело на „женску“ доколицу и разбибригу, својеврсну друштвену игру. Размишљам о томе колике ће данашње уважене друштвене активности и професије једног дана задобити исти тај статус, а наша садашња чврста уверења бити прогнана у заблуде и сујеверје. И да ли ће и у некој будућности оно што се смешта на маргине такође бити обележена епитетом *женско* или ће се, може бити, ствари сасвим преокренути.

Уто смо се већ у шетњи приближили Андрићевој кући, поред које Анђела увек воли да прође и са занимањем разгледа место на којем је велики писац бравио.

- Када већ поменух жене, а ево се пред Андрићевом кућом налазимо, сетих се колико је добар зналац женске психологије он био и какве нам је само фасцинантне женске ликове оставио, али и више од тога – до које је мере пре појаве женског писма, умео да сагледа ствари из женске перспективе, разоткрије њихову злехуду судбину у патријархалном свету, чак се и одважи на побуну против патријархалних назора, иако је то била

андрићевска, тиха и промишљена побуна. Сећам се његове приповетке „Злостављање“ или пак приповедака „Роб“ и „Аникина времена“, у којима жене – свака на свој начин – устају против својих злотвора или се буне против скученог живота и средине која их спутава. Збиља, тужна је била женска судбина на овим просторима.

- Занимљиви су и женски ликови код Матавуља, одговарам. Станко Кораћ тврди да је већина његових женских ликова била или сељачки једноставна, обележена чедним биготизмом, или су доносице неку несрећу без свог знања и своје одговорности, или су биле малограђанске каћиперке, које се предају љубавницима, али без личне драме која би узнемирила њихову околину.²²⁶ Иако се овај однос према женским ликовима, на први поглед, уклапао у патријархални стереотип средине у којој се Матавуљ формирао, Матавуљ је само преносио оновремени однос према женама, али то није био и пишчев став. Он сам имао је изразито благонаклон и разумевајући однос према женама. Можда стога што је и његов однос према мајци био посебан. Мати је била први и основни женски лик, онај који формира однос према свету и према женама, а који ће Матавуља касније пратити кроз живот у сваком погледу. Матавуљева је мајка, према његовом сведочанству, због несрећних прилика „имала големијех бригаа, које су захтијевале хладно размишљање; имала је огромног посла, који је вршила мушком одлучношћу и неуморним радом, – па, поред свега тога, она се одликовала шибеничком маштом најбоље врсте, била је весела жена и

²²⁶ Станко Кораћ. Природност приповиједања. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009:156,157.

омиљена приповједачица. Њене приче, зими крај огњишта, љетних ноћи на колима, кад с њом путовах на сајмове у горњу Далмацију, не само што бјеху први угледи, него су се њеке од њих кристалисале у души мојој и, послје дугог низа година, изишле на видјело, само у књижевнијем облику него што сам их од ње чуо. То су приче: 'Чаврљино злочинство', 'Завјет' и 'Краљица', (први пут штампане: у 'Вијенцу', 'Отаџбини' и календару 'Орлу').²²⁷

- Матавуљ је мајку очигледно доживљавао као приповедачки архетип, својеврсни књижевни узор, али не само то, она је формирала и његов начин понашања и однос према свету – и сам Матавуљ, упркос томе што га живот није мазио, био је весео, маштовит и омиљен међу својим пријатељима, рече Анђела.

- Да, чини се да је тим позитивним односом према сопственој мајци био обојен целокупан његов однос према женама. Тако је једног пролећа, почетком седамдесетих година XVIII века записао да су жене на Исламу и по целим Котарима „здравије тјелесно и душевно од људи. Доста су често, радне и скромне.“²²⁸ О женској издржљивости и дуговечности у Боки забележио је да „жена пак има више у дубокој старости нег ли мушкараца, а томе ће бити узрок што тише и умереније живе него људи, премда је умереност главно правило Бокељима.“²²⁹ Матавуљ је забележио и народно предање о Корчули, коју назива „достојанственом и романтичном, а које казује да је „Кор-

²²⁷ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 6, 7.

²²⁸ Ibid.: 26.

²²⁹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*, 1999: 33.

чулу саградио Антенор, када је, послје разарања Троје, доспио на обалу Адрије“, а овај град највише се поноси успоменом што су га кћери његове спасле од Турака 1571. године. Међутим, како Матавуљ бележи: „Ту славу остали Далматинци изврнуше у спрдњу, јер, тобоже, женске главе бјеху јуначније од људи.“²³⁰

Уто смо се из шетње вратиле и, већ према обичају, селе на терасу, крепећи се којим добрим залагајем, уз чашу вина – Анђела црвеног, а ја белог. Разговор ни за трен није замирао, напротив. Подстакнуте пријатном хладовином, одмарајући поглед час на бескрајној пучини, час на раскошним црвеним цветовима богумиле, који су чинили пријатан контраст спрам модрога мора, и уживајући у добрим медитеранским укусима, ревносно смо настављале разговор о женама у Матавуљевом делу, поткрепљујући казано његовим речима.

- Матавуљеви женски ликови су, у праву је Кораћ, углавном типски, али у њиховом приказу увек се осећа Матавуљева наклоност, наставих претходно започету причу. Он посебно уочава женску лепоту и достојанствено држање. Рецимо, када описује Амалију у приповетки „Др Паоло“, он за њу каже – „бјеше стасита жена у тридесет шестој години, лијепо сразмјерна, дугуљастих, румених образа“,²³¹ или када говори о типу приморске лепоте, истичући посебно грациозност лишену свега сувишног.²³²

²³⁰ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 42.

²³¹ Симо Матавуљ. *Др Паоло. Приповетке I*, 2006: 246.

²³² Симо Матавуљ. *Догађаји у Сеоцу. Приповетке I*, 2006: 261.

- Да Матавуљ воли своје јунакиње – лепе, стасите а вредне и скромне девојке – очигледно је и у његовом опису Милице у „Милошу од Поцерја“:

„А бијаше Милица мимо остале дјевојке. Осредњег раста, витка у пасу, обрашчића округластих, великијех плавијех очију а космата као вила. Кад се насмије сину јој бисерни зуби, а с обје стране руменијех усана направе јој се двије јамице. Колико је лијепа толико је и умиљата и паметна и усталица. Јутром је најпрва на ноге, те се она већ враћа с воде кад остале дјевојке полазе. У кући помаже мајци; на њиви, на сјенокосу, око дувана, свуда ради као најамница, а кад јој од тога тежег посла претече времена, она сједе за тару или везе што или шије. Увијек је весела и мило јој се нашалити. Нана хоће понекад да је чува, пак је нука да мирује, а она ће тада мајци: ‘не мирујем ти, богме, док ми не доведеш замјеницу!’ Тијем је хтјела да рече док јој старијега брата не ожене.“²³³

- Шјор Симо је често истицао лепоту али и домаћичке и супружанске врлине „Бокељица“, рече Анђела. Ево шта је записао у „Бока и Бокељи“ о њима:

„[...] женски свет је лепа струка, лица пуна израза обично сетна, бујне косе, али по варошима госпође већином имају кварне збе. Чистота по кућама и у хаљинама може се узети за пример. Бокељице љубе лепо покућанство, скупocene домаће судове, уметнички израђене ситнице, наките, слике, огледала итд. Зато је готово свака кућа као неки мали музеум, у коме ћеш наћи ствари из свих крајева света. Домаћице те чисто с неком свеча-

²³³ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја. *Приповетке I*, 2006: 309.

ном збиљом проводе кроз своје дом, кроз своје мало царство, и јако јој угађаш ако хваиш њене реткости. Врлине су им: побожност, верност према мужевима, нежност према порoду, љубав према родбини, радиност и штедљивост. Бокељици старог кова као да је правило у животу руска пословица: 'Тише води, ниже трави', те је скромна, особито с мушкима, и врчи на млађи слободнији нараштај, али, иако се олако не упушта у сваки разговор, превлађује њена реч у питањима домаће части и користи, у одбрани стародревних обичаја. Ту постане лавица. Бокељи високо цене и радо слушају паметну и честиту жену, али треба да се као така истакне; докле то својим животом и радом не потврде, дотле их мушкарци сматрају по оној народној: 'Жена је дуге косе, а кратке памети'. Замерају Бокељицама што се при удаји више поводе за разумом него за срцем..."

- Видите, прекиде на тренутак Анђела читање, како би своју импресију о Матавуљевим речима изрекла, Матавуљ је и по овом коментару изашао ван оквира доминантног патријархалног обрасца свог времена – јер би ретко који његов савременик признао да женска реч „превлађује у питањима домаће части и користи“, те да Бокељи радо слушају паметну жену. То је истовремено признање оног „прикривеног матријархата“, да то тако назовемо, који се, зачудо, често може наћи у нашој патријархалној култури. На више се места, особито у нашој народној књижевности, може видети да су жене биле чувари морала и традиције, те да се њихова реч поштовала и слушала, уколико су својом личношћу и врлинама то, наравно, заслуживале. Сетићете се фигура мајке Јевросиме или љубе Јакшићеве, али и других „мужаствених жена“ које су имале ауторитет главе породице и

моралног судије. Видите, и ово је занимљиво – Матавуљ је забележио и однос помораца према браку. За разлику од сељака по другим нашим крајевима, они се нису женили рано, већ обично око двадесет и пете године:

„Док су младићима, живе – како ваља, за то се сој и одржао здрав и леп. Поморци, и иначе они што одлазе у тековину, жене се између тридесете и четрдесете. Врло је обично и данас да се човек ожени, па отиде у свет, а жена га чека по неколико година. Врло је ретко да жена превари.“²³⁴

- Изгледа, судећи по овим Матавуљевим записима, да су Бокељи, уопштено гледајући, и мушкарци и жене, људи прагматични и рационални, који браку и породици приступају озбиљно и савесно, не толико руковођени ирационалним поривима и емоцијама, већ жељом да породица буде здрава и успешна.

- Када се Матавуљ, надовезах се ја на ову Анђелину причу о женама Бокељским, захваљујући Лазару Томановићу, који је био заслужан за његов долазак, обрео у Херцег Новом, он је приметио Новкиње ђевојке и њихове чари, које, како он каже „и народне пјесме величају“²³⁵, а посебну је пажњу, међу свим Бокељцима, обратио на „капетанице“. Да су Бокељи поштовали своје жене и нерадо се одвајали од њих, сведочи и пракса да жене прате своје мужеве поморце на дугим морским путевима:

„[...] није ретко било“, вели Матавуљ, „да и Бокељица прати свога мужа капетана по големој

²³⁴ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*, 1999: 34.

²³⁵ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 46.

пучини, те су им се деца рађала на броду. То је право имао само капетан, а обично се служио њим ако је заповедао својим властитим бродом. Има још доста живих старих госпођа које су тако са својим мужевима и породом обишле готово читав свет, а на неки начин, увек биле у своме дому, негујући кроза толике промене на покретним даскама, свој језик и обичаје. Тако су занимљиве те старе морнарице; човјек се никад не би сит наслушао њихова причања. Замислите разноличност успомена из пространог божјег света, а те су успомене наслагане гомилама у главама простих, али бистрих српских жена, а исказиване кићеним јужним говором. Најчудноватије човеку се чини кад нека од тих жена прича гдје се које дете родило или сахрањено било на пучини, са осталим приликама које су догађај пратиле. На пример: 'Лицем на Ђурђев дан родио ми се Нико на путу ка Сингапуру... јадна моја Даница пијехнула (издахнула) је кад бијасмо три дана далеко од Њу-Јорка... Боже, моје големе невоље! Молим Јока да се вратимо, да предамо дијете земљи, и он ћаше, сироммах, али дунуо проклети вјетар контра, те не би куд ни камо, но морасмо своје рођено дијете сахранити у море. Аох, боже, ослободи од тога и крвника!'"²³⁶

- Необичне су и потресне, збиља биле, те судбине жена помораца, рекох, било да су на копну верно чекале своје мужеве да се врате с пута и подизале породицу, борећи се храбро са свим животним недаћама, било да су мушкарце пратиле на њиховим путовањима. Није ни чудо што су их мушкарци поштовали и слушали њихову реч. Насупрот уобичајеним предрасудама о односу према женама, Матавуљ бележи и то да су жене

²³⁶ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*, 1999: 26, 27.

имале значајну улогу на бродовљу, те су се „особито морнари јагмили да служе на бродовима на којима се налажаху домаћице. Ту су мање осећали чежњу за кућом, живот је текао тише и уредније, а знамо сви колико нежна женска рука и дворба ваља у болести.“²³⁷ Иако се, наравно, у то доба није могло говорити о равноправности жена у данашњем смислу речи, а женска је улога ипак била везана за дом и породицу, према њој се односило са поштовањем и признавале су јој се заслуге и способности, а мушкарци су били свесни њене жртве. Ево како Матавуљ о томе говори:

„[...] управо из тог сталног одрицања, Бокељка као да је била за муке и рођена, а из тога је проистекла и њена примјерна одважност, тако да су многе поготово у млађим годинама пловиле на бродовима заједно са својим мужевима и на немирном мору стицале пород и уживале срећу породичног живота, а многе су тако и настрадале у бродоломима.“²³⁸

- Матавуљ није одао част уопштено „Бокељцама“, већ је посебно издвојио и неке од жена које су својом личношћу привукле његову пажњу и заслужиле поштовање, нити је величао само њихове женске и домаћичке врлине, већ и њихову памет, таленте и образовање. Тако је посебно лепо писао о Петрослави Радуловићевој, за коју каже:

„[...] од добре куће, јединица у матере, имућне удовице, љепотом тијела и душе, образованошћу

²³⁷ Ibid.: 28.

²³⁸ Горан Максимовић. Матавуљева путописна Бока. Нови Сад: *Летопис Матице српске* 176, књ. 465, св. 5, 2000: 672–681; Горан Максимовић. *Идентитет и памћење*, Ниш, 2011: 220.

и умом заиста бјеше одвојила од осталијех дјевојака и на даље од Новог... Петрослава је била веома музикална, а писала је и преводила је нешто за новосадски Јавор.“²³⁹

- Да је Петрослава Радуловић била изузетна жена, наставих, о томе сведочи и њена ћерка Росанда Томановић. Петрослава се као ћерка поморског капетана Радуловића из Херцег Новог школовала, као и многе капетанске кћери, у Трсту, те је добро познавала италијански, немачки и француски, преводила са тих језика и своје преводе објављивала. Писала је и стихове и бавила се музиком. Нажалост, умрла је млада, оставивши Лазара Томановића несретним, јер је то био срећан брак, у коме је Петрослава била не само супруга, већ му је помагала и у његовим књижевним пословима.²⁴⁰

- Матавуљ очигледно није прослављао само жене које су биле по патријархалном укусу, рекох, већ и оне које су се својим образовањем и способностима од тог модела одвајале и предњачиле у другачијем и модерном женском ставу. Али, објективан и прецизан у запажању и опису, он се није устезао ни да коју критику женама упути, ако би то са своје нарави заслужиле. Тако у „Бодулици“, описује Маргариту, „стару дјевојку од од властеоске куће Буронића“ следећим речима: „Газдарица бјеше зла жена – као што су обично усидјелице, а особито ако још и кољеновићке. Ниједна слушкиња није могла издворити једну

²³⁹ Горан Максимовић. *Идентитет и памћење*, 2011: 60.

²⁴⁰ Максим Злоковић. *Херцеговски дани Сима Матавуља*, 1978: 251.

обућу код ње. То је већ била пословица: 'зла као Маргарита Буронића'.²⁴¹

- Богме би у данашње доба оваква реченица била оптужена за мизогинију и Матавуљ се не би лако извукао, чак и да је све по истини казао, рече Анђела. На сву срећу, у Матавуљевом делу нема пуно тако сурових описа женских ликова. Али најлепши су они обојени љубављу, попут Матавуљевих сећања на своју прву љубав Кату – „Атаку“, која се и у многим Матавуљевим фикционалним творевинама јавља као књижевни лик, као у драми „Завет“, у којој постаје служавка племићке породице Балшић.²⁴² О овој љубави шјор Симо говори следеће: „Заљубих се у госпољицу Атаки, лијепу, кротку, милу дјевојку. На жалост бијаше од рђава рода“. Под рђавим родом се, наиме, у оно доба и у Матавуљевом друштвеном кругу, сматрала кћи удовице „неког мајстора досељеника, који је у своје доба радио на околним војним тврђавама“. Матавуљева љубав – „Атака или правим именом Ката Ваниција“, била је „кројачица женског одијела“ и, према Матавуљевом сведочанству, „чиста душа у дивном тијелу, златно срце, сама њежост и честитост“. Стога је писац, осетивши набрзо и сам чисту љубав, савладао неправичне предрасуде и одлучио да се ожени њоме.²⁴³

- Међутим, овој љубави није било суђено да се оствари. Наиме, Ката је у једној кући, блиској полицији, у којој је шила хаљине, дознала да Матавуљу предстоји хапшење. Њена љубав спасила

²⁴¹ Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 69.

²⁴² Максим Злоковић. *Херцеговски дани Сима Матавуља*, 1978: 254, 255, 256.

²⁴³ Ibid.: 254, 255.

га је такве судбине. Брзо га је о томе обавестила и испратила до обале, одакле се он барком отиснуо за Котор. Већ сутрадан, Матавуљ је прешао на црногорску териоторију, а одатле се упутио на Цетиње. Ката је његове ствари спаковала и послала их у Котор по црногорском агенту Рамадано-вићу.²⁴⁴

- А на Цетињу се већ Матавуљ са сасвим другачијим односом према женама сусрео, и саосећајући са несретном њиховом судбином ово записао: „њихове жене, сестре и кћери, што под бременима понизно иђаху за њиховим стопама приказиваху муку живовања, каквој тешко да има једнаке на свијету.“²⁴⁵

- Матавуљ је не само саосећао са женском судбином у Црној Гори, већ је веома добро, анализирајући женске ликове у Његошевом „Горском вијенцу“, уочио типичне модела женскости, рече Анђела. Ево како он веома прецизно анализира Његошеве ликове, сумирајући на крају кључне одлике:

„У Горском вијенцу П. Петровића Његоша има свега шест женских глава. Прва је на реду несрећна и грешна Ружа Касанова, која због љубави погази образ и погине. О њој се у Вијенцу прича са срдњом помешаном са милосрђем. За њом долази Анђелија, снаха Вука Мандушића, која се по причању деверова беше помамила, те јој не помогаше ни масла ни бденија, али је излечи трострука канџија. Трећа је на реду лепа снаха бана Милоњића, о којој се у Вијенцу у правом смислу речи и не прича, него тек пуким случајем

²⁴⁴ Ibid.: 254, 255.

²⁴⁵ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 19.

дознајемо да је постојала, дознајемо тим што поменути В. Мандушић има злу навику да кроз сан као на јави говори. У тихој планинској ноћи Вук казује да је та невеста Милоњића лепша од горске виле, те се нехотице исповеда да му је памет занела. Па долази сестра Батрићева. Она прва у спеву правце нам говори. Као за накнаду што друге немаху речи, она говори пред васцелим збором црногорских главара, али му говори беседом која је једино допуштена женској глави у такој прилици, обраћа му се – нарицањем. Плачући пева своју сестринску тугу, певајући плаче своју тугу, па се прободе. За њом долази нека грдна баба из барског приморја да помути Црногорце. И она говори пред главарима, признаје да је вештица и измишља све саме језиве ствари, те је лако ухватише у лажи. Бабу ћемо изоставити јер није Црногорка. На крају спомиње се због јунаштва Љубица Радулова. Остаје нам, дакле, пет женских глава из бесмртнога спева, пет симбола с којима ћемо се позабавити. Пред нама су: љубав са грехом; изгубљена свест; лепота, толико савршена да је трагична; сестринска љубав у најузвишенијем степену и јунак-жена²⁴⁶

Са готово научном прецизношћу Матавуљ је, следећи Његошеву поетску типизацију, на основу пет женских ликова, експлицирао женске улоге у патријархалној Црној Гори – жена грешница, „хистерична“ жена која се камцијом лечи, недостижна лепотица, жена-сестра и жена-јунак. Овим је представљен патријархалан однос према женскости: женска сексуалност и женска „хисте-

²⁴⁶ Симо Матавуљ. Женске главе у Горском вијенцу. *Разни списи III. Дописи*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008: 201.

рија“ спадају у оно што Илејн Шоуволтер, користећи Арденеров израз, назива *дивљом зоном* – у специфичну зону женског искуства које је страно и непознато мушкарцима и стога за њих застрашујуће²⁴⁷. Занимљиво је да улога вештице, као крајњег симбола те у потпуности ослобођене женске *дивље зоне*, чак није додељена Црногорки. Та је улога толико страна и неприхватљива у патријархалној Црној Гори да не може припадати њиховим женама, већ само „странкињи“. Једине женске улоге које су у мушком патријархалном свету пожељне јесу оне којима је, сестринским односом или преузимањем мушких својстава, суштински одузета женскост. Само се према жени-сестри или жени-јунаку односи без поруге, надмоћи и суровости.

- Са прецизношћу и објективношћу антрополога, рекох, Матавуљ је оставио сведочанство и о свадбеним обичајима, кроз које се такође разоткривају ставови патријархалне Црне Горе према женама. Можда је тај патријархални црногорски став најбоље изражен у изреци, коју шјор Симо такође бележи а која гласи „Наша била туђа се назвала“. Он такође сведочи и о незавидном положају жене нероткиње. Његовим се запажањима заправо нема шта додати и излишно их је коментарисати, јер је све неопходно изречено у њима. Анђела, обратите пажњу само на овај опис две црногорске девојке:

„Од Црногорака није само пажњу привлачила, него просто очи плијенила једна од оних

²⁴⁷ Elaine Showalter, “Feminist Criticism in the Wilderness“. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 2, *Writing and Sexual Difference*. Chicago: The University of Chicago Press, 1981: 179–205.

двију дјевојака, стасита, прсата, огрнута црном струком, с једном руком за појасом, с другом спуштеном низ стегно. Она се бјеше нешто замислила, те гледаше ка врховима бедема, непомична као какав кип. И она друга до ње бјеше прикладна, али се губила према њој. Глас оде по пазару да је лијепа дјевојка јединица кнеза Драга и да је од дјетињства вјерена у Цуце.²⁴⁸

- Прва девојка, лепа и стасита, безимена је, јер је одређују две улоге – чија је кћи и „у које је племе верена“, рекох. Она је суштински окамењена у тој мушкој објективизацији женске личности, и стога је, морајући да носи своју улогу и истраје у од ње захтеваном ставу и држању, налик кипу.

- А то што Матавуљ помиње да је девојка од детињства верена?, упита Анђела у неверици. Да ли је могуће да се тај обичај очувао до у његово доба.

- Да, тај се црногорски обичај да се деца вере док су још у колевци дуго задржао. Матавуљ је доста простора оставио опису свадбених обичаја у Црној Гори. Ево како их описује у *Ускоку* – припремите се, подуже је и прилично запрепашћујуће, посебно са данашње тачке гледишта, а очигледно ни Матавуљу, навиклом на приморски однос према женама и браку, нису овакви обичаји сасвим блиски били:

„Ваистину, треба да знаш, како се у нас жени и удаје! Ево да ти испричам. Већ си дознао, да често Црногорац вјерива сина или кћер још у колијевци. Вјереници чекају вријеме, које старији одреде, па се вјенчају, и свршено је. Али има доста

²⁴⁸ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 10.

младића и дјевојака, који нијесу тако вјерни, али се ни тада они не питају, но их вјеривају родитељи. Отац изабере сину дјевојку, па пошаље дјевојци од својте, да је ишту. Дјевојчин отац, или ако је сирота, ко оца замјењује, пита све братство, да ли пристају: сваки браственик има ту гласа, јер да послје одива дође до невоље, сваки је брани, јер ми не лично браственицима од рођенијех сестара, као што знаш. Кад и братство пристане, онда се просцима да ручак и пуцањем се огласи вјеридба и углави се 'свила'. Обично на двије три недеље пред свадбу дођу ка вјереници и тројица од рода вјереникова и донесу јој платна за кошуље, свиле за вез, двије боце ракије и један дукат. Пошто дарују дјевојку, пију са цијелијем братством. То се зове 'свила'. Тада се углави колико ће бити сватова и каквијег дворова, и кога ће дана бити свадба. Трошак за дарове које спрема дјевојчина кућа намириће све послје младожења. А могу ли се вјереници састајати? Запита Јанко, кога те потанкости почеше занимати. – Не! То би била срамота!... Дакле, младожења јави свакојем свату осам дана напријед, кад ће бити свадба, сваки треба да донесе по пециво, а њихове жене по погачу и боцу ракије или вина. Браственици дјевојчини такође доносе у њену кућу по пециво, погачу, пића и марама, да помогну даривање сватова... Јанко га опет прекиде: – Колико ће бити сватова Анђи? – Углављено је шездесет. – Шта кажеш!? Рече Јанко изненађен. То је премного! То је велики трошак! Крцун се осмјехну. – Кад се женио наш поп Марко, било их је равно три стотине!... Дакле, дан пред свадбу сви сватови дођу кући жениковој, и све их братство дочека. Главни су људи у сватовима: стари сват, десни и лијеви дјевер, првијенац, барјактар, кум и војвода. Ту сви вечерају и преноће; ако нема мјеста разреде се по кућама

браственијем. Сутрадан крену се сватови по дјевојку, а женик остаје дома. Цијелијем путем сватови међ пушака, а десни дјевер нуди вином људе, мимо чије куће пролазе. Кад се сватови примакну дјевојчиној кући, онда из ње изиде њен барјак, бива, првијенац и барјактар, а то ћу, као што знаш, бити ја прекосутра. Онда се одвоје од њих њихов првијенац и барјактар, па ћемо нас четворица поиграти, ижљубити се и претећи их у повратку. Оба барјака побошћемо пред вратима. За нама ће једнак ући оба дјевера, па остали сватови, онијем редом којим су ходали путем. Совра је постављена и посједају: у прочеље стари сват, с десне му стране кум, првијенац и барјактар и сви сватови, редом, а у заставу војвода. С лијеве стране совре сиједа: стари сват од дома, па редом браственици и својте. Е, онда почињу здравице. Прву напија сватовски стари сват, а послвије ће ставља новце у погачу у име трошкова који је поднио домаћин, – то дуго траје. На то стари сват од дома дохвати погачу, па је сломи на глави, говорећи: 'Из овога дома пошла у добри час, а у онај уъегла у бољи час! Да се полажу хљебом и вином и сваким добрим чином!' Онда десни дјевер преда нове опанке брату дјевојчину, а овај отиде у пријеклад, гдје сестра чека у једној кошуљи, а жене стоје око ње. Тада јој брат натакне опанке на ноге, а поврх кошуље навуче јој другу, нову кошуљу, која се зове 'вјенчаница'. Затијем јој скину капу с главе и отиде, а жена јој стави мараму, опашу је женским појасом и одјену је. За совром тада напија сватовски стари сват старом свату од дома. То је друга здравица. Тек трећа почиње вином. Њу пије домаћин стари сват у здравље сватова. Четврту пије неки од главнијех сватова, а онда износи домаћин мараме и дијели их. Затијем се опет једе. Затијем викне стари сват њихов: 'ха, на

ноге моји дјевери, дјевојку под руку!’ и иште дјевојку. Брат је изведе и преда је дјеверима, а десни је узме за руку, а лијеви стане иза ње, и од тога часа обојица добро пазе да је се не би ко од рода дотакао. Дјевери је приведу ка своме старом свату, који јој натакне прстен на прст, а она се онда почне клањати пред сваким и свакога од њих у руку цјелива... Жалосно је то гледати!... Јанко се зачуди и насмија томе ненадном завршетку. И запита: – Шта је ту жалосно, Крцуне!? – А то, што постаје туђа! Оно, истина је, крв остаје крв, али од тога тренутка туђим људима постаје покорна!... Онда долази пета здравица, која се зове ‘добре молитве’. Отац напија кћери: ‘Хајде збогом, дјевојко! Дао ти бог срећу, како бих ја рад! Дао ти Бог порода, прве кћери, а потоње синове, да се два зла у дому не састају. Најгори ти снови били као што су ова два стара свата! Излазиш из мога дома у добри час, а ушла у тај, у који се крећеш, у бољи час!’ За оцем благослови је и мати тако исто, ако је плач не омете!... Шеста је здравица за совру и дружину, а њу кити њихов стари сват, па повикне: ‘Ха, на ноге, на путовање!’. Тада сви устану, а војвода напије седму здравицу дому, братству и роду, и та се зове: ‘здравица с ногу’. Тада сви излазе, редом како су улазили, па кад се одмакну, проспу огањ из пушака сви једнак. И потада се више не меће. Тако стигну у своје место, гдје младожења чека у цркви. Из цркве иду кући, пред којом чекају браственици и својта и свекрва са мушким дјететом у наручју; пред вратима је прострта пустиња, преко које млада унесе дијете у кућу... Ту се вечера, преноћи и сутрадан руча, па се расплазе. Ето ти! – Много церемонија! Рече Јанко за себе, па запита гласно: – Шта бих ја поклатио Анђи? Имам при себи осам цекина, да јој дам четири? – Много је то, чоче, и њекако није у

реду, да јој поклањаш само аспре. Подај јој цекин, а за други купи јој свилену мараму, а за оно што претече, узми вина.“²⁴⁹

Анђела је након овог подужег читања најпре замишљено ћутала, а онда рече:

- Знате ли шта ме је највише погодило у овом одломку. Тренутак када се Крцун растужи, а онда се испоставља да је његова туга некако више туга за изгубљеним поседом или робом, него за људским бићем. Начин на који он каже „Оно, истина је, крв остаје крв, али од тога тренутка туђим људима постаје покорна!“, где је читав однос према жени сажет у ономе – *покорна*, више ме је погодио од чињенице да су се у Црној Гори према браку и љубави односили као према племенској ствари, где се индивидуа, била она мушкарац или жена, имала потпуно покорити вољи колектива. Трагедија њихових судбина није само везана за патријархални, суров однос према женама, та суровост, то поништавање личности у име братства, у име колективитета, једнако је присутно и према мушкарцима, јер ту – иако се привидно чини да су мушкарци господари и да имају слободну вољу – нико није слободан. Све је подређено племену, братству, вољи заједнице. И мушкарци и жене су покорни и поражени, једино што је женска потчињеност колективном духу суровија и приметнија.

- Да, женска се улога суштински састојала у материнству, рекох, и ако би родила синове, то би је донекле заштитило мужевљево и племенско суровости, док су им нероткиње биле препуштене на милост и немилост, можда би им тек која

²⁴⁹ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 175-179.

изузетна врлина помогла да не буду одбачене и отеране. Тако, описујући попадију Гојачу, жену Марка Пунишина, родом из Приморја, Матавуљ преноси став патријархалне средине према њој: „најдушевнија, вели, жена у братству, права задушна мајка, а и међу људима цијењена као паметна. Али је, вели, веома несретна, јер је нероткиња.“²⁵⁰ У „Ускоку“ ће надаље бити назначена и судбина нероткиње у Црној Гори: „Поп му исприча, како су га у племену често наговарали, да отјера Гојачу, зато што је нероткиња, али ни један браственик му то не савјетова, јер је сви пазе зато што је добра и паметна.“²⁵¹

- Однос према женама, рекох, јасан је и из обичаја да оне мушкарцима целивају руку, те да пред гостом стоје, што Матавуљ такође помиње у *Ускоку* и у приповетки „На Бадњи дан“, као и из мужевљевог права да је „отера“ не само стога што је нероткиња, већ и због тога што рађа женску децу. Тако се, опет у *Ускоку*, помиње Маркиша, коме су се само женска деца рађала:

„Маркиша се млад оженио, па кад му жена за пет година роди три кћери, он је отјера. Друга му роди двије кћери, те и њу отпусти. Најпослије и трећа му роди двије кћери! Тада разумједе, да је то судбина и да не може ништа против ње! И тако ти остаде садашња Куса, и сада у кући седам кћери, Бога ми, свакојакних, и лијепих и ружељавијех. Чућеш како ће их растјерати сад кад му уђемо, јер их не трпи кад ко дође.“²⁵²

²⁵⁰ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 52, 53.

²⁵¹ Ibid.: 92.

²⁵² Ibid.: 102.

- А ако би се жена, којим случајем, о неки племенски закон огрешила, или се напросто мужу замерила, могла ју је стићи сурова казна. Послушајте, Анђела, само овај цитат из *Ускока*, не треба га посебно коментарисати: „Ево шта мислим! – једва одговори кроз зубе. – Да јој учинимо, као што је сама себи судила, да је на комаде исјечемо, да њеном крвљу оперемо љагу с нашега имена“.²⁵³

- Женски је живот, закључих, имао мало радости. Док су девојке, још би се, али строго одвојене од момчади, како сведочи Матавуљ, забављале шалом и песмом, уз вез и плетиво.²⁵⁴ Ваљда им је та посвећеност ручној радиности, изради лепих комада одеће, као једна од ретких допуштених забава и задовољстава, као прибежиште у свет лепоте, бивала једина оаза у иначе суровом племенском животу. А ево како су се жене носиле, опет и тога има код Матавуља, који је о сваком сегменту приморског и црногорског живота оставио по који запис:

„Имала је на себи зубунић и кличану херцеговачку опрегачу, преплетене опанке и шарене назупке, а на глави црногорску капу.“²⁵⁵

²⁵³ Симо Матавуљ. Покајан гријех. *Приповетке I*, 2006: 232.

²⁵⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 215.

²⁵⁵ Симо Матавуљ. Завођанка. *Приповетке I*, 2006: 53.

Вас у срми и у чисту злату

**Свјет једанаести у којем се о руху женскоме и
јуначкоме збори, али се и свијетло оружје помене**

- Ето, одећа је одувек била женско уточиште, рече Анђела. Заправо, не само одећа, већ лепота у сваком свом доступном виду. Не знам хоће ли лепота спасити свет, али је лепа хаљина изгледа одувек спашавала женску душу и то је, могло би се рећи, антрополошка константа. Било би збиља занимљиво да ми штогод испричате о одевању, јер не сумњам да је Матавуљ, као врсни етнолог и антрополог, па макар и не био свестан те чињенице о себи, оставио доста тога забележеног и о овом сегменту живота.

Жене су вам бокељске и црногорске тежиле томе да буду „вас у срми и у чисту злату“. Зарад је тог идеала многа вредна везиља небројено пута јагодицу прста убола иглом док је срмене нити шарала по скерлетној тканини, и та капља проливене крви векове је претурила и о женској непролазној љубави према лепој ношњи сведочила, одговорих ја шалозбиљно. Но, шалу на страну, више пута сам се, истражујући одевање и пишући о њему, уверила да је оно веома озбиљан антрополошки феномен, који је пресудно одређен социјалним и политичким условима, те стога и озбиљан показатељ природе једног друштва. У одећи се одражавају општа друштвена, економска и политичка збивања и огледа се целокупни дух једног времена.

- Потпуно сам сагласна са Вашим запажањем и томе у прилог цитираћу Андрићеву мисао о одељу, прекиде ме Анђела, те озбиљно отпоче:

„Одело је давно прерасло потребу која га је створила, и постало израз човека који га носи и свега онога што јесте, што има и што може, што жели и осећа. Па је прерасло и то, и постало само себи сврха. Укусно скројеним и вјешто употребљеним наборима своје хаљине, жена је освојила више мушких срдаца него својом разголићеношћу и слободним понашањем. То често заборављају и жене саме и њихови кројачи.“

- Међутим, у Боки и Далмацији се на то правило никако није заборављало, што због урођене отмености њихових жена, што због строгих правила понашања, рекох ја. Док би градске жене још некако и пратиле моду, дотле су жене из околине слепо пратиле традицију. Ево како Матавуљ томе сведочи, говорећи за Морлаке у Далмацији: „Како се тврдо држе старинске ношње, тако и свега осталог.“²⁵⁶

- Та „тврда старинска ношња“ представљала је систем функција и знакова, преко којих су се преносиле поруке о многим аспектима живота појединца, али и групе којој је он припадао. Посредством одевних предмета и оружја био је кодиран целокупан њихов поглед на свет – од моралних ставова, преко владајућих норми, националне, класне и верске припадности, друштвеног статуса, старосног доба, брачног стања, пола, занимања, све до естетских вредности. Одећа је била део невербалне комуникације и видљива ознака светоназора и животног стила, а Матавуљ је

²⁵⁶ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 39.

у својим списима успешно описивао и дешифровао сегменте ове комуникације на простору од Далмације до Цетиња, са свим њеним константама, варијабелама, културним позајмицама и променама.

Слика 12. Одевање у Херцег Новом у 18. веку

- Матавуљ је оставио трага не само о женској већ и о мушкој ношњи, наставих, укључујући и начин и прилику када се она носила. Тако је, говорећи о конту Илији, последњем потомку Стојана Јанковића по женској линији, који је, заступајући

Далмацију за време етнографске изложбе у Москви 1867. године, осветлао образ, шјор Симо подробно описао и његову одећу: „конте уђе у позориште у котарској ношњи, са скрлетнијем везенијем копораном, под токама, са пиштољима и јатаганима за појасом, са везенијем докољеницама и у опанцима, те тако, ‘вас у срми и у чисту злату’, изазива велику сензацију, и усклицима руске аристократије: ‘ура Срби!’ није било краја.“²⁵⁷

- Видите, рече Анђела, како је руска аристократија, не слутећи ништа о нашим локалним поделама и ситним разликама, одушевљено дочекала конта у тако лепоме издању. А сећам се како је Матавуљ у „Биљешкама“, говорећи о старој Далмацији, те њеној географској, природној подели на „острва, приморје, загорје, високе равни и низине“, забележио да ни на тренутак није посумњао да „под капом небеском има мање земље, а веће поцијепаности и народа упорнијега у својим навикама, него што су Далмација и Далматинци“. Само трен, пронаћи ћу Вам то место. Иако га сигурно познајете, вреди га поново прочитати, јер ту он потанко говори и о народној ношњи. Послушајте:

„Ето, на пр. Црногорци, од времена кнеза Данила, дакле за овијех пошљедњих педесет година, готово сасвијем су измијенили ношњу; то исто учинише херцеговачки сељаци у пошљедње вријеме, наиме, узеше нову црногорску ношњу. По Србији сељаци носе данас шешире, пуштају браде, огрћу се капутима, итд. Нигдје у Далмацији, даље од мора, нема тијех новаторија, него су ‘Морлаци’ и спољно онаки какви бјеху у вријеме Јанковића

²⁵⁷ Ibid.: 20, 21.

Стојана, као што се види по старинским млетачким сликама и у опису попа Фортиса. Црква, школа, суд и војска, одавно војују против класичног загорског плетеног перчина, а он се једнако одржава.“²⁵⁸

Слика 13. Мушки традиционални костим у Херцег Новом – 18. век

- Да, сећам се тога, насмејах се. До те мере су у очувању својих обичаја и навика тврдоглави знали бити, да се дешавало, а Матавуљ је и то забележио, наводећи пример једног сељака из Крупе, да су мушкарци и након десет година проведених у војсци, свој перчин једнако чували: „имао је плетен перчин, расјечену кошуљу, беневреке са промајама, чак и тандрљике на дрвеној

²⁵⁸ Ibid.: 38,39.

лули!“²⁵⁹ А право се шаренило одела и нарави могло у Херцег Новом особито на пазарни дан – суботом, дакле – на улицама видети, како некада тако и сад. Ево како то Матавуљ у својим „Бијешкама“ описује:

„Суботом, кад је пазарни дан у Новом имао сам прилике посматрати на тргу Црногорце и Херцеговце, поњекад бивало је више народа из тијех крајева, него ли самијех Бокеља! Од овијех, пак, има их који ни по ношњи, ни по говору, не можеш разликовати од Херцеговаца, а има их који по одијелу напомињу стару шпанску ношњу, а по говору се примичу Црногорцима!“²⁶⁰

- Поред пазарних дана, на приморју је посебно било лепо видети улазак брода – ево једне лепе слике некадашње поморске славе бокешке, али и примера верске толеранције коју је Матавуљ такође у Боки забележио:

„[...] војска се умива и преоблачи, капетан (особито Доброћани) збаци са себе латинску ношњу, навуче широке свилене чакшире, опаше се шареним појасом, врх појаса припаше пашњачу и у њу тури сребрне две мале пушке, на грудима му засјају пуца или токе, а на главу тури калпак, те достојанствено хода по палуби. Савински игуман, са једним или двојицом калуђера, на манастирском чамцу хитро се доведе до брода. Спусте се лестве. Капетан и војска, сви гологлави, дочекају стојке старца, па му редом љубе крст и руку, *макар сви били западне цркве*. (То је од старине била пов-

²⁵⁹ Ibid.: 39.

²⁶⁰ Ibid.: 49.

ластица Савињана и то сведочи о верској сношљивости старих Бокеља).“²⁶¹

- За ове је крајеве одувек било карактеристично шаренило, приметих, – и језичко, и верско и одевно. Тако, описујући „брђане бокељске“, Матавуљ примећује да се они одевају „сасвим као Црногорци, а жене њихове као и српске сељанке по Угарској. Ношња по француском кроју, према његовом сведочењу, преузела је маха по варошима, а потражује се још и старо бокељско (управ добротско) одело мушко, наиме: плитке црне димије, око струка пас, на грудима пршњак од црне свиле са сребрним пуцима, кратак гуњ од истога ткива и на глави свилена црна капа налик на црногорску.“²⁶² Ту је црну свилену капу Матавуљ подробније описао у приповетки „Богородица Тројеручица“, где каже: „на глави му бјеше црна свилена капа са златом извезеним колутићима и на тјемenu, какве носе стари Бокељи.“²⁶³

- Све у свему, закључих, Матавуљеве приповетке могу послужити и као извор за проучавање одевања у прошлости. У „Ускоку“ је потанко описана и ношња градских великаша:

„Опћински начелник конте Пијеро Б., први вијећник конте Марко Ивановић, још један властелин и три трговца прођоше кроз гомилу. Пијеро, сух старчић, с власуљом и тророгљастим шеширом на глави, огрнут млетачком кабаницом, набадаше танким ногама, на којима бјеху затегнуте свилене, бијеле бјечве до кољена. Остали

²⁶¹ Симо Матавуљ. *Бока и Бокељи*, 1999: 30.

²⁶² Ibid.: 35.

²⁶³ Симо Матавуљ. Богородица Тројеручица. *Приповетке II*, 2007: 217.

вијећници млађи људи, бијеху у новој француској ношњи.“²⁶⁴

- Свакако, нова је ношња код присталица традиције одувек изазивала љутњу и негодовање, које је Матавуљ, као добар хроничар доба и прилика, такође забележио:

„Све је отишло ђавољијем трагом од кад нас не покрива бандијера светог Марка, а особито од кад вас санкилоти отроваше својијем духом! Јер једва дочекасте да им у свему мајмунишете, да навучете те грдне пантале и капуте, а натакнете те печурке на главу.“²⁶⁵

- Упркос новој ношњи, наставих са причом о „моди“, док ме је Анђела нетремице пратила, многи су се угледни Бокељи држали старог начина, попут кнеза Станка Радова Широковића, кога Матавуљ описује у приповетки „Љубав није шала ни у Ребесињу“, говорећи да је он увек био одевен „као сват, а носио је по доброску, наиме: отворене папуче, црне плетене докољенице, свиле-не гаће, кружат са сребрнијем пуцима, свитни гуњић и на глави црну капу. Та се ношња још потражује по Приморју, али њу махом замијени по селима црногорска, те су оба млађа брата Станкова одијевала се као и Катуњани.“²⁶⁶ До које је мере Матавуљ био студиозан када је реч о сваком сегменту бокељског живота, сведочи и чињеница да је он у својим делима дао чак и опис дечјег одевања:

²⁶⁴ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 2.

²⁶⁵ *Ibid.*: 8.

²⁶⁶ Симо Матавуљ. Љубав није шала ни у Ребесињу. *Приповетке I*, 2006: 80.

„[...] дијете од дванаест година, из села Лепетана, устаде рано, као и обично, али не обуче своје обична хаљине, него друге, нове новцате, које му мати бјеше сложила на столици, пантале од дебелелог модрог дубровачког сукна и капут од истога ткања са пуцима средином груди; навуче такође нове, тешке мрнарске чизме, које му доси-
заху преко кољена; најпослије натаче навоштену качкету са сјајнијем браником над очима. Кад стаде пред огледало, учини му се да се преобразио и да је порастао те ноћи.“²⁶⁷

- А ту је и подробан опис „момачког одела“ у причи „Ново оружје“:

„Пошто се жена искрсти од весеља, окупа Тада, па му низа нове бјечве и опанчиће, преобуче му кошуљицу, опаса га новом тканицом, навуче му јелечић, очешља му перчин и натаче вес, а докле се око тога бавили, говораше жена: 'Благо мајци, згодан ли си, иако си тојисни! Ама к'о уписан! Благо маји, ако им се свидис! Ето, онда, мајог кајудзеја, мајог богомојца. Хоће, боме, игуман бити! И андзели су маји!' Тада Серавим покроји Страхињи момачко одијело, ама потпуно: доко-
љенице, чакшире плаве, пас и пашњачу, јелек и гуњ. Још му тури за пашњачу дрвену пушчицу и ножић, па га, тако наредна, вођаше свуда са собом.“²⁶⁸

- Матавуљ је оставио забележену и своје-
врсну похвалу лацманским кројачима да умеју

²⁶⁷ Симо Матавуљ. Први Божић на мору (из Боке). *Приповетке I*, 2006: 277.

²⁶⁸ Симо Матавуљ. Ново оружје. *Приповетке I*, 2006: 164, 165.

„удесити како ће коме и махане покрити“,²⁶⁹ а умео је описати и читаву поворку Црногораца и Црногорки, уз пратеће „модне“ детаље у виду марама, гуњева, чибука, али и оружја. Тако у *Ускоку* вели:

„[...] лијепо је видјети Црногорце и Црногорке, како се жустро, гипко, у поворци пењу уз брдо! Струке, гуњеви, мараме на женским главама, зубуни и кошуље, лепршају око њих, а снажне ноге поуздано крачу гдје ни козама није лако! Кнез на своме путаљу, с цевердаром о рамену, чињаше средину поворке, која, одмичући уз брдо, лажаше а десно, а лијево, према кривудању пута! Дим из његова чибука повијаше се за њим као каква танана бијела, копренаста заставица. Пушчане цијеви пред њим бљештаху на махове.“²⁷⁰

- Да су „веље“ пушке, предугачки чибуци, фесови, те сребрне токе били саставни део мушке народне ношње, рекох, сведочи нам још једна слика из *Ускока*:

[...] на каменој клупи, недалеко од градске капије, сјеђаше пет Црногораца, а петорица их сјело под клупом, на голу земљу. Свима стршаху, ‘веље’ пушке испод црних струка, сви пушаху из предугачких чибука и канде мало разговараху; сви, осим једнога, имађаху фесове без кићанака, а онај један, на средини клупе, имао је кожни калпак, а испод струке му провириваху сребрне токе.“²⁷¹

²⁶⁹ Симо Матавуљ. Милош од Поцерја *Приповетке I*, 2006: 335.

²⁷⁰ Симо Матавуљ. *Ускок*, 1902: 18.

²⁷¹ *Ibid.*: 9.

- Црногорска је мушка ношња, наставих, према Матавуљевом сведочанству, садржавала гуњ, грудњак, ремик и кесе од фишека, кожни силав, појас, подвезе, димлије, докољенице, обојке и опанке, а одело је било сачињено од домаћег белог сукна, опточено црним гајтаном.²⁷² На глави би игумани носили камилавке, а да је одећа била важан сегмент црногорске културе сведочи и чињеница да се она подробно описивала и у народним песмама, какве и сам Матавуљ наводи у *Ускоку*:

„А какав је од Острога бане,
За пасом му двије пушке мале,
О рамену дуга брешка виси,
О бедри му дуга гадарија,
До пола је вуком опшивена,
На врху јој од међеда глава,
Зинула је кано да је жива!...
Припртише торбе обрамице,
Претураше струке сињгавице,
Грнајлије пушке дохватише,
Па стигоше на Цетиње равно,
Пред дворове свога господара!“²⁷³

- Црногорски је начин одевања прихватио чак и уважен цетињски гост Павле Аполонович Ровински, о чему је Матавуљ оставио сведочанство у „Биљешкама“:

„[...] зором чича Павле устане, па у докољеницама и црногорским чакширама, са танким јеменијама на стопалама, сред љуте зиме, изиде пред кућу, гдје га баба полива водом. Онда чича

²⁷² Ibid.: 85.

²⁷³ Ibid.: 139, 140.

доврши своју тоалету, бива навуче танку скерлетну јечермицу која се закопчава, а пошто му је кошуља прорезана то су му груди увијек голе; па онда обуче бијели гуњ и опаше се транбулос-појасом.²⁷⁴

- Павле Ровински се очигледно без по муке прилагодио Црногорцима, преузевши чак и њихову ношњу, иако су се они сами тешко навикавали на туђинско одело и обичаје. Матавуљ тако бележи јадиковке и тешке муке јуначке извесног младог Куча при растајању са својим оделом:

„Е хоћу, е како не бих, али сам чујао да господар, бог ни га поживио, кад гођ иде у свијет, те обукује уске хаљине, да под њима увијек носи докољенице и транбулос!... Е, веле, чини се чојеку, да је го без тога.“²⁷⁵

- Црногорци би увек били глатко обријани, браду би пуштали само у знак жалости, те би сваки млади Црногорац који би дошао брадат по повратку из школе, чим би се на Цетиње вратио, скупа са облачењем домаће ношње, морао и браду обријати.²⁷⁶ Такво би се необично облачење, те ношење браде, могло јавити само у некаквим хаотичним приликама, као што су устанички дани, и Матавуљ их управо тако и описује, као конгломерат различног одела и оружја:

„Готово све ношње јевропске бјеху заступљене, чујаху се готово сви јевропски језици – било је ту калуђера са камилавкама, људи у шумадијској ношњи, Црногораца, гарибалдинаца са црвеним кошуљама и фантастичним шеширима, Руса у

²⁷⁴ Симо Матавуљ. *Биљешке једног писца*, 1975: 100,101.

²⁷⁵ Ibid.: 120.

²⁷⁶ Ibid.: 195.

црногорским гуњевима и са далматинским црвеним капама. Сјем тога, ту се могла одабрати најљепша паноплија, која би представљала развитак оружја. Било је шешана, кремењача, цеввердара, средњевјековног 'тромбуна', острагуша, пиштоља, револвера, сабаља, чак и копаља. Али, било их је доста без икаква оружја.²⁷⁷

Слика 14 Црногорка из околине Његуша

- Ипак су ми лепши Матавуљеви описи жена и женске одеће, а понајбоље је када их споји,

²⁷⁷ Симо Матавуљ. Богородица Тројеручица. *Приповетке II*, 2007: 236, 237.

као у овој реченици: „дојке јој тек напупиле, те мало одигле извезену кошуљу“²⁷⁸ Или на овоме месту: „На њој је хаљина и спучени гуњић, око врата рубац, а поврх њега златна верижица. Не можеш погодити какве је боје њено одијело, јер се боја мијења како свијетлост слабије или јаче пада на њу“,²⁷⁹ рече Анђела, којој је ваљда досадило слушати описе мушке ношње и оружја. Или када описује Розу у „Бодулици“, говорећи како се по улици кочопери у својој плавој хаљини од тешке млетачке свиле и са китњастим минђушама.²⁸⁰

- Од појединчних описа, до групних слика, Матавуљ је очигледно имао око за ношњу и одевање – и за типске одлике њихове, али и за покоји необичан детаљ и особену лепоту. Тако и у приповетки „Ђуро Кокот“ даје преглед изгледа и одевања:

„[...] жене се одликују особито лијепим очима, и згодним струковима као и Црногорке. Ношња је веома различна. По брдима већ је преузела маха ношња црногорска, а по приморју потражује се још бокељска, која им оста од Шпањаца. Морнари се одијевају као и свуда по свијету, те, ако се не одвојиш од Игала, чиниће ти се да си његдје око Напуљског затона, или на обалама Нормандије. Жене из горњих села носе се као Херцеговке, а оне око градова, отприлике, као српске сељанке по Угарској. Додајте ка томе да се отмјени свијет одијева врло гиздаво, по најновијој моди, и

²⁷⁸ Симо Матавуљ. Завођанка. *Приповетке I*, 2006: 53.

²⁷⁹ Симо Матавуљ. Бодулица. *Приповетке I*, 2006: 64.

²⁸⁰ *Ibid.*: 68.

онда ћете се сложити са мношвом да то разнолије кроја баш доликује разнолијој околине.“²⁸¹

И у „Новом свијету у старом Розопеку“ такође ће, у једном потезу насликати и одевне навике и мушко-женске односе и обичаје:

„[...] шетаху по талијанској моди, не само младићи и дјевојке, удовице и удовци, но и ожењено и удато, и маторо и старо, свако по своме избору, свако према себи, избираше предмет свога обожавања па мимогретке гледаху се млијечним очима и измјењиваху сентименталне фразе“.²⁸²

- Како необичан израз *млијечне очи*, примети Анђела. Да ме раније већ није сасвим освојио, шјор Симо би ме само том једном метафором фасцинирао и натерао да му одам признање. Збиља је био и мајстор приповедања и пажљив етнограф али и песник, *скривени песник*, баш као што је Предраг Палавестра назвао Матавуљевог садруга по перу и по љубави према Херцег Новом, Иву Андрића. А сада је време да мало предахнемо, не чини ли Вам се? И можда прошетамо градом и позабавимо се данашњом „талијанском модом“.

²⁸¹ Симо Матавуљ. Ђуро Кокот. *Приповетке I*, 2006: 178.

²⁸² Симо Матавуљ. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*, 2006: 199.

Крајпуташа и путни вођ

**Свјет последњи у којем се од шјор Сима
опраштам, надајући се поновном сусрету у
Београду**

Анђела је недуго након тог нашег разговора о женама и одећи отпутовала, носећи са собом читаву скаламерију, неопходну за савремено женско путничко функционисање – мобилни телефон, лаптоп и таблет, те овећи упадљиви циклума кофер са цветним дезеном (волим да га одмах приметим на аеродрому, каже она), скупа са својом неуморном ведрином, доброно обновљеном захваљујући сунцу и таласима. Ја сам остала на својој тераси у Херцег Новом, седећи из дана у дан над својим белешкама о Матавуљу.

С времена на време, појављивао би се у мојој машти и сам шјор Симо, углавном сасвим неочекивано, за мојих дугих шетњи по Новом и околини, или док седим на жалу, посматрајући залазак сунца. Каткад је нашим имагинираним разговорима почео да се придружује још један саговорник – сетан, одмерен и промишљен Андрићев глас, кога се добро сећам још из дечјих дана, када ми се једном приликом обратио у Архиву Херцег Новог, где је обичаво да долази и проводи време, прикупљајући ваљда материјал за своја дела.

Непрекидно, још откако сам се први пут као читатељка са Андрићем срела, као путне знакове

на свом животном путу ишчитавам неколике његове мисли – ону о беди неуких моћника и људи од дела, али и неспособности, слабости и збуњености света од пера и науке, о недокучивом смислу промена које прате сва људска настојања и руше све велике принципе и системе, те о крхкости наше личне мисли. Непрекидно ме прате и Андрићеве речи о значају легенди: „треба послушквати легенде, те трагове колективних људских настојања кроз столећа и из њих одгонетати, колико се може, смисао наше судбине“.²⁸³ Можда су управо оне биле један од кључних разлога да се одлучим за студије етнологије. И касније сам имала више пута прилику да се уверим у истинитост Андрићеве тврдње да је у бајкама права историја човечанства, додајући томе у мислима – „и етнологија и антропологија“. И не само у бајкама, многе се истине и поуздана сазнања често крију тамо где их не очекујемо, на пример у књижевним делима, где се, иако у уметничко рухо заодевене, стане сасвим научни увиди и мисли, из којих ћемо често сазнати више и боље о људској природи, обичајима и животу, него из читавих томова појединих научних студија.

Покаткад ми се чинило, док сам читала Матавуљева књижевна дела, да је и шјор Симо, скупа са Андрићевим Гојом могао казати:

„Верујете ми да сам видео све и да нисам неосетљив ни будала када се ничему не чудим и кад ме ништа не узбуђује, него да имам право на то. Ја сам то право изгубио тиме што сам видео све. А треба видети много да би се сагледало све.

²⁸³ Иво Андрић. *Записи о Гоји*. Нови Сад: Матица Српска, 1961: 65.

Видео сам природу, видео сам друштво. Ах, друштво! Знам му законе кристализације, толико просте да нас збуњују и да ће нас збуњивати довека. Чујем му ход који је и поред великог шумора и ломљаве само тапкање у месту. Знам сиротињу, стрпљиву мирну масу. Знам побуњене, људе који иду против струје, зликовце, просјаке, јавне жене. Знам краљеве и принчеве, наше и стране.²⁸⁴

Јер, збиља је Матавуљ у својим делима видео и разумео толико тога, обухватио толико широк број ликова различитог друштвеног статуса, порекла и природе, да би се могло рећи да је и он видео све. Умео је једнако минунциозно портретисати и ту масу и појединца, а у сваком се његовом опису скривала оштра и проицијива мисао, дајући портретима тих ефемерних људи и збивања један дубљи значај и смисао. Кроз његово дело пројежава стога одређена доза туге, озарене ипак особеном и неуништивом Матавуљевом ведрином и хумором.

Следеће, 2015. године ближи се 110 годишњица од избора Матавуљевог за члана Српске краљевске академије у Београду. За тих 110 година доста се тога изменило – и даље има смеха, додуше, али све мање оног ведрога хумора који је шјор Симу близак био, а све више некакве тескобне ироније.

- Дуван се, додуше, и даље мота, али се све чешће, уместо оног омиљеног, Шпировог, што га је онако жељно у Паризу чекао, неки други отровни и опасни листови спомињу. Опет, и вино се пије и

²⁸⁴ Ibid.: 67, 68.

сир у уљу једе, баш као и за Ваших дана, шјор Симо, спонтано се стадох обраћати писцу, али је он све чешће замењен некаквом брзом храном и енергетским напицима. Пред иконама се људи још увек клањају, али све ређе у цркви, а све чешће пред иконицама на монитору свог рачунара. Али оно што се свакако изменило није, јесте чињеница да и даље постоје писци и њихова дела. А судбина је уметника, како некада, тако и сада, неизвесна. Чак и постхумно – она је променљива.

- Јер, неки од Ваших савременика, који су у свом времену слављени, сада су готово заборављени и значај им се више велики не признаје, док се други откривају и поново читају, те бивају тумачени на нове начине. Те се измене могу различито разумевати – и променом књижевног укуса, и идеолошким разлозима и оним дискретним друштвеним или политичким утицајима који за живота неког писца држе високо, а када за сто или двесто година нестану, он се спусти на тачну разину своје књижевне вредности. Но, једно је несумњиво – и након стотињак и више година, Ваше је дело остало и читано и цењено, и нове му се вредности непрекидно откривају, а признање одаје.

- Разлог је томе – а то поуздано могу тврдити, не као стручњак за књижевност или као антрополог, већ пре свега као предани читатељ и особа, која је, барем ми се тако чини, добрано проникла у душу онога што сте написали, осећајући одређену сагласност са Вашим емотивним и интелектуалним светом – у Вашој посвећености лепоти. То је видна и снажна особеност и испољава се непрекидно, било да описујете лепоту предела, трпезе, жене или ношће, а која свету који сте својим пером стварали, иако је обичан, свакодневан и сасвим реално приказан, ипак даје чар нечег имажинираног, драж

новог и тек спознатог. Једноставност је израза одлика која Ваше дело особеним чини, а томе се мора додати и већ више пута примећена сажетост и прецизност казивања, посебно у путописима, у којима сте намеру имали да budete путни вођ „извањцима“. Стога је разумљиво што Ваше дело хвале са поузданости и када се ослањате на „сопствена искуства, на грађу књижевне (путопис *Бока* С.М. Љубише), етнографске (Караџићеви и Врчевићеви записи), или научне провенијенције (историјске расправе ‘Бокељи у грчком устанку’ Л. Томановића, ‘Повесничке успомене о Боци Которској’ Ј. Јелчића, Баловићева ‘Повест Пераста’, ‘Херцег-Нови у славу његове петстогодишњице’ Тома К. Поповића, као и неименовани извори објављивани – како то аутор наглашава – у готово свим књигама *Српско-далматинског магацина*, а потом и у *Шематизму*, *православне епархије Бококоторске*.“²⁸⁵

- Ваши се описи народног и друштвеног живота, управо са те поузданости могу, баш као што то ја и чиним, узети као првокласни етнографски извор, а да им тиме нимало уметничка вредност није умањена, што о Вама сведочи и као о врском реалисти. Већ истакнута Ваша способност да уочите детаљ, али и да дате крупну слику и синтезу, те да својом креативношћу и спајањем различитих форми и одлика померате границе жанра, дајући у исти мах и путопис и етнографску студију и уметничку приповетку, и све то изједна, чини Вас одиста необичном појавом у нашој књижевности. Ако томе додамо и успело, а такође поуздано сликање бокељске прошлости, те мента-

²⁸⁵ Горан Максимовић. Матавуљева Српска Бока. (поговор) у: Симо Матавуљ, *Бока и Бокељи*, 1999: 40, 41.

литета житеља Боке и Црне Горе, онда се овим одликама етнографа и путописца могу додати и историчност, али и психолошки дар и проницљивост у погледу карактерологије народа.

- Ваши су ликови, иако фикционалне творевине, готово увек имали узор у реалним особама, а збивања ваших приповедака рефлектовала су, ако не у целини, а оно у детаљу или у суштини, стварност вашег окружења. Тај дар да живот преточите у приповедну форму и да, у својим „Биљешкама“, дате објашњења сопственог приповедачког поступка, принципа којима сте се руководили, али и околности које су на Вас утицале, представља леп и редак пример ауторске самосвести, али и готово непоновљиве истинољубивости и тежње ка документарности, толико доследне да води рачуна о томе да остави аутентично сведочанство и о сопственом списатељском раду.

- Једно је сигурно – српска књижевност је у Вама имала једног од најбољих посматрача народног живота, али и искреног заљубљеника у животна факта, лишена потребе да се она подвргну идеологији или додворе тренутним политичким околностима, што је не тако честа врлина, посебно у новијој српској књижевности. Од Вас би савремени писци могли научити и како да, смејући се, говоре истину, али тако да смех буде лишен горчине и подругљивости, а обогаћен топлим разумевањем људске судбине или – како је то лепо формулисао Ваш пријатељ Марко Цар:

„Матавуљ није, додуше, ишао за тим да кроз своја дела шири богзна како велике идеје, али је – то му сваки признати мора – био један оштар посматрач народног живота, па и скромне поезије малих средина, коју је гдекад знао да прикаже са

ретком топлином и оном својом фином иронијом у којој понекад има толико сјаја и толико лепоте. Његова је фраза једра, проста, природна, са неким нарочитим, *својенародским* обележјем, које јој даје особиту физиономију и особиту драж²⁸⁶

Марко Цар је умео добро да уочи и етичке вредности и филозофска схватања у Вашем делу и о томе је још казао: „Пошто га у раду не води никакава апстрактна, било морална или социална мисао, него једино импулс који му долази споља, он се сасвим природно и сасвим логично придржава непосредног утиска, односно подстицаја за живот. Његови радови имају према томе увек обележје реалности, па макар та реалност била понекад и банална“.²⁸⁷

- Ипак, у Вашој је личности, шјор Симо, постојала нека урођена отменост која би чак и баналности била кадра дати нешто смисла или је макар заогрнути хумором, коме сте били склони, те сте стога, ваљда, као ретко који писац, оставили у сећању својих савременика читав низ анегдота, које се и до данашњих дана препричавају, баш као да враћате уздарје – јер је анегдотски начин писања Вама био веома близак. Марко Цар је о Вама записао да се „мало који писац, у свом умјетничком стварању, знао боље да окористи личнијем искуством из живота, што Симо Матавуљ. Догађаји, којима је свједок био; људи, с

²⁸⁶ Марко Цар о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923, XIII. Београд: Српска књижевна задруга, 1923: 171.

²⁸⁷ Николић, Ана. Симо Матавуљ и Марко Цар. *Књижевно дјело Сима Матавуља и његово мјесто у историји српске књижевности*. Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007: 224.

којима се састајао; приче, што их је у народу слушао – све је то нашло мјеста у његовијем приповијеткама. Кад би ко вољан био да уђе у траг гене-зе, да потражи како су постајале понајбоље од његовијех новела, тај би морао, прије свега, да се окоми на самога писца; морао би да се обавијести о мјестима гдје је у ово задњих петнаест година живио; о људима, с којима је у додир долазио; о приликама које су га за то вријеме пратиле; и на тај начин – самим констатовањем поменутих чиње-ница – могао би да ухвати клицу, ако не доједној, а оно бар већем дијелу његовијех приповједака. Матавуљ се родио у Далмацији; у њој је провео своје дјетињство и скоро сву ранију младост; а и сада, у зрелијим годинама својим, свраћа се он често у њу. Далмација је дакле (а особито њено приморје с Боком Которском) била она која му је пружала највише грађе за његове опсервације. Она му је пружила живе обрасце оних одређених каматника, оних старих поморских капетана и оних гојазних фратора, с којима се тако често у његовијем приповијеткама срећемо: маловарошки живот у паланчицама јужног приморја, ђаковање по семинаријама и љубавне згоде сеоскијех Монтекија и Капулетоваца: то су предмети, које је Матавуљ најрадије обрађивао. Матавуљ је као младићак и питомац задарског учитељишта (гдје се тад врло мало православних Срба примало), највише друговао са ђацима из православне семинарије, својим вршњацима и једновјерцима. Кашње је као што видјесмо, и сам неколико година учитељевао. Отуда оно његово ситно познавање ђачкога живота и ђачке ћуди, почињући од чобанчића у сеоској школи па до ‘сврзимантије’ и слушаоце великијех школа у Бечу. Проведавши некоје вријеме у Црној Гори, као учитељ француског језика на цетињској гимназији, он је ту своју етапу згодно употребио да

проучи онај типски црногорски живаљ, којег нам је тако дивно насликао у својим причама црногорским.“²⁸⁸

Слика 15. Стари град Херцег Нови – улица Марка Војновића

- И не само у причама црногорским, шјор Симо, већ и у оним познијим, београдским, о којима ћемо неки други пут разговарати. А сада се

²⁸⁸ Марко Цар.Симо Матавуљ. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Међу савременицима.* Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009: 28, 29.

већ ближи време да се шкуре добро затворе, а ми повучемо, чекајући да поново гране летње сунце над Херцег Новим и радујући се нашем поновном сусрету, рекох. Након тога, устадох журно да све добро затворим, спремајући се за повратак у Београд.

На то мој дотада неми саговорник, који је стрпљиво слушао све што сам о њему имала казати, а што сам се припремала да запишем за епилог своје књиге о њему, устаде са столице, одшкрину мало једну шкуру коју сам нетом затворила и рече, смешкајући се значајно:

- „Та чекајте! Та, ке дијаволо, треба имати мрвицу стрпљења, мрвицу филозофије!“

- У праву сте, шјор Симо, увек ми добар свјет дате – треба оставити шкуре мало одшкринуте, да која зрака светла у мрак пробије, а и ово свакако није наш растанак. Наставићемо ми наша ћакулања, наредног пута са Дуњом у Београду, док год не испричамо и све београдске приче.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић, Иво. *Записи о Гоји*, Нови Сад: Матица Српска, 1961.

Андрић, Иво. О мајстору приповедачу. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Вукићевић, Драгана, Милосављевић Милић, Снежана. *Огледавања – Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2014.

Добрашиновић, Голуб. Матавуљ изблиза. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Дучић, Јован. Поводом Матавуљеве смрти, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Злоковић, Максим. Херцеговски дани Сима Матавуља. (Прилог седамдесетогодишњици пишчеве смрти). Херцег Нови: *Бока, Зборних радова из науке, културе и умјетности* 10, 1978.

Иванић, Душан. Мајстор приповиједања (О прози Симе Матавуља). *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи*. Београд: Завод за уџбенике;

Драгана Радојичић

Загреб: Српско културно друштво
„Просвјета“, 2009.

Иванић, Душан. Морфолошко-тематски и реторичко-стилски аспекти Биљежака једног писца, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Документарно-умјетничка проза. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Ивошевић, Васо. Матавуљеви записи о Бокељима. Херцег Нови: *Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности 11*, 1979.

Јовановић, Љубомир. Симо Матавуљ о двадесетопетогодишњици (1873–1898). *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Константиновић, Радомир. Извањац и освајач. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Кораћ, Станко. Природност приповиједања. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Костић, Лаза. О Сими Матавуљу, *Књига о Матавуљу (Избор радова о Сими Матавуљу)*. Сабрана дела Сима Матавуља.

Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Латковић, Видо. Биљешке као књижевно дело, *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Документарно-умјетничка проза. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Максимовић, Горан. *Идентитет и памћење*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2011.

Максимовић, Горан. Бокељске новеле Симе Матавуља. *Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Сабрана дела Сима Матавуља*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Максимовић, Горан. Матавуљева Српска Бока (поговор) у: Симо Матавуљ, *Бока и Бокељи*. Београд: Слободна књига, 1999.

Максимовић, Горан. Матавуљева путописна Бока. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, књ. 465, св. 5, 2000.

Марко Цар написа о Сими Матавуљу у Београду, крајем јула, 1923. у: Симо Матавуљ, *Из разнијех крајева, Приповетке*, Београд: Српска књижевна задруга, 1923.

Матавуљ, Симо. *Ускок*. Београд: Српска књижевна задруга 75, Државна штампарија Краљевине Србије, 1902.

Матавуљ, Симо. *Биљешке једног писца*, Цетиње: 1975.

Драгана Радојичић

Матавуљ, Симо. *Бока и Бокелџи*. Београд: Слободна књига, 1999.

Матавуљ, Симо. Јован Јовановић Змај. *Разни списи II. Дописи*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008.

Матавуљ, Симо. Непријатељи уметности. *Разни списи III. Дописи. Предавања*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008.

Матавуљ, Симо. Женске главе у *Горском вијенцу*. *Разни списи III. Дописи. Предавања*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008.

Матавуљ, Симо. Павле Аполонович Ровински. *Разни списи III. Дописи. Предавања*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008.

Матавуљ, Симо. Золино порекло. *Разни списи III. Дописи. Предавања*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2008.

Матавуљ, Симо. Здухач. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.

Матавуљ, Симо. Нови свијет у старом Розопеку. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.

Матавуљ, Симо. Љубав није шала ни у Ребесињу. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.

- Матавуљ, Симо. Завођанка. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо, Учини као Страхинић. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Ко је бољи?! *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Др Паоло. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Покајан гријех. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. На Бадњи дан. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Бодулица. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Милош од Поцерја (Приповјетка из народног живота). *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Света освета. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Стотинар. *Приповетке I*. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2006.

- Матавуљ, Симо. Догађаји у Сеоцу. *Приповетке I*.
Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско
културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Ново оружје. *Приповетке I*.
Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско
културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Ђуро Кокот. *Приповетке I*.
Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско
културно друштво „Просвјета“, 2006.
- Матавуљ, Симо. Богородица Тројеручица.
Приповетке II. Београд: Завод за уџбенике;
Загреб: Српско културно друштво
„Просвјета“, 2007.
- Матавуљ, Симо. Снага без очију. *Приповетке II*.
Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско
културно друштво „Просвјета“, 2007.
- Милинковић, Снежана. Приповетке Симе
Матавуља и италијанска новела XIX века.
*Књижевно дјело Сима Матавуља и његово
мјесто у историји српске књижевности*.
(Зборник радова). Херцег Нови: Српско
просвјетно и културно друштво „Просвјета“,
2007.
- Николић, Ана. Симо Матавуљ и Марко Цар.
*Књижевно дјело Сима Матавуља и његово
мјесто у историји српске књижевности*.
(Зборник радова). Херцег Нови: Српско
просвјетно и културно друштво „Просвјета“,
2007.
- Пијановић, Петар. Уводна ријеч. *Књижевно дјело
Сима Матавуља и његово мјесто у историји
српске књижевности*. (Зборник радова).

Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007.

Радуловић, Јован. О самоћи, глади и пркосу.
Књига о Матавуљу. Избор радова о Сими Матавуљу. Дјело. Општи погледи. Београд: Завод за уџбенике; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“, 2009.

Skok, Petar. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.

Showalter, Elaine. “Feminist Criticism in the Wilderness”. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 2, *Writing and Sexual Difference*. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.

Разнoлије речи Сима Матавуља

(Речник)

Живот Сима Матавуља био је обележен речима и лутањима: живео је у Шибенику, Задру, Загори, Херцег Новом, на Цетињу, у Београду и – писао о њима. Његово књижевно дело носи језичке трагове свих ових крајева – од далматинског приморја и залеђа, преко Боке Которске и Црне Горе до Србије. Матавуљеви романи, приповетке, мемоарски и путописни списи стога представљају прави фолклорни тезаурус, јер поред бројних етнографских података, садрже и жив народни говор.

Преносећи изворни језик ликова, Матавуљ је у својим књижевним делима сачувао велики број дијалекатских карактеристика и читав низ архаичних, готово заборављених облика и израза. Стога се његово дело може посматрати и у склопу дијалекатске књижевности која, поред уметничког значаја и вредности, поседује значај етнографског и културолошког извора, али представља и изазов за језичка истраживања, посебно када је реч о народној лексици и фразеологији. У Матавуљевом приповедању присутни су многи романизми, грецизми и турцизми, али и старији дијалекатски облици, карактеристични за крајеве у којима је боравио и о којима је писао.

Стога доносим мали речник мање познатих речи из Матавуљевих дела која су на страницама ове књиге цитирана, са намером да савременом читаоцу олакшам разумевање, али и са жељом да

подстакнем интересовање лингвиста за
истраживање Матавујевог језика.

А

антрешел – код самара на натовареном коњу
простор између две стране; оно што се на
натоварена коња стави између страна;
сувишан терет.

аргат – најамни радник, кулучар, надничар

ачити се – говорити извештачено отежући,
развлачећи речи; пренемагати се,
измотавати се, лудирати се

Б

бандијера – застава

бјечве – дуге чарапе од вуне

борша – ручна торба, ташна

боцун – флаша запремине око 2 литра

брешка – старинска мала пушка, названа по
италијанском граду Бреши

брина – бреговита обала, брешчић, узвишење,
стрмина.

бришкула – врста карташке игре

В

вердура – зелено поврће (салата, шпинат, блитва и
сл.)

верижица – ланчић, огрлица

Г

гадарија – гадост, гадови, гадија, жгадија

гаовица – врста ситне рибе

гобељаст – налик гобељи, тј. наплатку на точку од
кола, или сабља која се носи под коланом

Д

димлије – шалваре, доњи део женске (турске)

народне ношње

држди – киши, пада киша

З

запт – строго утврђен ред, стега, дисциплина;
правн. заст. секвестрација, заплена

Ж

жље – зло, слаб

З

занаго – заиста, одиста

Ј

јагм – (тур.) плен, отимање навала, гурњава

јегмећи, јагмећи се – гурати се, отимати,
наваљивати

јеменије – врста старије обуће од штављене коже
јечермица, јечерма – део бокељске народне
ношње, јелек од плавог или црвеног велура,
прошивен танким златним гајтанима и са
сребрном дутмади

К

калпак – висока капа, обично од овчје коже, део
традиционалне мушке ношње

кантунача – кантурача, которача, велика посуда
којом се захвата вода

каштрадина – сушено овчје месо

кевџија – кутлача, према турском *kerçe*, *kefe* (код
Матавуља је ознака за занимање)

кичељив – разметљив, охол, поносан

кружат – чохана кратка хаљина са сребрном
дутмади са обе стране, прслук -грудњак

Л

ложница - кашика

М

мађупак – пуначак, дежмекаст

морнарице – супруге морепловаца

мурва – дуд, *Morus alba* и *Morus nigra*

О

одрина – надстрешница од винове лозе

острагуша – врста пушке која се пунила страга,
односно кроз затварач

П

паноплија – пуна витешка или војничка опрема;
збирка оружја

парба – парница, спор

патента – акт донет на високом месту, указ,
декрет, наредба власти, потврда.

патентна – лађа овлашћена да плови широм света

пијехнути – умрети, издахнути

покољенак – убрус

потехано – полако, поступно

потлеуша – мала, ниска, бедна кућица, страћара

прази – прагови

присој – место окренуто сунцу

прорашће – биљке, вегетација

пустиња – покривач од пуста, тканина од ваљане
вуне или длаке

путаљ – коњ са белим белегом изнад копита

Р

разнолије – разноликости, различитост,
сваштарије

расплазити се – размилети се, разићи

ремик – узани кожни појас за притезање и прикупљање грубе одеће, ставља се преко ширег појас

рукомија – врста посуде од 15 литара

рушњак, русијанка – кромпир, врста крупног кромпира

С

санкилоти – од фр. *Sansculottes*, голаћ, безгаћник, погрдан назив за париске раднике и сиромаше

струке сињгавице – нарочита врста огртача који су носили Херцеговци и Црногорци модре – сињгаве боје

скаленица – стакленица

светњак – свећњак

свјет – арх. књиж. разговор, савет,

силав – широки кожни појас са преградама који је служио за стављање оружја, дуванкесе итд.

сламоња – лењ, подебео, спор човек

совра – низак сто, трпеза

сувота – остава, просторија под кровом, место где се може заклонити од кише

Т

такмити се – надметати се, такмичити се

тара - разбој

транбулос – врста појаса

тромбун – врста пушке широког навоја

трупачке (скочити) – скочити из места са обе ноге истовремено

трунташ – ленштина, готован

Ћ

ћакула, ћакулање – разговор, брбљање

Драгана Радојичић

У

усталица – раноранилица

Ц

Цатара – трајект

Циљан – биљег у који се гађа или до кога се трчи,
нишан, мета, пободени усправан дугуљаст
камен (над гробом)

Ч

чегрст – зађевица, увреда

Џ

џевердар – дуга пушка кремењача из 18. и 19.
века, богато украшене дуге цеви и кундака,
од перс. *џевхердар* – украшен дијамантима.

Ш

шешана, шишана – оријентални тип војничке
пушке кремењаче са шест жљебова у цеви

шкуре – капци на прозорима, обично дрвени

шљеме – врх крова, спој бочних страна кровова
куће, фиг. кров, кућа

штица – даска

штокрла – врста столице

Списак илустрација

Портрет Сима Матавуља из млађих дана, цртеж
Петрије Јовичић

Слика 1. Војо Станић: биста Сима Матавуља.
Преузето из: *Herceg-Novi sa okolinom*, Herceg-
Novi. 1982: 7

Слика 2. Портрет Симе Матавуља, рад академског
сликара Николе Реисера. Преузето из: Симо
Матавуљ, *Приповетке III*, Завод за уџбенике,
Београд, СКД Просвјета, Загреб. 2007.

Слика 3. Матавуљева мајка Симеуна. Преузето из
др Живомир Младеновић. „Из породичне
преписке Симе Матавуља“, *Прилози за
политичку, културну и привредну историју
Војводине, Зборник државних архива
Војводине* 7, Нови Сад 1955: 11.

Слика 4. Кула Јанковић Стојана, Равни Котари.
Фотографија Сандре Кљајић и архива
породице Десница. Преузето из: Сандра
Кљајић, „У средишту Равних Котара“,
Србија Национална ревија бр. 44, Београд
2014: 43.

Слика 5. Дворац Биљарда. Преузето из: *Стот
Gorot*, Beograd 1972: 106.

Слика 6. Херцег Нови. Фотографија Франца
Лафореста из осамдесетих година 19.
Вијека, Преузето из: Lazar Seferović, *Herceg*

Novi, 22 sage o kulturnom blagu, Herceg Novi 2006: 99.

Слика 7. Зидине уз море, Херцег Нови 1870. Године. Фотографија Франца Лафореста из осамдесетих година 19. Вијека, Преузето из: Lazar Seferović, *Herceg Novi, 22 sage o kulturnom blagu*, Herceg Novi 2006: 98

Слика 8. Панорама старог града Херцег Новог. Преузето из: *Herceg-Novi sa okolinom*, Herceg-Novi. 1982: 95

Слика 9. Прочеље зграде прве српске поморске закладне школе на Србини. Преузето из: Lazar Seferović, *Herceg Novi, 22 sage o kulturnom blagu*, Herceg Novi 2006: 254.

Слика 10. Симо Матавуљ у познијим годинама. Преузето из др Живомир Младеновић, „Из породичне преписке Симе Матавуља“, *Прилози за политичку, културну и привредну историју Војводине, Зборник државних архива Војводине* 7, Нови Сад 1955: 49

Слика 11. Цетиње 1864. године Катунска улица са „Локандом“. Преузето из: *Cetinje, Spomenici arhitekture*, Cetinje 1980: 26

Слика 12. Одевање у Херцег Новом у 18. Веку. Акварел Горице Брауновић на корицама монографије: Dragana Radojčić, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Nikšić 1995.

Слика 13. Мушки традиционални костим у Херцег Новом – 18. Век. Акварел Горице Брауновић у монографији: *Dragana Radojčić, Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Nikšić 1995: 44

Слика 14. Црногорка из околине Његуша. Преузето из: *Crnom Gorom*, Beograd 1972: 106.

Слика 15. Стари град Херцег Нови – улица Марка Војновића. Преузето из: *Herceg-Novi sa okolinom*, Herceg-Novi. 1982: 95

Mediterranean advice from an expert story teller

(Anthropological reading of Simo Matavulj's works)

I started writing this book shortly after the oak branch had been brought in the house of my ancestors, somewhere with the beginning of the second decade of the year 2000 in "Lazaret".

Having read numerous pages Mr. Simo Matavulj had left behind I felt as if we had chattered and laughed together in Rozopek, Cetinje and further to Belgrade. Readers who are interested in these pages should not be surprised by a dialogue form used to tell a story of Mr. Simo and his works. Studying his works alongside with the books written about him I noticed so many parallels-the roads he took, the outer ones as well as the ones a person takes inside his soul were so familiar and close. While comparing them with my own paths, I found myself crossing though the times when Simo lived and worked only to reach my own time, and spaces and people of the past to the ones in present, feeling the need to speak to Simo about all that.

It is perhaps that a special honor has been given to me to research, through enjoyable conversations with the author of the worthy stories and other listeners, the implicit ethnography which is an important ingredient of his works and which enables the reader – an "outsider", to experience something unusual and exotic in ,otherwise, utterly realistic, Matavulj's story scope.

Many authors, who have researched Matavulj's works, have mentioned the ethnographic elements found there, sometimes even unintentionally, but as a result of the way they experienced and wrote about the world around them. A number of scientific works have been written, master and doctoral thesis have been defended, lectures and scientific gatherings held and the *Collection of works* of Simo Matavulj has been published in more editions.

"...there are not too many writers who, in their artistic creation, knew to use their own life experience in a way Simo Matavulj did. The events he witnessed, people he met, stories he heard among people-all of them found a place in his stories"- states Marko Car. Matavulj's works contains not only the historical testimonies but interesting travel descriptions as well. Not only did he portrayed coastal and Montenegrin areas but he was also the urban writer, introducing modern topics and characters into the Serbian literature of the time. Ivo Andric claimed that Matavulj "expanded geographical borders of Serbian short story that had been Balkan and middle European before that. He brought the elements of the seafarer's life, of sea and all the possibilities that the sea opens for a men". Every character from Simo's stories "has two lives, one on the land and the other one, directly or indirectly, at the sea that represents the wide world.

Matavulj wasn't considered modern and avant-garde for his time just because he introduced Swedish gymnastics but the reviewers rated him as a writer who was the closest to the European realism among all his contemporaries.

It seems though that sometimes, Matavulj's works had more of his passion as an ethnographer that prevailed his literary instinct to embellish every-

thing carefully and thoroughly. His works were a real stage of various characters. A skillful portrayer, he gave a vivid and vibrant images instead of long descriptions and analyses of personalities that disclosed the inner life of his heroes in one stroke.

Matavulj described people from different areas-Zadar, Sibenik, Herceg Novi and Cetinje, all the way to Negotin and Belgrade, but also those from the European metropolis from all social levels and different professions—"villagers, fishermen, vendors, clerks, tradesmen, factory workers, students, officers, intellectuals, priests, monks, inn owners, servants, carriers, retired people, brigands, old sea captains, adventurers, tramps, children, women, maniacs, nobles, Gypsies, various offenders etc."The characters from Matavulj's stories personify the mentality and character of the people from this area and together with their beliefs, fears, prejudices, overall view of the world-that represents the unusual mixture of the Christianity with pagan customs and superstitions and this characteristic fatalistic vision of the world. Not just in fairy tales many truths and reliable revelations are hidden where we don't expect them. Such examples are literature works where, although wrapped in the artistic attire, live scientific facts and beliefs from which we can find out so much more about the human nature, customs and lives than from all the books of scientific studies.

However, something that hasn't changed, Mr.Simo, Andjela and I are saying to him in the dialogues of this modest monograph, is the fact that in this area that you portrayed, people are still divided in those who stay and those who leave in search of a better or at least a richer life. Both the ones who stayed and the ones who left mourn for their closest family. The same way they felt when you left the par-

ent's home. Outsiders, but the natives as well still take away and there are few ones who give, or at least express their gratitude to the area they came from or spent memorable years in . That is the quality of the noble people with rich spirit and unselfish soul, just like you are.

Matavulj was a man who dedicated himself to the truth, and this can be seen from his literary work, from his tone and the serious approach he had to writing, although his works are adorned with humour. He always had the idea to contribute to the common future good. That was a rare quality in his as well as in our time.

From time to time Mr. Simo would appear unexpectedly in my imagination, while I was working on my terrace in Rozopek, or during my strolls in Herceg Novi and around it, or while I was sitting on the beach watching the sunset. Another voice would sometimes appear and participate in our imaginary conversations. This voice was sad, wise and prudent; this was the voice of Andric (Ivo).

Many contemporary writers could learn from Simo Matavulj how to tell the truth laughing, but through the laughter that is without bitterness and mockery and embellished by warm understanding of human destiny.

Next year, in 2015, a 110th anniversary of Simo's elections for a member of the Serbian Royal Academy in Belgrade is approaching. A lot has changed during the 110 years –there is still laughter, though it is less the cheerful laughter Mr Simo knew but more of an ominous irony. We will continue our discussions, next time with Dunja in Belgrade, until we retell all the Belgrade stories as well.

Изводи из рецензија

Овде је позната Матавуљева књижевна документарност добила одређени вид, друкчији а исти, што ће да каже: ништа није промењено али јесте померено, друкчије распоређено. Онако као што етнолог и антрополог од умећа чини, па смо од др Драгане Радојичић добили књигу о Матавуљу какву нисмо имали. И добили смо књигу Симе Матавуља какву нико раније није приредио. Управо то, несебично навођење читавих одељака Матавуљевих књига, истицање његове речи и мисли, књижевног мајсторства и сваке пажње према лепоти око нас, главни је састојак и главни је квалитет књиге др Драгане Радојичић. Она је себе „склонила“ намерно. Учинила је тако да бисмо добили више. Да није умела, не бисмо овако похвалито говорили у овом наменском запису.

Миро Вуксановић
дописни члан САНУ

Рукопис књиге др Драгане Радојичић јединствена је комуникација са делом и писцем Симом Матавуљем...

Трансформацијом и научним дискурсом деконструише се етнографски и антрополошки поглед на свет о коме је реч. Тиме др Драгана Радојичић кореспондира са оним што чини драгоцен састојак, пружајући необично, егзотично и ново виђење реалног у књижевном делу Сима Матавуља. Ауторка констатује да у *Матавуљевим делима често преовладава страст етнографа над списатељским инстинктом.*

Особитим се даром запажања она фокусира на детаље и епизоде из корпуса њене струке, а са позиције професионалног етнолога.

Проф. др Сунчица Денић

Ауторка је, у свом стваралачком подухвату, настојала и успевала да допре до сваког Пишчевог објављеног и необјављеног ретка, а потом је своју упитаност без граница успокојавала имагинарним дијалогом са Симом Матавуљем...

Матавуљеви извори, тематски окупљени по строгим мерилима, као сведочанства складно функционишу под Ауторкиним парадигматским насловима, откривају Пишчеве широке видике и његову непатворену проживљеност свега описаног, тако да их Драгана Радојичић смело унапређује у изворе првога реда, актуелне и са озбиљне временске дистанце.

Проф. др Душан Дрљача
научни саветник у пензији

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Матавуљ С.

РАДОЈИЧИЋ, Драгана, 1957-

Медитерански свјети са мајстором приповедачем :
антрополошко читање дела Симе Матавуља / Драгана
Радојичић. - Београд : Етнографски институт САНУ,
2014 (Београд : Академска издања). - 235 стр. : илустр.
; 20 см. - (Посебна издања / Етнографски институт
САНУ ; књ. 82 = Special Editions / Institute of
Ethnography SASA ; Vol. 82)

На спор. насл. стр.: Mediterranean Advice From an Ex-
pert Story Teller. - Тираж 500. - Разнотије речи Сима
Матавуља : (речник): стр. 221-226. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија:
стр. 213-220. - Summary: Mediterranean Advice From an
Expert Story Teller.

ISBN 978-86-7587-078-4

а) Матавуљ, Симо (1852-1908) - Мотиви – Средоземље

COBISS.SR-ID 212320524